

СУХАНШИНОСӢ

Маҷаллаи илмӣ

№ 4.
2015АКАДЕМИЯИ ИЛМҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН, АДАБИЁТ, ШАРҚШИНОСӢ ВА
МЕРОСИ ХАТТИИ ба номи РӯДАКӢМаҷалла соли 2010 таъсис
ёфта, дар як сол чор
шумора нашр мешавадМуассис: Институти забон,
адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси
хаттии ба номи Рӯдакии
Академияи илмҳои
Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сардабир

н. и. ф. Раҳматуллозода Саҳидод

Муовини сардабир

н. и. ф. Аскар Ҳаким

Дабирӣ масъул

н.и.ф. Шамсиддин Муҳаммадиев

Нашри мо: 734025, шаҳри Душанбе,
кӯчаи Шарифҷон Ҳусейнзода, 35,
Институти забон, адабиёт,
шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба
номи Рӯдакии Академияи илмҳои
Ҷумҳурии Тоҷикистон, хучраи 27,
дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ»,
тел.: (+992 37) 221-22-40.Шохиси (индекси) обуна дар
феҳристи «Почтаи тоҷик» -77755Сомонаи мо: www.iza.tj;E-mail: iza_rudaki@mail.ruМаҷалла дар Вазорати фарҳанги
Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 ноябри
соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба
кайд гирифта шудааст.

Ҳаёати таҳририя:

Абдучаббор Раҳмонзода (узви
пайвастаи АИ ҚТ, д. и. ф.),Маҳмадҷусуф Имомзода (узви
пайвастаи АИ ҚТ, д. и. ф.),Носирҷон Салимӣ (узви пайвастаи АИ
ҚТ, д. и. ф.),Хуршеда Отахонова (узви пайвастаи
АИ ҚТ, д. и. ф.),Мирзо Муллоаҳмадов (узви вобастаи
АИ ҚТ, д. и. ф.),Қўрабек Назриев (узви вобастаи АИ
ҚТ, д. и. ф.),Додиҳудо Саймиддинов (узви вобастаи
АИ ҚТ, д. и. ф.),

Абдунабӣ Сатторзода (д. и. ф., проф.),

Ғаффор Қўраев (д. и. ф., проф.),

Ҳабибулло Раҷабов (д. и. ф., проф.),

Олимҷон Ҳочамуродов (д. и. ф., проф.),

Парвонахон Ҷамшедов (д. и. ф., проф.),

Ҳоким Қаландаров (д. и. ф.),

Қосимшо Искандаров (д. и. т.),

Олимҷон Қосимов (д. и. ф.),

Тоҷиддин Мардонӣ (д. и. ф.),

Душанбе © Институти забон, адабиёт,
шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба
номи Рӯдакии АИ ҚТ, 2015

СЛОВЕСНОСТЬ

Научный журнал

**№ 4.
2015**

**АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА, ЛИТЕРАТУРЫ, ВОСТОКОВЕДЕНИЯ
И ПИСЬМЕННОГО НАСЛЕДИЯ имени РУДАКИ**

Основан в 2010 г.
Выходит четыре
раза в год

Учредитель: Институт языка,
литературы, востоковедения и
письменного наследия имени
Рудаки Академии наук
Республики Таджикистан

Главный редактор
к.ф. н. Рахматуллозода Сахидод
Заместитель
главного редактора
к.ф. н. Аскар Хаким
Ответственный
секретарь
к.ф.н. Шамсиддин Мухаммадиев

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Шариф-
джана Хусейнзаде, 35, Институт
языка, литературы, востоковедения и
письменного наследия им. Рудаки
Академии наук Республики Таджи-
кистан, комн. 27, редакция журнала
«Словесность», тел.: (+992 37) 221-22-40.
Подписной индекс в каталоге
«Почтаи тоҷик» -77755

Наш веб-сайт: www.iza.tj;
E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Журнал перерегистрирован Минис-
терством культуры Республики
Таджикистан от 12 ноября 2015 года
за № 0095/мч

Редакционная коллегия:

А. Рахмонзода (академик АН РТ, д.ф.н.),
М.Имомзода (академик АН РТ, д.ф.н.),
Н. Салими (академик АН РТ, д.ф.н.),
Х.Атахонова (академик АН РТ, д.ф.н.),
М.Муллоахмадов (член- корр. АН РТ,
д.ф.н.),
Дж.Назриев (член- корр. АН РТ,
д.ф.н.),
Д.Саймидинов (член- корр. АН РТ,
д.ф.н.),
А.Сатторзода (д.ф.н., профессор),
Г.Джураев (д.ф.н., профессор),
О.Ходжамуродов (д.ф.н., профессор),
П. Джамshedов (д.ф.н., профессор),
Х.Раджабов (д.ф.н., профессор),
К. Искандаров (д.и.н.),
О. Косимов (д.ф.н.),
Т. Мардони (д.ф.н.),
Х. Каландаров (д.ф.н.),

Душанбе © Институт языка,
литературы, востоковедения и
письменного наследия имени
Рудаки АН РТ, 2015

Мундарича

Забоншиносӣ

Раҳматуллозода Сахидод. Воҳидҳои луғавии марбут ба анвои таом дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ.....	5
Баракатулло Ашӯров. Достони паҳлавии <i>Xusraw ī Kawādān ud rēdak-ē(w)</i> (Хусрави Каводон ва ҷавоне)	17
Анварӣ Сулаймон. Шоҳнома-ғанҷинаи суҳан.....	24
Шосафарова Г.Г. Таҳлили муқоисавии аъзоҳои пайрави ҷумла.....	31

Адабиётшиносӣ

Олимҷон Ҳочамуродов. Вижагиҳои поэтикаи “Мудири мадраса”-и Ҷалол Оли Аҳмад	38
Санавбарбону Воҳидова. Нақши Паёмбари ислом ҳазрати Муҳаммад дар осори Гёте	48
Саидхоҷа Ализода. Аълоҳон Афсаҳзод ва таҳқиқи омӯзиши «Тӯҳфат-ул-Ҳабиб»-и Фаҳрии Ҳиравӣ	59
Холов Маҳмудҷон. «Мадҳали манзум» ва муаллифи он.....	67
Абдулазизова Зебо. Ҳаёт ва осори адабии Моҳлари Макнуна (нимаи аввали садаи XIX).....	75
Ҳикматов Ҷумъабой Ҳакимович. Суннатҳои сабки Бедил дар ашъори Мухлиси Бадахшонӣ	88
Ҳошимова Хуршеда. Ташаккули жанри повест (қисса) дар солҳои 30-40-уми қарни XX	95
Ҳафиз Раҳмон. Равзанае ба фаҳми моҳияти эҷод.....	101
Давлатов Илҳомиддин. Мақоми Имом Абӯҳанифа дар илми ҳадис...	109

Фолклоршиносӣ

Маҳина Ниёзова. Абӯалӣ ибни Сино ҳамчун табиби ҳозир дар ривоятҳои халқӣ	119
--	-----

Содержание

Языкознание

Сахидод Рахматуллозода. Лексические единицы обозначающие виды продуктов питания в южных и юго-восточных говорах таджикского языка.....	5
Баракатулло Ашуров. Пехлевийский рассказ <i>Xusraw ī Kawādān ud rēdak- ē(w)</i> (Шах Хусрав и юноша).....	17
Сулаймон Анвари. «Шахнаме»-сокровище слова.....	24
Шосафарова Г.Г. Сопоставительный анализ второстепенных членов предложения.....	31

Литературоведение

Олимджон Ходжамуродов. Особенности поэтики повести Джалала Але Ахмада “Директор школы”	38
Санавбарбону Вохидова. Роль пророка ислама Мухаммада в творчестве Гёте.....	48
Холов Махмуджон. «Ал-Мадхал ал-манзум» и его автор.....	59
Саидходжа Ализода. А.Афсахзод и изучение «Тухфат ал- хабиб» Фахри Хирави.....	67
Абдулазизова Зебо. Жизнь и литературное наследие Мохлари Макнуны (первая половина XIX века).....	75
Хикматов Джумабой Хакимович. Традиция и новаторство Бедила в творчестве Мухлис Бадахшани	88
Хошимова Хуршеда. Формирования жанра повести в 30-40- е годы XX столетия	95
Хафиз Рахмон. Некоторые подходы к познанию литературного творчества	101
Давлатов Илхомиддин. Место Имам Абуханифа в знании хадиса.....	109

Фольклористика

Махина Ниязова. Абуали ибн Сино как искусный врач в народных преданиях	119
---	-----

ЗАБОНШИНОСИ

УДК4 тоҷик (03)+4 тоҷик
С-37

ВОҲИДҲОИ ЛУҒАВИИ МАРБУТ БА АНВОИ ТАОМ ДАР ШЕВАҲОИ ЧАНУБӢ ВА ЧАНУБИ ШАРҚИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Раҳматуллозода Саҳидод

Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ

ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Дар ҳаёти ҳамаи мардумон ва аз ҷумла соҳибони шеваҳои чанубӣ ва чануби шарқии забони тоҷикӣ таом нақши муҳим дорад. Анвои таом ва номгузориҳои онҳо ба имконот ва истеъдоди мардумон ва таҷрибаи андухтаи таърихӣ онҳо вобаста аст. Соҳибони шеваҳои мазкур хӯрокҳои зиёде пӯхта, ҳар кадоми онро номҳои мухталиф гузоштаанд. Ба таври умум калимаҳои **хӯрок**, **хӯрш**, **таом**, **нунъ ов**, **тушавъ таванг** чун истилоҳоти ифодакунандаи номи умумии хӯришҳо истифода шуда, вожаҳои **шӑлӣон** // **шӑлийон** (Шк.)// **шилӣон** (Кх., Қ.), **ташкилӣ** (Қ.), **зийофат** (Вк) ба маънои меҳмоннавозии олии истифода мегардад. Иسمи амали **суктупӯхт** (Шк.) ба маънои пӯхтупаз: мустаъмал аст.

Номи таомҳо аз рӯйи таркиби хӯрок, масолеҳи истифодашаванда, тарзи омода кардани онҳо ва дигар масоил вобаста аст. Дар номгузориҳои таомҳо истилоҳоти асосӣ калимаҳои зерин мебошанд, ки чун қойне аксарияти хӯрокҳо таркибан ба ҳамин калимаҳо иртиботи бевосита дорад: **нун**, **бӑринҷ**, **гандъм**, **гар**//**гард**, **гушт**, **дона**, **дуғ**, **ов**, **поча**, **йах**, **шир**, **каду**, **кала**, **карам**, **тушка**//**картушка**, **қайла**, **хӯрок**, **қӑрут**, **лаблабу**, **лубӣ**, **мака**, **мош**, **наск**, **нахут**, **орд**, **отала**, **ош**, **пийоз**, **ревич**//**ревъч**//**рубич**, **ров**, **руған**, **савза**, **сӑманак**, **тандър**, **чагдон**, **тӑхм**, **фатир**, **хамир**, **хум**, **чангол**, **чошт**, **чавин**. **чигар**, **кабоб**, **шила**// **шӑла**//**шула** ва **ғайра**, ки аксарияти ин вожаҳои аҳамияти умумихалқӣ доранд. Ҳамчунин, таркиби ҳамагуна ғизо бояд намак дошта бошад ва анвои он бо вожаҳои зерин ифода мешавад: **нӑмък** (Ванҷ, Дарв.)//**нумък** (Вк., Қ.); **нӑмъки кукла** (Ҷк.) намаки лӯнда; **нӑмъки суда** (Шк.); **нӑмъки хафак** (Вк.); **ғӑруша нӑмък** (Қ.) намаки майданошуда.

Дар байни ин вожаҳо ба назари мо серистеъмолтарин калимае, ки барои сохтани вожаҳои нави ифодакунанда хӯрок хизмат намудааст, морфемаи **ов** мебошад. Анвои гуногуни таом ба ин калима иртиботи бевоситаи мантиқӣ мегирад. Вожаҳои бо ин морфема ташкилшуда аз рӯйи таркиби морфологиашон сохта ва мураккаби пайвасту тобеъ мебошанд. Воҳидҳои сохтаи ин гурӯҳ бо пасванди **-ӣ** ва **-ақӣ** ташкил

шудаанд: **дуғовӣ** (Шк.) таоме, ки аз дӯғоб, равғани маска, пиёзи сабзи кӯфта тайёр мекунанд; **овакӣ** (Шк.) хӯроки моеъ.

Воҳидҳои луғавии навӣ мураккаб дар силсилаи калимаҳои ифодакунандаи ҳелҳои нон нақши муҳим доранд. Дар байни онҳо исмҳои мураккаби пайваст кам ба назар мерасад: **ордов, овтупа** (Шк.) як навӣ уғро. Исмҳои мураккаби тобеъ мавқеи асосӣ доранд. Исмҳои мураккабе, ки ҷузи асосӣ дар ҷойи якум меистад: **овбирӣон** (Шк.) як навъ таом, ки аз гӯшт ва об тайёр мешавад; **овҷушак** (Қ.), **овльк** (Вқ.) // **овльпак** (Қ.) // **ольпак** (Қ.) тухми нимпаз.

Исмҳои мураккабе, ки ҷузи асосӣ дар ҷойи дуюм истодааст, 40 калимаро фаро гирифта, қисми асосиро ташкил мекунанд ва аз рӯи ҳудуди интишор онҳоро ба таври зер гурӯҳбандӣ кардан мумкин аст:

1. Дар гурӯҳи шимолии қулоб: **кадупӣюва, лубипӣюва, наскпӣюва, нахутпӣюва** // **наҳдпӣюва, пӣюзпӣюва, руғанова** (навӣ пиёба), **савзаков** навӣ таом, ки аз нони гарм, пиёзу кашниз, қаланфури кӯфта ва оби ҷӯш тайёр мекунанд; **дулмулов//дъмбӯлов**-як навӣ таом, ки хӯшаи гандуми дулмуло дар оташ сӯзонда, баъд дар об меҷӯшонанд.

2. Дар гурӯҳи ҷанубии Қӯлоб: **картушқапӣюва, лаблабупӣюва** // **лавлабупӣюва**.

3. Барои шимолию ғарбии Қӯлоб муштарак: **тҳмпӣюва**- пиёзоба, ки аз тухм, пиёз, равған ва об; **сийашакаров** (шакаробӣ бечурғот);

4. Барои ҷанубию шимолии Қӯлоб муштарак: **тезова** - навӣ таоми аз оби ҷӯш, қаланфур ва нони гарм тайёршуда; **ревичов** // **ревъчов** - таоме, ки аз орд, шир ва равғани маскаву зағир тайёр мекунанд

5. Дар гурӯҳи ваҳиёӣ-қаротегинӣ, қаротегинӣ ва ванҷӣ: **тҳхмпӣюва**-тухмпӣёба, пиёзоба, ки аз тухм, пиёз, равған ва об тайёр карда мешавад; **нъгӯлова**-навӣ хӯрок, ки аз нугул (гашниҷ, пиёз, райҳони реза кардашуда) ва оби ҷӯш тайёр карда мешавад; **зъриков** - як навӣ атола, ки ордро дар равған зирбонда бо шир мепазанд; **кадуова** - пиёбаи (шӯрбои) кадугӣ; **овшурбо** - хомшӯрбо;

6. Дар гурӯҳи ваҳиёӣ-қаротегинӣ: **тезаков**-таоми аз обу қаланфуру нони гарм тайёршуда; **овпӣюва** - пиёзоба, таоми гарме, ки аз равған, об ва пиёз тайёр шудааст; **хумов** - шӯрбое, ки таъҷилӣ пӯхта мешавад; **моделова**-таоме, ки аз гарди орд, алафи модел ва чурғот тайёр мекунанд; **чавиншакаров**-як навӣ таом, ки аз ярмаи ҷав тайёр кунанд; **савзӯков** - навӣ таом, ки аз нони гарм, пиёзу кашниз, қаланфури кӯфта ва оби ҷӯш тайёр мекунанд; **ҳалилова** - навӣ таоме, ки аз гарди орд, кӯфтаи сабзавот, андаке равған ва чурғот (чакка) барои бемор тайёр кунанд; **дърдова**-такшини ҳама гуна чиз (равған, ширинӣ ва ғ.); **қорҷова**-пиёзоба, пиёбаи занбӯруғӣ;

7. Дар гурӯҳи шимолии Қӯлоб ва қаротегинӣ: **тарфов** - навӣ таом, ки аз дӯғоб, равғани маска ва ях тайёр мекунанд;

8. Дар гурӯҳи қаротегинӣ: **шакаров** // **шъкаров** -як навӣ таом, ки аз пиёзу кашниз, қаланфуру оби ҷӯш ва гоҳо дӯғоб тайёр мекунанд; **гандӯмов** -як навӣ таом, ки аз гандум тайёр мекунанд; **фандаков** - хӯроке, ки таъҷилӣ тайёр карда мешавад; **селова** - оби гӯшт.

9. Дар гурӯҳи шимолии Кӯлоб ва Дарвоз: **пийоба // пийова** (Шк., Дарв.) **пиёба; бъринчов// бъринчова** -пиёбаи биринч.

10. Дар гурӯҳи ғарбии Кӯлоб ва кӯлобии ҳисорӣ: **халилов// хайлов//хайлов** - навъи таоме, ки аз гарди орд, кӯфтаи сабзавот, андаке раған ва чурғот (чакка) барои бемор тайёр кунанд;

11. Барои ҳамаи гурӯҳҳо умумӣ мебошанд: **қърутов // қърътов// қърутоб; қърутова // қъртова // фатиршакаров// фътиршъкаров // фътиршъкров** - хӯроки аз фатири гарм ва пиёзу қаламфуру намак тайёршуда; **намаков // нъмъков** -намакоб; маҳлули намак.

Ҳамчунин, дар қолаби ибора-истилоҳ низ морфемаи **ов** истилоҳ сохтааст, ки ба анвои хӯрок ё қору амали ба он вобастаро нишон медиҳад. Масалан, **нунъ ов** дар гурӯҳи Қаротегин ва Ванчу Дарвоз ба маънои обу зиёфат, меҳмондорӣ; **шакарови беов** дар гурӯҳи воҳиёӣ-қаротегинӣ ва Қаротегин ба маънои навъи таом, ки аз фатир, рағани зард (маска) тайёр мекунанд; **ови чуш** дар гурӯҳи Қаротегин ва шимоли Кӯлоб аз рӯи семантикаи шӯрбо. Аммо ягона истилоҳи барои шеваҳо умумӣ **тҳми овпаз** аст, ки тухми дар об пӯхташударо ифода мекунад.

Дар гурӯҳи лаҳҷаҳои шимолии Кӯлоб ибора-истилоҳоти **тҳми почак** (тухми рангоранги пӯхтагӣ); **ови тоғат** (дастархони пурнозу неъмат, зиёфат): писар аз ови тоғат чизе хурд; **ови чой** (об барои чой дам кардан) истифода мешаванд, ки дар дигар минтақаҳо дида намешаванд. Зимни омода кардани **қърутов** аз қурути барои қурутоб об кардашуда пасмондаҳое мебарояд, ки онҳоро **ғърушай қърът** ва **ниммолида** ном мебаранд, дар даҳҷаҳои гурӯҳи қаротегинӣ истифода мешаванд.

Калимаи дигаре, ки дар сохтани истилоҳоти анвои хӯрок серистеъмол аст, морфемаи содаи умумиистеъмолии **отала//атола** мебошад. Дар бархе аз калимаҳо вожаи **ош** муродифи морфемаи **отала** шудааст, ҳарчанд ки вожаи **ош** дар шеваи ҷанубӣ ба маънои **палав** истифода мешавад. Морфемаҳои лексии **тупа//тъпа** (Вқ., Қ., Кх.), **хурък** (Қ.)// **хърък** (Кх.), **ҳадир** (Қ.), **гарсуз** (Шк.), **ордов** (Вқ., Қ., Дарв.)// **ордбод** (Вқ.), **умоч** (Вқ., Ванч) номхоеанд, ки анвои гуногуни **атоларо** ифода мекунанд ва субстантиватсия шуда, бидуни муайяншавандаи **отала//атола** ҳам роиҷанд, вале ин раванд ба охир нарасидааст ва дар шакли ибора-истилоҳот бо вожаи **отала** истифода мешаванд. Ин аст, ки истилоҳоти **оталай тупа// оши тъпа** (Қ., Вқ., Ванч); **оталай умоч¹** (Вқ., Қ., Дарв.); **оши бърیدا// оталай бърیدا** (Шк., Вқ., Қ.); **оталайи хърък** (Шк., Ғк.); **атолайи ордов** (Қ.); **оши отала** (Вқ) низ мустаъмал аст. Субстантиватсия шудани баъзе аз калимаҳо ҳангоми бо онҳо омадани муайянкунандаҳо ва дар ин замина ба вучуд омадани анвои дигари хӯрок мушоҳида мешавад. Ба ин маънӣ вожаҳои **ҳадир** ва **тъпа** мисол шуда метавонанд, ки ибора ва ибора-истилоҳоти зерин сохтааст: **ҳадирӣ сьфедак** атолаи башир (ширӣ); **ҳадирӣ ордбирйун** атолае, ки аз орди дар раған тафт додашуда тайёр мекунанд; **тъпай дъскаш** туппае, ки бо даст

¹ Дар забони ягноби ба ин маънӣ калимаи **омоч** истифода мешавад, ки бидуни муайяншаванда аст (2, 236).

мехӯранд. Бо вучуди ин вожаи **отала//атола** дар сохтани ибора-истилоҳоти марбут ба **хӯрок** хеле ғаёл ва серистеъмол аст ва дар такмили лексикаи шеваҳо мавқеи муҳим дорад. Муайянкунандаҳо дар таъин намудани навъи хӯрок аҳамияти асосӣ доранд ва маҳз онҳо намуди атоларо мушаххас мекунанд. Таркиби онҳо сохта ва мураккаб мебошад. Морфемаҳои сохта бо пешванду пасвандҳо ба вучуд омадаанд:

Пешванди **ба-** : **оталайи баруған, оталай бақанд** дар гурӯҳи лаҳҷаҳои шимолии Кӯлоб ва **оталайи варуға** дар гурӯҳи лаҳҷаҳои Ванҷ;

Пасвандҳои **-й//гӣ** : **оталайи заргарӣ** ва **оталайи зъғорагӣ** дар гурӯҳи лаҳҷаҳои қаротегинӣ; **оталай нахутӣ, оталай саровӣ, оталай сароруйӣ** ва **оталайи кочӣ** дар гурӯҳи лаҳҷаҳои шимолии Кӯлоб; **оталай заргаронӣ** дар гурӯҳи лаҳҷаҳои ваҳиёӣ-қаротегинӣ ва ғайра, ки навъҳои гуногуни атоларо ифода мекунанд;

Пасванди **-а**. Бо ин морфема як ҳолат дар гурӯҳи лаҳҷаҳои қаротегинӣ вохурдем: **оталайи шира**;

Пасванди **-ақ**. Бо ин морфема ҳам як ҳолат дида шуд, ки дар деҳаҳои Самсолиқ ва Шашволони гурӯҳи лаҳҷаҳои қаротегинӣ истифода мешавад: **атолай търъшак**.

Чузӣи муайянкунандаҳо дар қолаби калимаҳои мураккаб низ ба назар мерасад: **оталайи дастшакан** (Қ., Вқ.) уғрои махсуси дастии нафис буридашуда; **оталайи зъриков** (Шқ.); **оталай ордов** (Вқ.); **ровотала** (Лахш), **ровшакотала // рошъкотола** (Қ., Шқ.) **қандотала** (Шқ., Чқ.) атолае, ки аз орду қанду равған тайёр кунанд: **нахутош//нахътош** (Хов.) оши уғрои нахӯддор.

Навъи дигари **отала** дар қолаби исмҳои мураккаби навъи детерминативӣ (қолаби исму сифат), ки чузӣи асосӣ дар ҷойи аввал меистад, бо ғафки изофат сохта шудааст ва ҳуди калимаи **отала** дар онҳо иштирок надорад. Дар гурӯҳи лаҳҷаҳои ваҳиёӣ-қаротегинӣ ва ванҷию дарвозӣ калимаҳои **ордбирйон //ордбирйун //орбирйун //ордбърйун** ба маънои «навъи хӯрок, ки аз орди дар равған тафт додашуда ва обу шир тайёр карда мешавад» истифода шавад, бо ҳамин семантика дар гурӯҳи шимолии Кӯлоб вожаи **гарсуз** мустаъмал аст: **ордбирйун-а** ва **руған сърх мекънан-ъ ов мерезан-ъ чуш** ки **умад**, шир **мерезан** (Яр.); **дъ саҳар гарсузи соф-а бъху**, **дига дил-ът дар намеқъна** (Кан.). Калимаи **умочруған** дар гурӯҳи лаҳҷаҳои ваҳиёӣ-қаротегинӣ ба маънои “умоч, навъи атола” роиҷ буда, дар дигар гурӯҳҳо ба ҷашм намерасад.

Муродифи калимаи **атола** вожаи **ош**, ки дар боло зикраш рафт, ибора-истилоҳоти зиёде сохтааст. Ин ибора-истилоҳотро ба тарзи зер шарҳ додан лозим аст:

1. Истилоҳоте месозад, ки навъи атоларо баён мекунанд: **оши певозчӣ** бо семантикаи “навъи таом, ки аз шир тайёр мекунанд”, дар гурӯҳи қаротегинӣ ва **оши порча** ба маънии “оши лаҳча, лаҳчаош” дар гурӯҳи шимолии Кӯлоб маҳз дар ҳамин гурӯҳҳо мустаъмал аст. Аммо **оши суйук** дар гурӯҳҳои ғарбӣ ва шимолии Кӯлоб ба қайд гирифта шуда, дар шеваи шимолӣ [4, 152] ҳам мустаъмал аст. Калимаи **ош** дар баробари маънои “палав” дар шеваи шимолӣ чун суффикс ҳам истифода мешавад

[4, 152], ки ин ҳолат хоси ҳамин шева аст. Ба маънии **оши суйук** дар гурӯҳи қаротегинӣ истилоҳи **оши тъньк** дида мешавад, ки муродифҳои **оталай бърیدا** ва **оши борик** низ дорад.

2. Истилоҳоте месозад, ки навъи дигари хӯрок (берун аз анвои атола)-ро нишон медихад: **оши палав//палов** барои ҳамаи шеваҳои забони тоҷикӣ умумӣ бошад ҳам, дар гурӯҳи ваҳиёӣ-қаротегинӣ ва ванҷӣ бештар ин маънӣ бидуни вожаи **палав** дар шакли **ош** роиҷ аст. Истилоҳи **оши куча** (хӯрокест мисли кашк) дар деҳаи Пилдони гурӯҳи ваҳиёӣ-қаротегинӣ дида мешавад.

3. Истилоҳоти сохташуда ба маънии маросимҳо ва ё муносибат иртибот мегирад. Ин ҷо истилоҳоти **оши чил** ва **оши сари сол**, ки ба маросимҳои чил ва соли марҳум рабт доранд, барои ҳамаи тоҷикон умумӣ бошанд, истилоҳи **оши сийа** дар гурӯҳи лаҳҷаҳои ҷанубии Кӯлоб ба маъноӣ “маросими баъд аз дафни марҳум” истифода мешавад, ки дар гурӯҳи лаҳҷаҳои шимолии Кӯлоб онро **оши сари тахта** ва дар гурӯҳи лаҳҷаҳои ваҳиёӣ-қаротегинӣ ва ванҷӣ **вегаӣи хавл** меғоянд. Истилоҳи **оши ҳалол** ба маънии “ҳаққи воқеи бо заҳмат ёфтаи ҳар нафар” дар минтақаи Кангурти гурӯҳи лаҳҷаҳои ғарбии Кӯлоб маъмул аст.

4. Бо феълҳои кардан, мондан, пӯхтан, дохтан ва дар таркиби ибораҳои рехта истифода мешавад: пусти моли ҳаръмърда-ра **ош дохтӣ**, тийор мешава (Мт.); **дар ош бъррай** (Вқ.) мурӣ: ай, дар ош бъррай! (Мт.); **ошда қатик шидан** (Вқ.) ба кори касе мудохила кардан: ҳар ош-да қатик мешава, ҳама шум-ъш мебинан (Пд.).

Калимаи **шӯрбо//шурво//шърво** дар байни вожаҳои ифодакунандаи анвои хӯрок морфемаест, ки дар ҳаёти мардум мавқеи муҳим дорад ва дар забони адабии тоҷикӣ низ мустаъмал мебошад. Бо ин вожа истилоҳоти зерин сохта шудааст. А). Дар қолаби вожаҳои мураккаби тобеъ ҷузъи асосӣ буда, дар мавқеи баъдӣ қарор мегирад: **наскшурбо**, **лубишурво**, **нахутшурбо**, **нахътшурбо** дар гурӯҳи лаҳҷаҳои шимолии Кӯлоб; **тушкашурбо // картушкашурво // картъшкашурбо** дар гурӯҳи лаҳҷаҳои қаротегинӣ, ваҳиёӣ-қаротегинӣ ва ванҷӣ; **тъхмшурво** дар гурӯҳи лаҳҷаҳои Кӯлобии ҳисорӣ ва вожаи **хомшурбо** умумистеъмоли мебошад. Б). Дар қолаби ибора-истилоҳот: **шървой наскӣ** шӯрбои наскин (Вқ); **шурвойи нахут** (Шк.) шӯрбои нахӯдин; **шурвойи тухмӣ** (Кх.) шӯрбои тухмдор.

Маълум аст, ки **шир** ва маҳсулоти ширӣ яке аз анвои асосии хӯроквориҳо ба ҳисоб меравад. Бо калимаи шир, ки барои ҳамаи форсиабонҳои дунё муштарак мебошад, дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ як идда истилоҳот сохта шудааст, ки маводи истеъмолиро ифода мекунанд. Калимаи **ширбат**, ки рехта ба назар менамояд, хӯрокест аз шир ва орди дар рағғани зард тафт додашуда: ширбат-а ба руғани зард нахъри, дил –ът-да мезана (Дҷ.). Дигар калимаҳои ин гурӯҳ дар қолаби вожаҳои мураккаби пайваст ва тобеъ сохта шудаанд. Морфемаҳои луғавии **шируған // ширруға, ширфатир, ширчай, ширбъринҷ**, ки барои шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ умумистеъмоланд ва вожаҳои **ширбоғ, ширкаду** дар лаҳҷаҳои қаротегинӣ дар асоси баробархукуқӣ бе ягон

морфема ба ҳам васл гардидаанд. Аммо калимаҳои **ширчӯш** (Қ.)//**ширчушак** (Вқ.) // **ширчушӣ** (Шк.) дар асоси факки изофат ба вучуд омадаанд. Қолиби калимасозии вожаҳои **тҳмбашир** // **тҳхумбашир**, **ширдатҳм** // **ширдартҳм** // **ширбайтҳм**, **кадубашир**, ки дар гурӯҳи лаҳҷаҳои шимолии Кӯлоб роиҷанд ва вожаи **ширбатҳм**, ки хоси гурӯҳи лаҳҷаҳои ҷанубии Кӯлоб мебошад, дигар аст. Онҳо дар асоси қолиби исм+ пешоянд+исм тавлид ёфтаанд ва пешояндҳои аслии **ба** ва **дар** барои сохтани онҳо тстифода шудааст: ширбоғ ай шир-ъ тҳм меша-въ сӣуқ меша (Шм.); ширдартҳм-а хурдағӣ ҳастӣ (Хов.).

Бо иштироки калимаи **шир** ибора-истилоҳоти **шири қаймоқӣ**, **шири тьнури** дар гурӯҳи лаҳҷаҳои ваҳиёӣ-қаротегинӣ, **шилаи башир** // **шилаи ширӣ** дар гурӯҳи лаҳҷаҳои шимолии Кӯлоб дучор омад. Ибораи **шири тьнури** (Лахш) номи як навъи доруи маҳаллӣ аст, ки дар он ширро то дараҷаи ба зардӣ расидан меҷӯшонанд ва барои давои шамолхӯрда истифода меkunанд. Вожаи **шила**//**шъла**, **шула** чун қойне ба маънои мастоба истифода мешавад, вале дар ибораҳои **шилаи башир** // **шилаи ширӣ** дар гурӯҳи лаҳҷаҳои шимолии Кӯлоб ба маънои биринҷобае, ки аз ширу биринҷ тайёр кунанд, ба хӯроки ширӣ далолат менамояд ва чун истилоҳ дар қолаби ибораҳои изофӣ буда, дар аввали пешванди **ба-** дар дуомӣ пасванди **-ӣ** бо муайянкунандаҳо вазифаи калимасозӣ доранд. Калимаи **шир** дар сохтани ибораҳои фразеологӣ дида мешавад **шир бӯридан** шир буридан, шир вайрон (туруш) шудан: шир ки бӯрид, панир меша (Ёз.); **шир фӯровардан** (Шк.) шир додан, пайдо шудани шир дар пистони модагов: ҳаму пустак-да мир (меҳр) мекъна-въ бӯд (баъд) шир мефӯрора (Дб.); **дар шир сухтан** (Қ.) фиреб (фанд) хӯрдан, хато кардан: йаг рӯ, ки дар шир сухтм, дига дуғ –а пуф карда меҳърм (Яшм).

Бо вожаҳои мураккаби **ширҷой** ва **ширбӯринҷ** ибора-истилоҳ ба вучуд омадааст: **ширҷойи тьнък** (Вқ., Қ.) ширҷойи обомехта: йагун ширҷойи тьнък бийорум-тун (Қаҳ.); **ширбӯринҷи болоруған** (Шк.) ширбиринҷе, ки дар болояш равғани зард рехта шуда бошад; **ширбӯринҷи қошиқакӣ** (Шк.) ширбиринҷи беравғани андаке суюқ.

Номҳои маҳсулоти аз шир ба вучуд омада таркибан сода: **ҷърғот**//**ҷирғот**, **дуғ**, **чака**, **катик**, **маска**, ки қойне маҳсуб мешаванд; сохта: **қаймоғак** (Қх.) ва мураккаб мебошанд: **хомқаймоқ** (Қ.)//**хумқаймоқ** (Ванҷ), **ҷърғотхобонӣ** (Шк) мебошанд. Аз вожаи содаи **дуғ** вожаҳои мураккаби марбут ба номи анвои хӯрок сохта шудааст. Морфемаҳои луғавии **дуғбат** (Шк.), **дуғруға** // **дуғруған** (Шк.) қоқурум; **дуғҷуш** (Шк.)//**дуғҷушак** (Вқ., Шк.) // **дуғҷушӣ** (Шк.) гувоҳи гуфтаи болост. Вожаҳои **вағарък** (Ҷқ.) шири ғуншудае, ки аввалин бор дар ширкати ширнавбат ба яке аз аъзоёни он дода мешавад; **нъмольк** (Шк.) пораҳои маҳлулнашудаи курут баъди об кардан; **сарнунӣ** (Шк.) сарнонӣ, ширинӣ ва маводи ширие, ки бо нон меҳӯранд, ҳарчанд дар таркибашон калимаи шир надошта бошанд ҳам, ба хӯроки ширӣ дахл дорад, дуи аввал рехтаю баъдӣ мураккаб мебошад. Дар калимаи **тандърӣ**//**тьнури** (Вқ.), ки дар қолаби калимаҳои сохта (бо пасванди **-ӣ**) омадааст, калимаи шир истифода нашудааст, вале яке аз маҳсулоте, ки дар таҳияи ин ғизо

иштирок мекунад, шир мебошад ва як навъи таомест, ки аз ширу равғани дар кӯза чӯшонидашуда тайёр мекунанд. Ба ҳамин маъни вожаи **гълбасар // гълбарсар** (Вқ.) мавҷуд аст, ки як навъи таом, ки ба қурутоб шабоҳат дорад, он аз чурғот, равғани зард ва пиёзу кашничи қимашуда тайёр карда мешавад.

Дар баробари ин бо вожаи шир дахҳо калимае сохта шудааст, ки ба асбобу анҷом, ҷою макон, узвҳои бадан, маросимҳои марбут ба шир ва ғайра вобаста аст, ки дар мавқеъҳои марбута баррасӣ шудаанд.

Равған ҳам яке аз маҳсулоти муҳим дар ҳаёти мардум ба ҳисоб рафта, истилоҳи умумихалқӣ аст. Дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ ҳам, бо гунаи савтии **руған//руға** маъмул буда, номи умумии ҳамаи равғанҳоро ифода мекунад. Вожаи **чърғъндӣ**² (асосаш чърғънд-чарб, чарбу) дар ифодаи равғани ҳайвонот истифода мешавад, вале дар сохтани истилоҳот нақше надорад. Ғайр аз ин, калимаи сохтаи **йахӣ** (Қ.) равғани обкардашудаи буз; вожаҳои мураккаби **тахшир//тәшир//тахшин** (Вқ.) равғани софкорӣ кардашудаи навъи аълои ҷувоз ва ғубори маска; **паскаш** (Чқ.) равғани боқимондаи зери кунҷора ҳам мавҷуд аст, ки дар қолаби калимаҳои сохта бо пасванди **-ӣ** (**чърғъндӣ, йахӣ**) ва дар қолаби калимаҳои мураккаб ва ғайри изофат (**тахӣ шир, пас+каш**) бунёд шудаанд.

Бо калимаи **руған** морфемаҳои луғавии зерин сохта шудааст: **фатирруған** (Қ., Ғқ., Шқ.); **руғанбат** (Вқ., Қ.) таоме, ки аз равғани зарду ширу орд тайёр мекунанд; **руғандоғ** (Кх.) равғани гудохташуда; **руғанова** (Шқ.) пиёба (таом); **руғанчуш** (Шқ.)// **руғанчушӣ** (Қ., Шқ.) як навъ таоми гарм, ки аз дӯғобу равғани зарду нон тайёр карда мешавад: **руғанчушӣ** ай нун, дуғ, руғани маска мешава (Ёх.); **руғанчушӣ** ни дорем- у дуғчушӣ ни (Мӯм.) дар қолаби вожаҳои мураккаби пайвасту тобеъ сохта шудааст.

Ҳамзамон ибора-истилоҳоти бо ин воҳиди луғавӣ сохташуда ҳам, муҳим буда, бо муайянкунандаҳо якҷоя ба анвои равған далолат мекунанд: **руғани ағйоғ** (Вқ., Қ.) равғани пахта; **руғани гов//руғани зард** (Вқ.) равғани маскаи гудохташуда; **руғани дъмба** (Вқ.) равғани дунба; **руғани зовут** (Шқ., Қ.) равғани пахта; **руғани чаврӣ** (Вқ.) равғани чарбу; **руғани зъгер** (Ванҷ) равғани зағир; **руғани чормағ** равғани чормағз (Вқ., Дарв.).

Мусаллам аст, ки хӯрокҳои аз гандум ва маҳсулоти лӯбиёӣ таҳияшуда, дар таомули мардумон даромадааст. Ин аст, ки аксарияти калимаҳои ин соҳа барои шеваҳои забони тоҷикӣ умумианд. Бо вучуди ин хусусияти фарқкунандаи луғавию (8, 143-146) грамматикӣ дида мешавад. Аз рӯйи сохти морфологӣ онҳо дар қолаби вожаҳои сода, мураккаб ва ибора-истилоҳ тавлид ёфтаанд. Калимаҳои сода аз **йалама, кашк, бочак, делама, дангича, чаҳварӣ//чаһварӣ, къчърӣ** иборат мебошанд. Ҳарчанд пасвандҳои **-ақ**, ва **-ча** дар вожаҳои **бочак** ва **дангича** дида шавад ҳам, онҳо моҳияти калимасозӣ зоҳир намекунанд. Қисмати

² Доир ба шарҳи васеътари ин вожа ниг.: (Ҷӯраев 1980, 144).

дигари номи анвои хӯроки бо маҳсулоти гандумӣ ва лӯбиёӣ сохташуда калимаҳои мураккаб мебошанд. Дар байни онҳо танҳо як вожа ба назар расид, ки ҷузъҳои он баробаҳуқуқанд ва бо васли онҳо вожаи мураккаби пайвасти **дандункафак** пайдо шудааст. Аммо калимаҳои мураккаби тобеъ бо факки изофат бештаранд: **гандъмчушак**, **гандъмкуча**, **лубишурак**, **гандъмбирйон** // **гандъмбийрун**, **наскчушак**, **нахутбирйон** // **нахътбърйон**, **нахутдалда**, **нахутдънбъл**, **нахътдъмбъл**, **нахудшурак**, **нахутчушак**, **донабирйон**, **дунабърйун**, **макашавла**, **кадулафкак**, **тахловӣ**, **тахчагдонӣ**. Дар баъзе аз калимаҳо яке аз ҷузъҳо дар алоҳидагӣ истифода намешаванд; **бождълмъл** // **бъдчолмъл**, **мошкъчирӣ**, **гандъмбоч** ва месазад, ки онҳоро рехта гӯем.

Дар шакли ибора ҳам истилоҳоти зиёд сохта нашудааст: **кашки савз**, **дангичайи гъндак**//**дангичаи ночъкида**, **чугорийӣ сар**, **чаҳварий хумак**.

Дар сохтани истилоҳоти хӯрокӣ иштироки маҳсулоти гандумӣ ва лӯбиёиро ба инобат гирифта, онҳоро ба ду гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст:

1.Дар номи хӯрокҳо исми анвои маҳсулот (лӯбиё, нахӯд, гандум) зикр намеёбад. Калимаҳои сода: **йалама** ба маънои “шавла” дар гурӯҳи лаҳҷаҳои қаротегинӣ; **кашк** дар гурӯҳи лаҳҷаҳои ваҳиёӣ-қаротегинӣ номи таомест, ки аз кӯфтаи лӯбиё, нахӯд, гандум ва каллаву поча ва ба ин маънӣ дар гурӯҳи лаҳҷаҳои шимолии Кӯлоб вожаҳои **дангича** ва **бочак**, дар гурӯҳи лаҳҷаҳои ғарбии Кӯлоб лексемаи **делама** мустаъмал аст: мурч боша дангича медози барой сақав, сийат мешава (Хҷ.). Калимаҳои мураккаб: **бождълмъл**//**бъдчолмъл** (Шк.) таоми аз гандуми дулмул тайёршуда: ай гандъми савз мешава бочдълмъл (Мӯм.); **дандункафак** навъи таом, ки аз ярмаи гандум тайёр мекарданд(Қ.); **тахаловӣ** // **тәловӣ** (Қ.) **тайоловӣ** // **тайловӣ** (Вқ., Қ.) ҳар чӣ, ки дар зерӣ оташ пӯхта шуда бошад (мисли каду, картошка, лаблабу, чуворимакка ва ғ.): каду-ра тай алов мекънан, у-ра нӯ тайаловӣ меган (Ёз.); **тахчагдонӣ** // **тәчагдонӣ** (Шк) тагалобӣ: тахчагдонӣ бсьор бамаза-ай (Мӯм.) ва ғайраро ном бурдан мумкин аст, ки номи маҳсулоти истифодашуда (гандум, лӯбиё, наск, нахуд ва ғайра) зикр наёфтааст. Ҳатто дар ибора-истилоҳоте, ки аз баъзеи ин вожаҳо сохта шудааст, маълум намегардад, ки таркиби ғизо аз чӣ иборат аст: **кашки савз** (Қ.) кашке, ки аз омехтаи гандуми нимпаз (дунбул) ва дигар зироатҳо тайёр мекунанд; **дангичайи гъндак** //**дангичаи ночъкида** (Шк.), кӯчаи нокӯфта: ночъкида-ш-а дангичайи ночъкида мегем (Ғеш).

2.Дар иддае аз вожаҳо ва ибора-истилоҳоти ифодакунандаи анвои хӯрок гандум ва маҳсулоти лӯбиёӣ зикр меёбад ва аз номи ғизо маълум мешавад, ки таркиби он аз чӣ иборат аст. Агар **гандъмчушак** дар гурӯҳи лаҳҷаҳои қаротегинӣ, **гандъмбоч** дар гурӯҳи лаҳҷаҳои ваҳиёӣ-қаротегинӣ ба як маъно “таоми аз омехтаи гандум, нахӯд ва лӯбиё кӯфташуда” истифода шавад, вожаи **гандъмкуча** ба ҳамин маъно барои гурӯҳи лаҳҷаҳои қаротегинӣ, ваҳиёӣ-қаротегинӣ ва шимолии Кӯлоб муштарак мебошад. Калимаҳои **гандъмбирйон** // **гандъмбийрун**,

лубишурак, наскчушак, нахутбирйон// нахътбърйон, нахудшурак барои шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ муштарақанд, аммо дар гурӯҳи лаҳҷаҳои ваҳиёӣ-қаротегинӣ **нахутдалда** ба маънии “таоми аз нахӯди кӯфта тайёр кардашуда”, **макашавла** шавлае, ки аз ярмаи ҷуворимақка пӯхта мешавад; дар гурӯҳи лаҳҷаҳои қаротегинӣ **нахутдънбъл //** **нахътдъмбъл** ба маънии “нахӯди нимпӯхт”, **кадулафкак** хӯроке, ки аз каду тайёр мекунад ва дар гурӯҳи лаҳҷаҳои шимолии Кӯлоб вожаҳои **нахутчушак, донабирйон //** **дунабърйун; мошкъчирӣ //** **къчърӣ** хос аст.

Ибора-истилоҳоти зерин дар гурӯҳи лаҳҷаҳои ваҳиёӣ-қаротегинӣ истифода мешавад: **чугорийӣ сар** бо маънии ҷойҷуворӣ, ҷуворӣ (барои таомпазӣ): ҷаҳварийи сар хъша дора (Ҳич.); **ҷаҳварий хумак** ҷуворимақкаи нимхом: ҷаҳварийи хумак-а овпаз мена-въ гулако-ра меда (Нз.).

Дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ қабати дигари вожаҳои марбут ба анвои хӯрокро ғизоҳое ташкил мекунад, ки дар таркиби онҳо маҳсулоти гӯштӣ истифода шуда бошад.

Аслан гӯшт ба ду гурӯҳ тақсим мешавад: табобатӣ ва хӯроқӣ. Гӯштҳое, ки барои табобат истифода мешаванд, асосан аз ҳайвоноти ваҳшӣ ва хазандаҳо мебошад. Дар байни онҳо **гушти рубаҳ , гушти мор, гушти сағър, гуштъ руғани хърс, гушти сағ, гушти самбақа** нисбатан машҳур аст. Дар хӯроқи маъмулӣ аз гӯшти гов, гӯсфанд, буз, асп, мурғҳои хонагӣ даштӣ, моҳӣ, оҳуи ваҳшӣ, кабк ва ғайра истифода мекунад.

Доир ба **шурво, ош** ва анвои онҳо, ки аксаран бо гӯшт пӯхта мешаванд, болотар ибдоли ҳуруф шуд. Аммо боз як қатор калимаҳое мавҷуд аст, ки анвои ғизоро ном мебаранд, ки дар таркиби онҳо гӯшт аст. Онҳоро ба ду гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст.

А. Дар гурӯҳи аввал вожаҳоеро шомил кардан мумкин аст, ки калимаи гӯшт ва ё аҷзои ҳайвони забҳшуда зикр меёбад. Аз рӯи таркиби морфологиашон овардан мумкин аст, сода: **майӣ** моҳӣ, ки хусусияти қойне дорад; сохта: **гуштина** дар гурӯҳи лаҳҷаҳои қаротегинӣ; мураккаби пайваст: **калапоча**; мураккаби тобеъ: **гушбирён, чигаркабоб** умумиистеъмоланд; **қабурдоғ //** **қавурдоғ //** **қавърдоғ** дар гурӯҳи лаҳҷаҳои шимолии Кӯлоб ва ибораи **дълъ чигар** ҳам хусусияти умумиистеъми дорад: **гуштина кам-кам-ай-у қорч пър** (Сам.).

Б. Ба гурӯҳи дуюм вожаҳоеро шомил мешаванд, ки калимаи гӯшт дар онҳо иштирок намекунад. Сохти морфологиашон сода, сохта, мураккаб ва ибора-истилоҳ мебошанд. Калимаи **ҷазза** бо вариантҳои фонетикиаш барои ҳамаи минтақаҳо умумӣ аст: **чизак** (Ғк.) // **чъзак** (Қ.) // **чизак** (Ғк.) // **чъзак** (Қ.) // **чъздък** (Вқ., Ванҷ) // **чъчък** (Шк.). Дар гурӯҳи лаҳҷаҳои қаротегинӣ калимаҳои **қайла** гӯшти бирён кардашуда; **йахнӣ** гӯшти ҷӯшонда пӯхтаи сардшуда; **ҳавлоқайла** таоме, ки аз гӯшту пораҳои ҳамир тайёр кунанд; дар гурӯҳи лаҳҷаҳои шимолии Кӯлоб **лътъмба** гӯшти ниҳоят пӯхтагӣ; **чимпера** барак, тушбера; **қайлабат** таоми аз орду гӯшту равшан тайёршуда; дар гурӯҳи лаҳҷаҳои ваҳиёӣ-қаротегинӣ ва қаротегинӣ вожаҳои **сардеғӣ** ба маънии гӯште, ки пас аз

куштани ҳайвон бирён мекунанд ва ибораи **къҷри танӯрӣ**: ёа сукум къштум, сардеғ-ра хъд-ъш пъхт (Ҳич.); дар гурӯҳи лаҳҷаҳои шимолии Кӯлоб ва қаротегинӣ ибораи **қайлаӣ кавғӣ** ба маънии “гӯшти аз рағғану пиёз бо сабзавот бирён кардашуда, ки буғ (дам) дода мешавад, истифода мешаванд.

Анвои гуногуни хӯроке мавҷуд аст, ки таркиби онҳо аз маҳсулоти ордию сабзавот ғанӣ аст. Дар таҳияи ин гуна ғизоҳо орду рағғани маскаву зағир, нонҳои ҳархелаю гарм (фатир, чаппотӣ, кулча, чалпак, пораи хаамири тунук ва ғайра), оби сӯзон, пиёзу кашнизу занҷабилу райҳону қаланфур, мағзи чормағ, растании шулҳаю шӯраку нугул, пудина, намақоб ва ғайраю ҳоказо аз намудҳои гуногуни маҳсулотеанд, ки истифода мешаванд. Сохти морфологии онҳо сохта ва мураккаб мебошад. Дар ташаккули калимаҳои сохта пасванди **-ак** бо вариантҳоиаш ва пасванди **-ӣ** истифода мешаванд: **савзак//савзък** (Вқ., Қ., Шк., Дарв.), **ревич // ревъч** (Шк., Чқ.), **рубич** (Қ.), **ръвич** (Ғқ.), **шурак** (Шк.)//**шурък** (Дарв.), **гътак** (Шк.), **чалпак** (Вқ.,Қ.), **нъғлӣ** (Шк., Вқ.,Қ.), **търъшак** (Вқ.), **чанғолӣ** (Шк.), **шира** (Чқ., Қ.), **пийозбарг** (Ғқ.) барги хушконидаи пиёз. Калимаи **чалпак** дар адабиёти классикӣ истифода мешуд ва доир ба ин калима “Фарҳанг” чунин мегӯяд: “чалпак хаамире, ки бозғирифта ва дар рағған бирён карда шудааста бештар дар мавридҳои азо ва иди мусулмонӣ пӯхта мешавад” (ФЗТ, 1969, 250). Ба ин маъни вожаи **чағалдак** (Ғқ.,Қх.,Шк.), **чъғалдак** (Вқ.), **чекалдак** (Қ.) истифода мегардад, ки маънои хаамири майда-майда буридаю дар рағған пӯхтаро дорад: чъғалдак ай орд-ъ руған мешава (Нӯш.).

Калимаҳои мураккаби ин гурӯҳ ба ду даста тақсим мешаванд. А. Вожаҳои мураккаби пайваст: **тароқак** (Шк.), **фатирмаска//фътирмаска** (Вқ.,Шк., Дарв.), **маскафатир** (Шк.). Б. Вожаҳои мураккаби навъи тобъ: дар гурӯҳи лаҳҷаҳои шимолии Кӯлоб калимаҳои **шалойиншира**, **чарсъхтък**, **намакчил**, **нунтарӣ**, **търъшбат**, **шилапийозак**, **шилаетазак // шълаетазак**, **пудиначушак**, **шълхачушак**; дар гурӯҳи лаҳҷаҳои ҷанубӣ шимолии Кӯлоб **хаамиршира**; дар гурӯҳи лаҳҷаҳои шимолии Кӯлоб ва қаротегинӣ **пийосузак // пийозсузак**, **пийосузак // пийозсузак**, **тарғарфа**; дар гурӯҳи лаҳҷаҳои қаротегинӣ **савзинаъғъл**; дар гурӯҳи лаҳҷаҳои ваҳиёӣ-қаротегинӣ **мақайарма** мутадовисанд. Калимаҳои **таҳмол//тәмол**, **таҳбез//таҳбеза** барои шеваи ҷанубӣ ва ҷануби шарқи муштарақанд.

Калимаҳои дигаре мавҷуданд, ки маъноҳои гуногуни марбут ба хӯрокро далолат мекунанд. Аз ҷумла, **чоштак** (Қ.) ҳар гуна хӯроки субҳона, чоштгоҳӣ: чоштак нахурде, гиҷо бъде? (Мт.); **говйуғӣ** (Шк.) таоме, ки деҳқон вақти расидани киштукор ба масҷид меовард ва аз аҳли он ҷо дуои хайр мегирӣфт; **бурӣ** (Шк.) хӯроки дар дег часпида; **ръндък** (Чқ., Шк.) **қирмоч** (Шк.) сӯхтаи таом дар тағи дег; **нармӣ** (Қ.) таоми гарм; **хафкашак** (Шк.) як навъи таоми парҳезӣ. Калимаи **чоштак** дар забони форси миёна (5, 90) дар шакли **чоштаг** (аз решаи чошт-субҳона) ҳамчун истилоҳи марбут ба хӯрокворӣ роиҷ будааст. Решаи ин калима дар адабиёти классикӣ ҳам ба маънои хӯрок истифода шудааст (6, 548). Дар шеваи ҷанубӣ синоними вожаи **чоштак** морфемаҳои **наҳор // ниҳор**,

нунхърак ва **нонъшта** дар гурӯҳи лаҳҷаҳои ваҳиёӣ-қаротегинӣ, **нонъшта** дар гурӯҳи лаҳҷаҳои Ванчу Дарвоз ва **сахарнорӣ** дар гурӯҳи лаҳҷаҳои шимолии Кӯлоб низ мустаъмаланд.

Ихтисораҳо

ФЗТ- Фарҳанги забони тоҷикӣ

ШҶЗТ - Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ

Ихтисораҳо марбут ба маҳали зисти гӯйишварон:

Вқ. - гурӯҳи ваҳиёӣ-қаротегинӣ

Ғқ. - гурӯҳи ғарбии Кӯлоб

Дарв. - гурӯҳи дарвозӣ

До.- Дехи Охун (Қ.)

Ёз. - Ёзғанд (Вқ.)

Ёх.- Ёхсӯ (Шқ.)

Кан. - Кангурт (Ғқ.)

Каҳ.- Каҳдара (Қ.)

Кд. - Кӯлдара (Шқ.)

Кк. - Кӯли калон (Вқ.)

Кб. - Кулумбаи Боло (Вқ.)

Кҳ. - гурӯҳи кӯлобии ҳисорӣ

Қ. - гурӯҳи қаротегинӣ

Кпн. - Кишти поён (Шқ.)

Қӯш. - Қӯшағба (Вқ.)

Лан. - Лангар (Вқ.)

Мх. - Мучихарф (Қ.)

Мт. - Майдонтерак (Вқ.)

Мс. - Марғзори Сир (Қ.)

Нд. - Навдонак (Қ.)

Нӯш. - Нӯшор (Вқ.)

Оқ. - Оқсой (Вқ.)

Оқб. - Оқбулоқ (Ғқ.)

Пд. - Пилдон (Вқ.)

Пор. - Порвор (Ҷқ.)

Сам. - Самсолиқ (Қ.)

Сд. - Сангдара (Шқ.)

Сғ. - Сари ғор (Ҷқ.)

Уч. - Учкӯл (Ҷқ.)

Хов. - Ховалинг (Шқ.)

Ҳак. - Ҳакимӣ (Қ.)

Хм. - Хилмонӣ (Қ.)

Ҳич. - Ҳичборак (Вк.)
Чк. - гурӯҳи ҷанубии Кӯлоб
Чс. - Чорсада (Қ.)
Шк. - гурӯҳи шимолии Кӯлоб
Шлп. - Шулупту (Ғк.)
Шх. - Шехмизон (Шк.)

Адабиёти истифодашуда

1. Бӯризода Ш. Чашмандозе ба ганҷинаи забони “Маснавии маънави”-и Ҷалолиддини Балхӣ // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ, №4. –Душанбе, 1998.
2. Мирзозода С. Фарҳанги яғнобӣ-тоҷикӣ. Душанбе, 2008.279с.
3. Неменова Р.Л., Ҷӯраев Ғ. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ, (фонетика, лексика). Ҷ. 1. – Душанбе: Дониш, 1980. -328 с.
4. Расторгуева В.С. Очерки по таджикской диалектологии. -М.,1952-1961.Вып.1.1952; Вып.2.1952; Вып.3.1956; Вып.4.1961. Вып.5. - М.,1963
5. Саймиддинов Д. Вожасозии забони форсии миёна. Душанбе: 2001, 310 с.
6. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX): -М.: Сов. энциклопедия,1969. Ҷ. 1. 951 с. Ҷ. 2. 1904 с.
7. Ҷӯраев Ғ. Лексика // Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. ҷ.1.-Душанбе: Дониш, 1980, с.87-328.
8. Шеваи ҷануби забони тоҷикӣ. -Душанбе: Дониш, 1979-1982. -Ҷ.1-5.

Лексические единицы обозначающие виды продуктов питания в южных и юго-восточных говорах таджикского языка

Анализ лексических единиц обозначающих виды продуктов питания в южных и юго-восточных говорах в словообразовательном аспекте является актуальным, поскольку не подвергалось специальному анализу. В данной статье анализируются пути и способы образования этой тематической группы разделяя их на четыре подгруппы.

Ключевые слова: группа, говор, анализ, словообразование, простой, производный, сложный, суффикс, префикс.

Lexical units denoting types of food in the southern and southern and eastern dialects of the Tajik language

The analyze of lexical unites which denotes types of food in southern and southern and eastern dialects in word formation aspect is actual, because

it wasn't done as special analyze. The article reviews ways and methods of formation these thematic groups and divides them into four subgroups.

Key words: group, dialect, analyze, word formation, simple, derivative, compound, suffix, prefix.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳматуллозода Сахидод-номзади илми филология, дотсент, директори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ; тел.: (992) 919-00-21-78, e-mail: saxidodi@list.ru;

Сведения об авторе: Раҳматуллозода Сахидод – кандидат филологических наук, доцент, директор Институт языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки АН РТ. тел.: (992) 919-00-21-78, e-mail: saxidodi@list.ru;

Information about the authors: Rahmatullozoda Sakhidod, - Ph. D. in philology, docent. Director of the Institute of language, literature, oriental studies and proper written heritage named after Rudaki; tel.: (992) 919-00-21-78, e-mail: saxidodi@list.ru;

УДК: 491.51-31

А-93

ДОСТОНИ ПАҲЛАВИИ *XUSRAW Ī KAWĀDĀN UD RĒDAK-Ē(w)* (ХУСРАВИ КАВОДОН ВА ЧАВОНЕ)

Баракатулло Ашӯров

Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи

Рудакии АИ ҚТ

Ҳадафи асосии ин навишта шиносӣ ба яке аз муҳимтарин матнҳои паҳлавӣ *Xusraw ī Kawādān ud rēdak-ē(w)* ‘Хусрави Каводон ва чавоне’ мебошад. Достони мазкур мавзӯҳои гуногуни ҷамъиятӣ, ахлоқӣ ва фарҳангиро дар шакли пурсишу посух, ки миёни шоҳ ва чавони асилзодае бо номи Хваш-Арзук иттифоқ афтодааст, дарҷ менамояд. Достон дар бораи одатҳои дарборӣ, эстетикӣ ва ғизоҳои гуногун аз ғӯшту сабзавот, шириниҳо, меваҳо ва ғайра маълумот медиҳад.

Мақола дар се бахш таҳия шуда, дар бахши аввал мухтасари таърихи пажӯҳиши *Xusraw ī Kawādān ud rēdak-ē(w)*, дар бахши дувум мухтасари мундариҷаи ин асар ва дар бахши сеюм суҳане чанд дар моҳият ва вижагиҳои ин матн пешкаш мешавад.

I

Дар бораи одоби ғизо хӯрдан ва хӯришҳои хушмазаи форсиён муаллифони замони антиқа, бахусус румӣ ва юнониҳо маълумоти гуногун додаанд. [Барои маълумоти мухтасар дар ин мавзӯ ниг. ба 8,75-84] Дар адабиёти то даврони исломии форсӣ одоби ғизо хӯрдан ва масъалаҳои эстетикӣ ва сотсиологии интиҳоби чизҳои дилписанд дар ду осори муҳим: *Xusraw ī Kawādān ud rēdak-*

ē(w) ва *Bundahišn* баён гардидааст [Барои баррасии пураи мавзӯ ниг. ба 3,14-19; барои тарҷумаи ва таҳлили *Bundahišn* ниг. ба 5; 2].³

Xusraw ī Kawādān ud rēdak-ē(w) бори нахуст дар баҳши дуюми *Grundriss der Iranischen Philologie* чоп шуда аст [12, 75-129]. Ин дoston дар дастхати МК (J¹) маҳфуз мондааст, ки дар он ҷуз ин матн боз 38 матни дигари паҳлавӣ гирдоварӣ шудааст. Достони *Xusraw ī Kawādān ud rēdak-ē(w)* дар варақҳои (folio) 28r5 ва 39r3 сабт шудааст. Ба ақидаи бархе аз муҳақикон дастхати *Xusraw ī Kawādān ud rēdak-ē(w)* дар асл ё аз 142 [12,111] ё 163 [1,1] варақ иборат буда, куҳантарин нусхаи паҳлавии он дар коллексияи хонаводаи Дастур доктор Кайхусрав Ҷамасп Аса (Dastur Dr. Kaikhusroo M. Jamasp Asa) мавҷуд аст, ки дар солҳои 1312-1313 дар Ҳиндустон аз дастхати муталлиқ ба соли 324 ё 624-и Яздигурдӣ рӯбардор шудааст [Барои маълумот дар бораи солшумории дастнависи мазкур ниг. ба 1, 5; 12, 113].⁴ Ин нусхари мубад ва хаттот Михрабан Кайхусрав навишта аст. *Xusraw ī Kawādān ud rēdak-ē(w)* ҳамчунин дар як нусхаи дигар таҳти ихтисораи JJ, ки он дар Навсорӣ нусхабардорӣ шудааст, маҳфуз аст.

Акс (факсимал) ва пажӯҳиши ин ду дастхатро Ҷамсапчи Миночерчи Ҷамасп-Аса (Jamsarji Minocherji Jamasp Asa) дар соли 1897 дар Бомбай чоп кард. Чопи охири факсималии дастхати мазкур (МК) бо номи *The Pahlavi Codex MK. Facsimile Edition* дар таҳияи Кайхусрав Ҷамасп Аса ва Алмут Ҳинтз соли 2013 манзур гардид [9].

Ба ғайр аз дастнависҳои паҳлавӣ тарҷумаи арабии *Xusraw ī Kawādān ud rēdak-ē(w)* низ маълум аст, ки он дар рисолаи Саъолибӣ “Таърихи шоҳони Форс” маҳфуз мебошад [13,705-711]. Бо вучуди ин шакли арабии асари мазкур нисбат ба шакли паҳлавии он дар чанд маврид мувофиқат намекунад, махсусан дар тарҷумаи арабии он мавзӯте ворид омадаанд, ки дар матни паҳлавӣ вучуд надоранд. Ҷамшедчи Манекчи Унвала (Jamshedji Maneckji Unvala) матни мазкурро баррасии карда, ба ин натиҷа расидааст, ки шояд шакли арабии матн дар асоси дастнависи паҳлавии то ба мо нарасида тарҷума шуда бошад [11,5].⁵

Пас аз чопи факсимилии *Xusraw ī Kawādān ud rēdak-ē(w)* дар соли 1897, то соли 1974 донишмандони паҳлавишинос бахшҳои гуногуни ин матнро таҳия ва чоп намудаанд [Барои хронологияи пураи пажӯҳишҳои ин осор то соли 1982 ниг. ба 10,47-50. Барои маълумоти мухтасар доир ба ин осор ниг. ба 14,50-51]. Хронологияи умдатарин пажӯҳишҳои мукаммали ин матн, ки пас аз соли 1974 анҷомидааст, иборатаст аз:

³ Дар *Bundahišn* 16 боб ба мевачоту наботот баҳшида шудааст. Дар матни мазкур гурӯҳбандии меваҳо ва аҳамияти онҳо бисёр муҳим мебошанд.

⁴ Соли 324-и Яздигурдӣ баробар ба соли 956-и милодӣ ва 624-и Яздигурдӣ ба 1255-и милодӣ баробар аст.

⁵ Jamshedji M. Unvala бори нахуст соли 1917 достони *Xusraw ī Kawādān ud rēdak-ē(w)*-ро таҳти роҳбарии С. Bartholomae дар тарҷумаи олмонӣ *Der Pahlavi-Text 'Der König Xusraw und sein Knabe'* ба чоп расонида буд.

1. Довуд Мончизода (Davoud Monchi-Zadeh) дар соли 1982 тарҷума ба забони англисӣ, факсимили паҳлавӣ ва транскрипсияи онро ба аҳли илм пешниҳод намудааст [10,47-91]. Дар таҳқиқоти худ Мончизода ба ғайр аз таҳлили адабии матн инчунин, мушкилиҳои дар чопи қабл аз соли 1982 ҷойдоштаро бо тақриз ва баҳсҳои судманд мавриди баррасӣ қарор медиҳад.
2. Ольга Михайловна Чунакова дар соли 2001 ҳамроҳ бо дигар матнҳои паҳлавӣ, аз ҷумла *Ardā Wīrāz-nāmag* тарҷумаи *Xusraw ī Kawādān ud rēdak-ē(w)*-ро ба забони русӣ нашр намуд [15, саҳ 83-88 транслитертсия саҳ.149-160 тарҷума ва саҳ. 177-181 тафсир.]. Чопи мазкур танҳо транскрипсия ва тарҷумаи матнро дар бар гирифта тафсир ва тақризи филологӣ ва лингвистиро пешкаш нанамудааст.
3. Таҳлили ҳамачониба ва ниҳии ин матн ба забони фаронсавӣ аз тарафи Самра Озарнуш (Samra Azarnouche) дар соли 2013 ба чоп расид [4]. Дар чопи мазкур тафсири пурраи матн дар якҷоягӣ бо луғат ва таҳлили лингвистии он пешкаш шудааст.

II

Аз руи таҳияи Довуд Мончизода *Xusraw ī Kawādān ud rēdak-ē(w)* 125 бандро дар бар мегирад ва он дар шакли муколама навишта шуда, ин тавр оғоз мешавад:

pad nām ī yazdān

xusraw ī Kavādān ut rēdak ī xvaš-ārzōk

ērān-vīnārt kavādak rēdak ē vāspuhr xvaš-ārzōk nām dast aḡar kaš pēš ī šāhānšāh
ēstāt u-š stāyišn ut āfrīn ī vas kard.

Ба номи Яздон

Хусрави Каводон ва ҷавон Хваш-Арзук

Ҷавони асилзода, ки дар Эрон мезист ва Хваш-Арзук ном дошт бо дастони пеши бар дар назди шоҳаншоҳ истод, басо ӯро ситоиш ва офарин кард.

Дар идома аз банди 3 то 18 суҳанронии ҷавон Хваш-Арзук омадааст, ки вай худро бо мушаххасоти комил ба шоҳ шинос менамояд. Аз ҷумла, дар бандҳои 8 то 10 Хваш-Арзук мегӯяд:

pat hangām ō frahangestān kart dāt hom u-m pad frahang kardan saxt ōštāft būt
hom. u-m yašt ud hādōxt ud bagān ud vīdēvdād ēhrpatihā varm gyāk gyāk zand
nigōxštīd ēst-āt. u-m dipirih ōgōn kū xūb-nipēq ud rag-nipēq ud bārik – ud dānišn-
kāmaq ud kār- hu –angust ut frazānaq- saxvan hom.

Ба ҳангом маро ба мактаб фиристонданд ва ман дар омӯзиш хеле саҳт шитофтам. Ман Яшт, Ҳадохт, Багон ва Видевдодро ба ҳербад монанд аз ӯд намуда ҷо-ҷо Занд ниюидам. Қобилияти навштанам хело аъло буд ва ман хаттоти моҳир ва нависандаи тезнавис ҳастам, дар паи аз бар кардани дониши бештар мебошам, дар қор [амал] моҳир ва фарзонасуҳан ҳастам.

Дар бандҳои 11-16 Хваш-Арзук дар бораи дигар ҳунароҳои аз худ намудааш намудааш монанди аспасаворӣ, камонварӣ, рассомӣ, шатранҷбозӣ, ситорашиносӣ, мусиқӣ ва ғайраҳо маълумот медиҳад. Пас аз хатми тавсифномааш дар бандҳои 17-18 Хваш-Арзук ба шоҳ арз мекунад, ки ҳоло хонаводааш вайрон шудааст. Яъне падару модараш аз ҷаҳон даргузаштаанд ва ӯ бадбахт шудааст.

be nūn dūdāg višuft ud nizār ud tabāh bē būd ud mād-iz pad baxt šud
ud ka-tān pad yazdān pahlomēh sahdēd pad čiš ī man framāyēd nigēridan.

Ҳамзамон ӯ аз шоҳ хоҳиш мекунад, то сарпарастии худро аз вай дарег надорад ва мефзояд, ки шоҳ метавонад ҳунароҳои ӯро имтиҳон кунад. Шоҳ Хусрав аз ҷавон дар сенздаҳ банд пурсиш кардааст, ки ин пурсишу посухҳо чунин оғоз мешаванд:

šāhānšāh ō rēdak guft kū ka tō rēdak ēdōn xvaš-ārzōk hē ud xōg pat xvarišn ī xvaš
ud brahmag ī xūb ud čābuk andar būd ēstēd bē gōv kū xvarišn ī kadām xvaštar ud
pad mazagtar.

Шоҳаншоҳ ба ҷавон гуфт: чун ту хело хушорзу⁶ ҳастӣ ва табиатат ба ҳама ғизоҳои аъло ва пушокҳои зебо одат дорад, пас бигӯй, ки кадом хӯриш хуштар ва бомаззатар мебошад.

Дар идома, аз банди 20 то 54, ҷавон бо шоҳ дар бораи хӯроҳои бехтарин, тарзи омода кардани онҳо ва таъсири онҳо ба ҷисми инсон, ҳамчунин дар кадом марҳила хӯрдани онҳо муколама мекунад. Аз банди 55 то 59 дар бораи май ва гунаҳои он суҳан меравад.

[haštom framāyēt] pursīdan kū mad has ī kadām vēh ud xvaštar
gōvēt rēdak kū anōšak bavēt ēn hēnd mad ī hamāk nēvak ud xvaš
mad ī kanīk kē nēvak vīrāyēnd ud mad ī harēvīk ud mad ī marvrōdīk ud bādak ī
halvānīk

bē hamvār abāk mad ī āsūrīg ud bātag ī vāzarangīg ēč mad patkār nest.

[ҳаштум чунин пурсид] Кадом шароб бехтар аст?

Ҷавон посух дод: Умри ту дароз бод! Шаробҳои ҳубу бехтарин инҳоянд: шароби ангурӣ, ки ҳуб полида шуда бошад. Шароби ҳиротӣ, марврӯдӣ, бустӣ ва ҳулвонӣ [ҳубу бехтар аст] аммо ягон шароб баробари шароби бобилӣ ва басарангонӣ нест.

Дар бандҳои 60 то 64 пурсишу посух миёни шоҳу ҷавон дар бораи хунёгарӣ ва асбобҳои мусиқӣ идома меёбад.⁷ Дар банди 63 пас аз номбар кардани гунаҳои зиёди ҳунароҳои навозандагӣ ва ромишгарӣ, ҷавон суҳанашро бо васфи уднавоз ва виннавоз хатм мекунад. Бахусус дар ин банд мақоми

⁶ Номи қаҳрамони дoston *xvaš-ārzōk* тахтуллафзан 'қаси орзӯҳои хуш дошта' маъно дорад.

⁷ Дар ин банд истилоҳи *huniyākkar* истифода шудааст. Тарзи дигари талаффузи ин калима *xuniyākkar* дар форсии нав *xuniyāgar* (rāmīšgar) мебошад. Қайд кардан лозим аст, ки истилоҳи мазкур на фақат навозанда ё мусиқӣ, балки гуруҳи калони ҳунаремандии саҳнавиро низ ифода мекунад. Чи тавре ки аз худи матн бармеояд истилоҳи *huniyākkar* дорбозӣ (*dārvāzīk*), дар болои ресмон роҳ рафтан (*rasanvāzīk*), шамшербозӣ (*šamšervāzīk*) ва монанди инҳоро низ ифода мекунад. Дар забони англисӣ ин калимаро бо истилоҳи 'etertainer' маънӣ намудан мункин аст, ки тарҷумаи тахтуллафзии он 'хурсандкунанда, шавқбахшанда' мебошад.

уднавозии зани овози ширин дошта барои ромишгарӣ дар ҳарам ва виннавоз дар чашн таъкид мешавад.

Бандҳои 65 ва 66 ба пурсишу посух дар бораи май баҳшида шуда, дар ин ду банд ҷавон ва шоҳ аз 7 вижагии май, аз ҷумла *fratom hubōd* ‘накҳат, бӯи хуш’, *šavēnak* ‘шомгоҳӣ ё дар шаб ғоидавор будани хӯрдани он’ суҳбат мекунад.

Дар бандҳои 68 то 94 шоҳ аз ҷавон дар бораи гиёҳҳои хӯшбӯӣ ва гулҳо мепурсад. Аз ҷумла:

gōvēd rēdag kū anōšaq bavēd mardān [ī] pahlom sprahm ī yāsmīn hubōdtar čē-š bōy ēdōn čigōn bōy ī xvadāyān mānēd.

xusraw-sprahm bōy ēdōn čigōn bōy ī šahrēdārān

gētīg bōy ēdōn čigōn bōy ī huniyāg ān

gul bōy ēdōn čigōn bōy ī mihrbānān

nargis bōy ēdōn čigōn bōy ī yuvānīh

xēīg ī suxr bōy ēdōn čigōn bōy ī dōstān

Ҷавон ба шоҳ гуфт: Умрат дароз бод, эй марди фарзона. Ёсуман гули аз ҳама хӯшбӯитар [аст], зеро ки бӯяш бӯи ашрофонро монад. Бӯи гули хусравӣ чун бӯи шаҳриёрон [аст]. Бӯи гули *гетик* чун бӯи асилзодагон [аст]. Бӯи садбарг мисли бӯи маҳбуба [аст]. Бӯи наргис мисоли бӯи ҷавонӣ [аст]. Бӯи гули хайрӣ чун бӯи дӯстон.

Дар бандҳои 95-97 шоҳ аз ҷавон аз зебоии зан мепурсад. Дар бандҳои 98-100 пурсишҳои шоҳ аз ҷавон дар бораи бехтарин ҷаҳорпоҳи саворӣ аст ва ҷавон ба онҳо низ посух огоҳона медиҳад.

Пас шоҳ (бандҳои 102-106) ба ҷавон мегӯяд, ки:

šāhānšāh guft kū tō vas mādak-kāmag hē

Ту ҷоизаи басо [калони] моддиро хостгор ҳастӣ

Аммо дар ҷавоб ҷавон мегӯяд, ки вай он ҳама суҳанҳои хирадмандонаро вай ба хотири 10 000 духтарони (дар паҳлавӣ *kanīčak* ‘канизак’) аз ҳама ҷиҳат хунарманд, ки дар ҳарамии шоҳ зиндагӣ мекунад, гуфтааст. Аз ин посух шоҳ ҷунин супориш медиҳад; аз ҳазина 12 000 дирахм ба ҷавон бидиҳанд ва хӯрокҳоеро, ки дар бораи онҳо ҷавон гуфт, озмуда аз ҳар яки онҳо ҳар рӯз ба шоҳ омода намоянд ва ба ҷавон ҳар рӯз 4 динор музд бидиҳанд.

Дар бандҳои 107-109 гуфта мешавад, ки пас аз чанд моҳ ҷавон дубора ба дарбор омада, тавассути посбон ба шоҳ нома мефиристад ва изҳори сипос мекунад. Ва аз шоҳ барои бехтар шудани шароити зиндагиаш кӯмак мепурсад. Дар бандҳои 110-111-и достон омадааст, ки хангоме ки шоҳ дар бораи дархости ҷавон фикр мекард, ба ӯ хабар мерасад, ки ду шер аспбонҳову аспҳоро тарсонида мавриди ҳамла қарор додаанд. Ҳамонзамон шоҳ дар банди 112 ҷавонро назди худ хонда супориш медиҳад, то ин шерҳоро барои ӯ зинда дастгир намояд. Аз бандҳои 113 то 117 суҳан дар бораи бо як зани зебое дар роҳ мулоқот кардани ҷавон меравад. Аз ҷумла, ҷавон аз он зан мепурсад, ки оё ӯ хоҳиши ишқварзӣ бо ҷавонро дорад ё не? Зан дар ҷавоб мегӯяд, ки розист агар ҷавон он ҳама гуноҳе, ки вай то имрӯз содир кардааст бипазирад ва ҳама кирдори неки худро ба ӯ бахшад. Аммо ҷавон ин шартро напазируфта, ба дастгир намудани шерҳо меравад. Дар

бандҳои 118 то 120 нақл мешавад, ки ҷавон шерхоро дасгир мекунад ва ба назди шоҳ меорад, шоҳ амр мекунад, ки вай ин шерхоро бикушад. Пас аз ин шоҳ бо амри худ ҷавонро дар яке аз вилоёти Эроншаҳр ба мақоми волӣ (*marzipan* ‘марзбон’) мегузорад. Чун шоҳ (бандҳои 121 то 124) дар бораи бо зани зебоне ҳамсухбат шудани ҷавон ва чи тавр худро аз амали нафсонӣ канор гирифтани ӯро мефаҳмад, вайро ба дарбор даъват намуда, унвону мансаб медиҳад ва яке аз наздикони худ мекунад. Достон (банди 125) чунин анҷом ёфтааст:

anōšag-ruvān bavād Xusraw ī šāhānšāh ī Kavādān ud ān rēdak ī xvaš-ārzōq. Ēdōn bavād frajāft pad drōd ud šātēh ut rāmišn.

Ҷовидон бод Хусрави Қаводон ва ҷавони Хваш Арзук. Чунин бод. Фарҷом ёфт ба дуруду шодӣ ва оромиш.

III

Достони *Xusraw ī Kawādān ud rēdak-ē(w)* бинобар малумоти дар худи достон дарҷ шуда, дар замони подшоҳии яке аз ду шоҳони сосонӣ, ки бо номи Хусрав маълуманд, яъне Хусрави I (солҳои 531-579) ё Хусрави II (солҳои 590-628) навишта шудааст. Аммо дастанвиси паҳлавии дар Ҳинд маҳфузмонда дар солҳои 1312-1313 нусхабардорӣ шудааст. Ҳарчанд соли навишта шудани достон маълум нест, аммо аҳамияти таърихӣ ва адабии ин матн барои адаби форсии миёна ва масоили ҷомеаи Эрони замони Сосониён бузург аст. Масалан, маълумотхое, дар достон дар бораи дар қадом минтақаҳо сабзидани меваҳо растаниҳо ва аз воридоти онҳо ба дарбор, навъи ғизоҳои дарбор, машғулиятҳои варзишӣ ва фанӣ ва ғайра мавҷуданд, дорои аҳамият ва арзиши маърифатӣ ва таърихӣ мебошанд.

Аз назари жанр, достони мазкур ба адабиёти андарз мансуб мебошад. Дар он қабл аз ҳама саховат ва адолати шоҳ тасвир мешавад, ки вай барои гӯш додан ба арзи ҳоли Хваш Арзук таҳаммул кардааст. Дигар он ки, достон дар шакли пурсишу посух (диалог) навишта шудааст, ки ин навъи адабӣ дар замони бостон барои пешниҳоди андарзҳо ва тарбияи ахлоқӣ хеле маъмул буд. Шоҳ аз Хваш Арзук 13 пурсиш карда, посухҳои вайро ‘рост’ мепазирад “*šāhānšāh pasandīd ud pad rāst dāšt*”. Илова бар ин ҳодисаи дар бандҳои 121 ва 124 омада, яъне ба танпарастӣ дода нашудан ва кирдори некро ба бад иваз накардани Хваш Арзук, ки боиси соҳиб шудани вай ба мансабу мартаба мегардад, нишондиҳандаи хусусияти ахлоқӣ ва андарзии достон аст.

Хусусияти динии достони *Xusraw ī Kawādān ud rēdak-ē(w)* ба таври возеҳ равшан нест, ба ҷуз аз он ки дар он Хваш Арзук дар бораи гирфтани тарбияи динии худ ва аз ёд кардани бахшҳои Авесто маълумот додаст. Аз тарафи дигар, таснифотии ғизоҳо, растаниҳо ва машғулиятҳои дар достон омада дар пояи ҷаҳонбинии зардуштӣ, яъне дарки неку бад пешниҳод карда шудаанд. Аз ин ҷиҳат гурӯҳбандии ғизоҳо ва растаниҳо дар достон ба *Bundahišn* монанд аст, ки дар он 30 гуруҳи меваҳо зикр шудааст [Барои гузориши қиёсии мавзӯ ниг. ба 8,75-84]. Таҳияи достонҳо, новобаста аз хусусияти дунявӣ ё динӣ доштан дар Эрони аҳди бостон ба диндорон вобастагии наздик

дорад. Ҳатто навиштаҳои дар асл дунявӣ аз рӯи ҷаҳонбинии Зардуштӣ таҳия ва тасниф мешуданд [Барои таҳлили пурраи ин мавзӯ ниг. ба 7,58-63;6].

Китобнома:

1. Anklesaria, A. D. *Pahlavi Texts*, edited by Jamaspji Dastur Minochehrji Jamasp-Asana, Bombay, 1897.
2. Anklesaria, B. T. *Zand-Ākāsīh, Iranian or Greater Bundahišn. Transliteration and Translation in English*, Bombay, 1956.
3. Asmussen, J. P. The List of Fruits in the Bundahišn, *Henning Memorial Volume* edited by M. Boyce and I. Gershevitch, London, 1970, - P. 14-19.
4. Azarnouche, S. *Husrav ī Kawādān ud Rēdag-ē. Khosrow Fils De Kawād Et Un Page: texte pehlevi édité et traduit*, Paris, Association pour l'Avancement des Études Iraniennes, 2013.
5. Bailey, H. W. *The Bundahišn*, unpublished D. Phil. thesis, Oxford, 1933.
6. Bailey, H.W. *Zoroastrian Problems in the Ninth Century Texts*, Oxford, 1971.
7. Choksy, J.K. *Incorporation of Medieval Science into Zoroastrian Scripture and Exegesis: Some Evidence from Dēnkard Book 4, Mēnōg ī Xrad: The Spirit of Wisdom, Essays in Memeory of Ahmad Tafazzoli*, edited by T. Daryaee and M. Omidsalar, California, 2004, -P. 58-63.
8. Daryaee, T. *List of Fruits and Nuts in the Zoroastrian tradition: An Irano-Hellenic Classification, Nāme-ye Irān-e Bāstān* 2006-7-6/1 & 2, - P. 75-84.
9. Kaikhusroo M. JamaspAsa and Almut Hintze, *The Pahlavi Codex MK. Facsimile Edition*, Wiesbaden, 2013.
10. Monchi-Zadeh, D. *Xusrō ī Kavātān ut Rētak*, G. Morgenstierne *Monumentum*, Leiden, 1982, - P. 47-91.
11. Unvala Jamshedji M. *The Pahlavi Text: "King Husrav and His Boy"*. P. Geuthner, 1921.
12. West, E. W. The Pahlavi Literature, *Grundriss der Iranischen Philologie*, hrsg. Von Wilh. Geiger und Ernst Kuhn, Strassburg 1895-1904, II, - P. 75-129.
13. Zotenberg, H. *Histoire des Rois des Perses par Abou Mansour al-Tha'alibi*, 1900.
14. Саймиддинов, Д. Вожашиносии забони форсии миёна, Душанбе: Пайванд, 2001.
15. Чунакова О.М. *Пехлевийская Божественная комедия: Книга о праведном Виразе (Арда Виразнамаг) и другие тексты*, Москва: Восточная литература, 2001. (Памятники письменности Востока. CXXVI).

PAHLAVI STORY XUSRAW Ī KAWĀDĀN UD RĒDAK-Ē(W) (KING XUSRAW AND A BOY)

Article presents a descriptive analysis of the *Xusrav ī Kawādān ud rēdak-ē(w)*. It consists of 3 parts: part one giving a short history of research, part two provides a short description each chapters of the Pahlavi text and where appropriate gives

transcriptions of those parts with translation. In part three, author gives a short summary on the importance of this source.

Keywords: *Xusrō ud rēdag, Pahlavi sources, Sasanid Iran, Zoroastrinism.*

ПЕХЛЕВИЙСКИЙ РАССКАЗ *XUSRAW Ī KAWĀDĀN UD RĒDAK-Ē(W)* (ШАХ ХУСРАВ И ЮНОША)

Статья представляет описательный анализ *Xusraw ī Kawādān ud rēdak-ē(w)* и состоит из 3 частей: часть первая даёт короткий обзор исследований данного текста; вторая часть представляет краткое описание каждой главы и транскрипции частей с переводом; в третьей части автор обсуждает важность этого источника.

Ключевые слова: *Xusraw ī Kawādān ud rēdak-ē(w)*, пехлевийские источники, Иран, Сасаниды, зороастризм.

Маълумот дар бораи муаллиф: Баракатулло Ашӯров- ходими калони илмии шӯбаи забоншиносии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ. тел: +992 938 719 394; Email: barakatullo@gmail.com.

About the author: Dr. Barakatulo Ashurov is senior research fellow at the Rudaki Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Phone: +992 938 719 394; Email: barakatullo@gmail.com.

Сведения об авторе: Баракатулло Ашуров – старший научный сотрудник отдела языкознания Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ. тел: +992 938 719 394; Email: barakatullo@gmail.com.

УДК:891.550.092+491.55+491.550-31
А-61

«Шоҳнома»—ғанчинаи сухан

Сулаймон Анварӣ

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Замони Истиқлол фурсати хубест, ки дар заминаи корбурд ва бароварда сохтани ниёзмандихоямон тавассути воҳидҳои забонии наҷодӣ, ки аз солҳои 20-уми асри XX ба ин сӯ «архаистӣ» (ба истилоҳи бародарони ҳамзабони мо **матрук** ва дар тоҷикӣ **кухна** ё **кухнашуда**) унвон гирифтанд, тадбир биандешем. Албатта, ин мавқеъ сухан рӯйи дастаи вожаҳое, монанди **наҷанд** (ғамгин, пасту палид, зишт), **сиголиш** (фикр, ирода, ният), **реж** (орзу, мурод, мақсад), **рек** (офарин), **рев** (макр, хила), **ованд** (далел, бурҳон, ҳуҷҷат), **нӯф** (акси садо ё овоз), **ноғӯш** (ғӯтаварӣ, фуруравӣ дар об), **митраф** (ҳичоб, парда), **баш** (ҳалқа), **ровад** (нишебу фароз; чаман, сабзазор), **род** (чавонмард, сахӣ), **ройрод** (хирадманд, донишманд) ва ғайра, ки дар «Шоҳнома» аз ин шумори мавриди баҳси мо бисёртар ба чашм меҳӯранд, нахоҳад рафт. Ин

калимаҳо ба сабки баёни удабои он аҳд басо созгор уфтодаанд, балки Фирдавсиву ҳамасрони ӯ будаанд, ки онҳоро аз жарфои таърих пижӯҳидаву полуда, пасон ба ихтиёри килки суварнигори хеш додаанд. Ва шояд аносири луғавии мазкур бо эътимод ба оини ҷаҳони гирдгардон вақтеро нигарон буда бошанд, то он бори матрукиро аз дӯш барафканда бубинанд ва ворида арсаи корбандӣ бишаванд...

Ин мавқеъ пиромуни бисёре аз вожа ва таркиботи ёфтаву сохтаву корфармудаи Фирдавсӣ, ки ба мурур бо баробарҳои иқтибосӣ, ғолибан арабӣ, пасон туркиву русӣ, ташреҳ гардидаанд ё истеъмол шудаанд, андеша хоҳем ронд, ба гунаи **хӯриш** (нахуст бо **ғизо** ва **таом**, пасон бо **авқот** - **ақвот**), **чиз** (нахуст бо **ашё**, пасон бо **предмет**), **кушодазабон** (фасеҳбаён), **донишпижӯх** (толибилм, студент), **хуб чуфт** (чуфти мувофиқ), **нигорида** (нақш ё тасвир кардан, расм ё сурат кашидан-фешл бо ҷузъи ёвари форсӣ-тоҷикӣ), **бахт баргашта шудан** (бетолеш шудан), **басанда набудан** (кифоят ё кофӣ набудан), **кор бастан** (ба амал овардан, татбиқ намудан, иҷро кардан), **огоҳӣ шудан** (хабар расидан, маълум шудан, иттилоъ ёфтан, хабар рафтан), **фурӯ мондан** (дар ҳайрат мондан, очиз мондан, ҳайрон шудан), **чӣ моя сухан рондан** (чӣ қадар сухан рондан ва аз ин гунаҳо:

Бифармуд Хусрав ба солори бор

Аз он пас, ки хони **хӯришро** биёр[1,III, 398].

[(Ҳатто **хӯриш** бо ҷузъҳои таркибсоз корбурд дорад ва ҳосил вожаҳои **хӯришгар**

Хӯришгар бибурдӣ ба айвони шоҳ,

В-аз ӯ сохтӣ роҳи дармони шоҳ.

Бикуштиву мағзаш бурун охтӣ,

Мар он аждаҳоро **хӯриш сохтӣ** [1,I, 79].

хӯришхона

Калиди **хӯришхона**и подшоҳ

Бад-у дод дастури фармонраво [1,I, 72].

ва **хӯриш сохтан** мебошанд. Зимнан, дар фарҳангномаҳо **хӯришгар** (**ошпаз**, **таббох**) [2,II, 515] ва **хӯришхона** (**ошхона**, **ошпазхона**) [3, 424] маънӣ шудаанд, ки, ба қавли луғатнависон, баъид ба назар мерасад. Ба андешаи мо, **хӯришгар** мафҳуми хӯрокпаз, омодакунандаи хӯрок (мусалламан, пасванди **-гар** ба дорандаи пеша, касб далолат мекунад) ва **хӯришхона** ҷойи хӯрокхӯриро мерасонад, дар забони муосири дарӣ **утоқи ноҳорхӯрӣ**, **утоқи ғизохӯрӣ** [4, 682]:

Набудӣ ҷуз он **чиз**, к-ӯ хостӣ,

Ҷаҳонро ба ройи худ оростӣ [1,VIII, 36].

Чавоне биёмад **кушода забон**,
Сухан гуфтани хубу равшан равон [1,I, 37].

Нишастанд **донишпижӯхон** ба ҳам,
Сухан рафт ҳар гуна бар бешу кам [1,VIII, 62].

Касе Сомӣ ялро наёраст гуфт,
Ки фарзанд пир омад аз **хуб чуфт** [1,I, 225].

Нигоре **нигорид** бар хок пеш,
Ҳамедун ба сони сари говмеш [1,I, 102].

Якояк аз **ӯ бахт баргашта шуд**,
Ба дасти яке банда - бар кушта шуд [1,I, 38].

Басанда набошем бо шаҳри хеш,
Ҳаме шер чӯем печон зи меш [1,VIII, 101].

Шумо, ҳар чӣ гӯям, зи ман бишнавед,
Агар **кор бандед**, хуррам бувед [1,I,136].

Пас он гаҳ зи марги Манучеҳршоҳ
Бишуд огаҳӣ то ба Туронсипоҳ [1,I, 400].

Бар **ӯ** меҳтарон офарин хонданд,
Зи доноии **ӯ фуру монданд** [1,VIII, 22].

Гаронмоягонро зи лашкар бихонд,
Чӣ моя сухан пеши эшон биронд [1,I, 65].

То он чо ки ба соҳати баёни Ҳакими Тӯсӣ даст ёфтем, нақши вожаҳои, ба истилоҳ омиёнаро дар ҳунарнамоиҳову офариниши маъниҳои баланд бештар пай бурдем, агар ҳам бахши чунин мақулаҳои луғавии «Шоҳнома» сабкан ба «паст»-у омиёнаву олӣ ҳеҷ дуруст нест, чаро ки шеваи сухан дар «Шоҳнома» саросар мардумист. Бигирем калимаи маъруфи **мазаро**, ки ба гунаи соир унсурҳои вижаи забони мардум дар осори хаттӣ мавқеашро муддате ба ихтиёри калимаи **лазати**

арабӣ гузошта бошад ҳам, батамом ҷойи худро аз даст наодоааст ва имрӯз аз маъмултарин вожаҳои тоҷикӣ:

...Чунин дод посух, ки ҳар, к-ӯ ҷаҳон
Ба фарзанд монад, нагардад ниҳон.

Чу фарзанд бошад, **биёбад маза**,
Зи баҳри **маза** дур гардад база [1, VIII, 404].

Бояд тавзеҳ бидиҳем, ки баъзе фарҳангҳо вожаи номбурдари фаро нагирифтаанд. Аз ҷумла, дар «Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома» наомадааст. Муҳаммад Ғиёсуддин бо истинод ба «Бурҳон» **мазиданро** макидан [5, 2258] шарҳ додааст. Мусаннифи «Фарҳанги «Шоҳнома» (замима ба «Шоҳнома»-и Ҳаким Абулқосими Фирдавӣ) **мазиданро** (ба маъниҳои **маза кардан, чашидан**) [6, 582] зикр намудааст. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» низ **мазидан** [2, I, 621] ҳамин гуна тафсир ёфтааст.

Вожаи дигари пурмаъно **тоза** аст, ки дар таркибҳои **тоза себ, тоза рух** (изофаи чаппа), **тоза шудан** корбурд дорад ва дар луғатҳои ёдоваргардида дарҷ наёфтааст. **Себи тоза** аз ибораҳои маъмули мардуми мост. Аммо имрӯз чунин фаҳмида мешавад, ки шаҳришонион гӯё аз гуфтани **себу анғуру шафтолуи тоза** ва ... «шарм» мекунанд ва тарҷумани русии он – **свежийро** ба кор мебаранд. Бубинед, Фирдавӣ чӣ гуна зебо овардааст:

Ҳамедоштам чун яке **тоза себ**,
Ки аз бод н-ояд ба ман-бар ниҳеб [1, I, 40].

Тозарух дар байти зер, ҷуз маонии саҳиву чехракушод, меҳрубону меҳмоннавоз ва хурсанд, сифоти дигари мизбонро, чун тандурустиву фарбиҳӣ низ баён менамояд. Мафохими пасинӣ дар миёни халқ ривҷ дорад. Мусалламан, мегӯянд: **хар чӣ рангу рӯ-т тоза шудай...**

Дари боғ букшод полизбон,
Ба фармони он **тозарух** мизбон [1, VIII, 567].

Зи боғу зи майдону оби равон,
Ҳаме **тоза шуд** пиргашта ҷавон [1, VIII, 125].

Ба истилоҳи кунунӣ пешоянди таркибии изофии **ба (р) кирдори...**, ки дар «Шоҳнома» муродифҳое дорад, аз қабилҳои **ба гунаи, ба сони, ба ранги** тадриҷан «таҳти фишори» авомили бегона қарор гирифта ба баробарвожаҳои арабӣ, **назири ба мисли...**, **ба таври...**, **ба тарзи...**, **ба тариқи...**, **ба (р) мисоли...** ғолибан, дар гуфтори китобӣ «имтиёз» додааст, вале дар гӯйиши мардум ҳанӯз ҳам лаҳни устод Рӯдакӣ:

Пушт кӯжу сар тавилу рӯй бар кирдори нил,
Соқ чун сухону дандон бар мисоли устура [2,II, 554].

ва Фирдавсӣ:

Гирифтор з-ӯ, дил шуда ноумед,
Равон ларз-ларзон ба кирдори бед [1,I, 140].

зинда аст.

Бунёди мардумии «Шоҳнома» дар гӯйиши тоҷикӣ бозтобе густарда дорад. Ин қазия мавзӯи сухбати вижае хоҳад буд, аммо шарҳи иҷмолии ду нукта бар муҳтавои ин мабоҳис ишорат хоҳад кард. Чунончи, Фирдавсӣ ба калимаи **чанд** (ва ин лафз гоҳе барои истифҳом ояд) [5,I, 263] боз нишонаи номуайяни (-е) афзуда ва бар ин маънӣ таъкид намудааст:

Бад-ӯ гуфт: «Чанде ки омӯхтӣ,
Равонро ба дониш барафрӯхтӣ [1,VIII, 400].

Дар дастури забони тоҷикӣ **чанде** ҳам ба силсилаи ҷонишинҳои (**замир**) номуайяни миқдор [7, 170] ва ҳам ба зарфҳои (**қайд**) миқдору дараҷаро [7, 270] мефаҳмонда мансуб доништа шудааст, аммо мисол мавҷуд нест. Дар забони халқ **чанде** ва **чанде ки**-ро нисбат ба баробармаъноҳои китобиашон –**қадар(е) ки, ҳар қадар(е) ки** бештар кор мефармоянд, ба ранги ин ҷумлаҳо: **чанде ки меҳостӣ, додемыт; чанде ки гуфти, уво гуш қадан** ва...

Мураттибони «Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» ин моддаи луғавиро фаро гирифтаанд: **чанде**. 2. **чӣ қадар; чӣ миқдор: чанде хоҳӣ, бест** (Лахш) [8,822].

Машварати Фирдавсӣ дар амри корбурди важаҳо имрӯз аз ҳар замони дигар бисёртар шуниданист, чаро ки дӯстдорони каломи ноби тоҷикӣ ҳар гуна сухани бебунёдро хуш надоранд, балки он гуна ҳарфҳоро аз ҷумлаи музаҳрафот талаққӣ мекунанд. Барои мисол «сарнавишти» калимаи **хел** дар таркиби ҷонишини суолии **чӣ хел**, чун муродифи ҷонишинҳои **чӣ гуна, чӣ сон, чӣ зайл, чӣ тарик, чӣ тавр, чӣ навъ** [7,164], **чӣ ранг** машқук аст, зеро нисбат ба ҷузъҳои дигари таркиботи мазкур бо авомили зер ба назар бечову номуносиб расид: 1) ташҳиси ваҷҳи тасмия (этимология)-и он ба мо даст надод, 2) истеъмоли он дар манобеи хаттии пешина мушоҳида нагардид, 3) бародарони форсизабону даризабон дар муҳовараву муфохима онро ба кор намебаранд, 4) дар «Луғати ...» устод Айни «2. чинс, гуна» маънӣ шуда, вале шоҳид нест, аммо «Шоҳнома» доир ба ин таркиби пурсишӣ **чӣ қадар** муродифҳои зебо дорад. Инак, ба абёти зер тавачҷуҳ хоҳем кард:

Чӣ гуна-сту инро паю бех чист,

К-аз ин бех моро бибояд гирист [1, VIII, 461].

Бар **ин гуна** гардад саросар сухан,
Шавад сусти неру, чу гардад куҳан [1, I, 148].

Бичунбид мар Салмо дил зи ҷой,
Дигаргунатар шуд ба оину рой [1, I, 148].

Бигуфтанд **ҳар гунае** бешу кам,
Бибурданд киртосу мушку қалам [1, VII, 583].

Бар аспе нишонда ситоме ба зар,
Ба зар андарун **чанд гуна** гуҳар [1, IX, 263].

Зи бас найзаву теғҳои бунафш,
Дурафшидани **гуна-гуна** дурафш [1, VIII, 222].

Аз ин дар сухан **ҳеч гуна** наронд,
Ба ором- бар номаи кин нахонд [1, I, 403].

ва ғайра.

Калимаҳои **ёрдам** (ёрмандӣ, мадад, ёрӣ расондан), **оила** (хонадон, хонавода), **камбағал** (нодор, бечора, мискин, ғайрӣ, ғариб, бадбахт, бечиз, тиждаст ва...) низ ба фасоҳати забони тоҷикӣ имрӯза чандон мувофиқ намебошанд. Ҳатто дар «Луғати ...» устод Айни ва «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чун моддаи луғавӣ ба доираи тафсир дарнаёмадаанд ва, ба ақидаи мо, ба забони меъёр мутобиқат надоранд.

Муаллифони қомусҳои русӣ ба форсӣ [9], русӣ-пушту-дарӣ [10] низ дар тарҷумаи мафҳуми **помочь** (помощь), **семья** ва **бедный**-и русӣ аз ин калимаҳо қор нагирифтаанд.

Дар «Русско-узбекский словарь» [11] **помочь** ҳашар, ёрдам [11, 351], **семья** оила [11, 350] ва **бедный** камбағал, ғайрӣ ва бечора [11, 55] баргардон шудаанд. Ба таъбири фарҳангшиносон ва, ба гумони ғолиб, ба қасрати истеъмоли аз вожаи мураккаби **ёрманд** (тоҷикӣ) **ёрдам** ташаккул ёфта ва ин гунаи ғалат дар забони тоҷикӣ низ маъмул шудааст. Калимаи **оила** ҳам эҳтимолиан суратефта аз калимаҳои арабии **аёл//иёл//оил** (ҳарфи нахуст **айн** аст) буда бошад ва ба маъниҳои **оила**, **хонавода** [2, I, 469] ва **аёлманд** [2, I, 907] далолат кунад. Аз ин миён ташреҳи калимаи **камбағал** ниёз ба пажӯҳиш дорад.

Дар анҷом бояд бигӯем, ки Ҳаким Фирдавсӣ бо ин маъниҳо аз воҳидҳои луғавии вофире баҳра бардоштааст, ки ҳоло бо интиҳоби яктоӣ гувоҳ аз онҳо мақоларо ба поён хоҳем расонд:

Ниғадори тоҷ асту таҳти баланд,
Туро бар парастииш бувад **ёрманд** [12, VIII, 8495].

Ниёи ту з-ин **хонадон** зинда буд,
Падар пеши Баҳром чун банда буд [3, 408].

Фиристодаро гуфт: «Бархезу рав,
Ба наздики он марди **бемоя** шав» [1, VIII, 15].

Китобнома:

1. Абулқосими Фирдавсӣ. «Шоҳнома» (ибораат аз 9 ҷилд)./ Фирдавсӣ, Абулқосим. -Душанбе: Адиб, 1987-1991.
2. Фарҳанги забони тоҷикӣ (ибораат аз 2 ҷилд).-М.: Советская энциклопедия, 1969.
3. Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома». -Д.: «Адиб», 1992.
4. Восконян Г.А. Русско-персидский словарь./ Г.А. Восконян. -М.: Русский язык, 1986.
5. Муҳаммад Ғиёсуддин. «Ғиёс-ул-луғот», ҷ.2. Таҳияи Амон Нуров./ Муҳаммад Ғиёсуддин. -Душанбе: Адиб, 1988.
6. «Шоҳнома»-и Ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ. Созмони ҷопу интишороти «Ҷовидон» (соли нашр маълум нест—С.А.).
7. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик, ҷ.1.-Д.:«Дониш», 1985.
8. Фарҳанги ғуҷишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ. Мураттибон: Мансур Маҳмудов, Ғаффор Ҷӯраев, Баҳром Бердиев. Пажӯҳишҳои фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ Сафорати ҶИЭ дар Тоҷикистон.-Д., 2012.
9. Фарҳанги русӣ ба форсӣ.-М.: Русский язык, 1982.
10. Русско-пушту-дари словарь.-М.: Русский язык, 1983.
11. Русско-узбекский словарь. Тошкент, 1942.
12. Ҳасани Анварӣ. Фарҳанги бузурги сухан. Ҷ.8.-Тоҳрон: Сухан, 1381.

«Шахнаме»-соқровище слова

В статье речь идет о фундаментальных слов и словосочетаний персидско-таджикского языка, которые постепенно уступили свое место заимствованным арабским, тюркским и русским элементам или же часть которых используются в современном таджикском языке в неправильной форме.

Ключевые слова: «Шахнаме», сокровище, слово, словарь, извлечение, синоним.

“Shokhnoma” is a trasure of words

The article analyses the word fundaments and word combination of Persian and Tajik languages, which gradually replaced the Arabic, Turkic and Russian borrowings elements or the which is used in irregular form of modern Tajik language.

Key words: Shokhona, treasure, word, dictionary, extraction, synonyms.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сулаймон Анварӣ – номзади илми филология, дотсенти кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон; Тел.: +992 37 2254738; e- mail: asarvarsho@mail.ru

Сведения об авторе: Сулаймон Анвари – кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка Таджикского национального Университета; Тел.: +992 37 2254738; e- mail: asarvarsho@mail.ru

About the author: Sulaimon Anvari-the candidate of philological science, docent in Tajik language department of Tajik National University. Tel.: +992 37 2254738; e- mail: asarvarsho@mail.ru.

**УДК: 491.550-56
III-798**

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ВТОРОСТЕПЕННЫХ ЧЛЕНОВ ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Шосафарова Г.Г.

Таджикский национальный университет

Учение о второстепенных членах предложения появилось в грамматике в первой половине XIX столетия. Впервые этот вопрос был поставлен А.Х. Востоковым в его «Русской грамматике» (1831г.). В своём труде А.Х. Востоков выделял так называемые определительные и дополнительные слова. В середине XIX в трудах представителей логико-грамматического

направления, и прежде всего в «Опыте исторической грамматики русского языка» Ф.И. Беляева (1858), сложилась логико-грамматическая концепция второстепенных членов предложения, которая впоследствии в трудах А.Н. Потебни, Ф.Ф. Фортунатова, А.М. Пешковского, М.Н. Петерсона была подвергнута критике [1]. С середины 30-х годов, после выхода школьного учебника по грамматике, авторами которого были С.Г. Бархударов и Е.И. Досычева, логико-грамматическая классификация второстепенных членов предложения была возвращена в науку, где и по настоящее время служит основой учения о второстепенных членах предложения.

В современном таджикском языке исследованием второстепенных членов предложения занимались такие известные ученые, как М.Н. Касимова, М.Ф. Исматуллаев, Б. Ниёзмухаммедов, Д. Таджиев и другие [2,3,4,5].

В сопоставляемых языках основными компонентами, образующими распространённое предложение, являются второстепенные члены предложения: дополнение, определение, обстоятельство.

Появление второстепенных членов может быть вызвано не только синтаксической потенцией слов, но и коммуникативной потребностью

самого высказывания. Например: «Имброҳимҷон ба палата баргашт».- Иброҳимдҷон вернулся в палату.- Ibrohimjon went back to the word. «Тир ба асп расид».- Пуля попала в коня. - The bullet hit the horse. «Хиромон ба шаҳр кӯчид».- Хиромон переехала в город. - Khiromon moved to town. «Дар гурӯҳи мо фикр пайдо шуд».- У нас в группе появилась идея. - An idea appeared in our group. «Ӯ тушбера хоҳад овард».- Она принесёт домашние пельмени. - She will bring meat dumplings [6,7].

В данных предложениях второстепенные члены возникают как структурно - обязательные компоненты, которые в предложении играют важную роль. Следует отметить, что в образовании распространённых предложений может участвовать и структурно - необязательный, факультативный, компонент: «Зардодхон муддате сокит буд».- Какое-то время Зардодхон молчал. - For some time Zardodkhon was silent.

Факультативные члены придают предложению дополнительный оттенок значения, хотя и не входят в его структурную схему. Переводчик не всегда обращает на них внимание или же неправильно, неточно переводит, передаёт их значение.

Сравните:

«Носир Аббос даме лаб фурӯ баст». - Носир Аббос замолчал. - Nosir Abbos stopped talking. «Даме сукут хукм меронад». - Наступило долгое молчание.- A long silence came.

В первом предложении лексема «даме» вообще никак не передаётся на русский язык, она пропущена. Во втором предложении также лексема передается словом «долгое», что не соответствует значению лексемы «даме». Можно сказать, имеет значение, противоположное «даме».

Лексема «даме» в таджикском языке имеет значение андаке, каме, муддате, кадре (ограниченное время, определённый промежуток времени). В первом предложении вместо глагола – сказуемого «замолчал» переводчик мог бы употребить глагол «помолчал», тогда было бы ясно, что субъект помолчал на какое-то время, значит, он ещё может заговорить в момент протекания действия.

В предложении «Иброҳимҷон сахт изо кашид». Лексема «сахт» на русский язык не передаётся: Иброхимджону стало стыдно. Лексема «сахт» зависит от сказуемого, она определяет степень, меру действия и на неё падает ударение. Следовательно, в предложении она имеет немаловажное значение. Это предложение на русский язык можно было перевести так: Иброхимджону стало очень стыдно. - «Оби наҳр оҳиста-оҳиста хира мегардид». - «Вода в реке потемнела». Второстепенный член «оҳиста-оҳиста» имеет лексическое значение медленно, постепенно. Данное значение переводчик не передаёт на русский язык, не обращает на это внимание. Но данный второстепенный член в другом безподлежащем предложении передаётся так: «Ҳаво оҳиста-оҳиста торик мешуд». - Медленно темнело. - It became dark slowly.

Дополнение - это основной, обязательный компонент распространённых предложений. Дополнение в сопоставляемых языках может относиться к глаголу, существительному, прилагательному, наречию. По этому признаку их делят на приглагольные и приименные. Наиболее распространёнными являются приглагольные, которые делятся на прямые и косвенные.

В сопоставляемых языках прямые дополнения по семантике совпадают, т.е. они обозначают такой объект, на который распространяется действие переходного глагола. Но выражаются в языке они различно: имеют разные грамматические показатели. Известно, что в современном русском языке прямое дополнение выражается существительным в винительном падеже (или его эквивалентом) без предлога или родительным падежом при глаголе с отрицанием, тогда как в таджикском языке грамматическим показателем прямого дополнения является, прежде всего, послелог-ро (киро?, чаро?) «Иван-амакро нисфи республика мешиносад». - Дядю Ивана знает почти вся республика. - Uncle Ivan is almost known all over the republic.

«Иброҳимҷон онҳоро муаррифӣ кард». - Ибрагимджан познакомил их. - Ibrohimjon introduced them. «Ва онҳо муборизаро давом доданд». – И они продолжали борьбу. And they went on fighting.

Но в предложении «Ман ҳар рӯз ҳукумата дуо мекунам». - Я каждый день молюсь. - I pray every day. Прямое дополнение выражено без грамматических показателей в таджикском языке. В русском предложении дополнение отсутствует. Предложение не выражает суть таджикского предложения. Мы предлагаем такой перевод: «Я каждый день молюсь за правительство». Однако прямое дополнение может выражаться существительным без грамматических показателей, которое стоит перед сказуемым, отвечает на вопрос чӣ? Например: «Муаллима тушбера овард». – Учительница принесла пельмени. - The teacher brought meat dumplings.

В сопоставляемых языках определения совпадают по семантике и способу выражения. Они могут выражаться существительными, прилагательными,

причастием, местоимением, числительным, в отдельных случаях даже наречием и инфинитивом.

В сопоставляемых языках наиболее употребительными являются определения, выраженные именами прилагательными. В русском языке в роли определения употребляется обычно качественные прилагательные в полной форме, и согласуются с определяемым словом во всех грамматических показателях. В таджикском языке, как отмечалось, определение и определяемое слово соединяются с помощью изафета. Например: «Дар он маҳалҳо оташи ҷовид месӯхт». - В тех храмах горел вечный огонь. – *Perpetual fire was burning in those temples.* «Мо ҷӯраҳои карин будем». - Мы были близкими друзьями. – *We were close friends.*

В сопоставляемых языках под общим понятием «обстоятельства» понимается второстепенный член, выраженный словом со значением действия и признака, служащий для указания способа совершения действия, времени, места, причины, цели, условия и т.д. В отличие от других второстепенных членов использование обстоятельств не предсказывается лексическим значением главного слова, которое не влияет на их грамматическую форму.

В рассматриваемых языках обстоятельства места являются одним из наиболее употребительных разновидностей обстоятельств, довольно часто встречающихся в речи. Они выражают пространственные отношения. Основными грамматическими средствами связи в таджикском языке являются предлоги, а в русском языке – и предлоги, и падежи. Например: «Дар палата хомӯшӣ ҳукмрон буд».- В палате воцарились тишина. – *Silence reigned in the ward.* «Акнун аз кабинети мудирӣ шӯъба ҳам ҳӯроки бемори эрка ба долон хоҳад баромад». - Теперь из кабинета заведующим будет доноситься громкий храп изнемогшего больного. – *A loud snoring of exhausted sick man will be heard mountains.*

В выражении обстоятельства места в сочетании с различными существительными широко употребляются составные предлоги: «Дар мобайни кабинет сардори управленияи хоҷагии қишлоқ рост меистод». -

Посреди кабинета стоит начальник сельскохозяйственного управления. – The head of agricultural office is standing in the middle of the room.

Из приведённых примеров видно, что предлоги во всех случаях передают определённое соотношение с пространственной ориентацией. Если таджикские предлоги «дар мобайни», «дар даруни», «дар беруни» выражают соотнесённость с внутренними границами ориентира, то русские предлоги «под», «из-под» выражают пространственную соотнесённость ниже предмета. В таджикском языке такие предлоги сочетаются с именными изафетными словосочетаниями. Например: «Ба таги ҳар ду шонааш дард даромада буд». – Сильно заболело под обеими лопатками. – There was strong pain under both scapulas.

В таджикском языке в функции обстоятельства места иногда могут выступать составные предлоги без первообразного предлога: «Соҳиби хона зери курпа дид-дир меларзид».

В современном таджикском языке местоимённые энклитики, присоединяясь к именной части составного изафетного предлога, выступают в функции обстоятельства места. Например: «Дар бачагиам назди ҳавлии мо қадокғаре нишаста кор мекард». Когда я был маленьким, возле нашего дома работал мастер по ремонту фарфоровой посуды. – When I was small, a master of porcelain dishes worked near our house.

Ключевые слова: факультативные члены, коммуникация, изафет, дополнение, обстоятельство, определение, логико-грамматическая концепция, синтаксическая потенция слов.

Таҳлили муқоисавии аъзоҳои пайрави ҷумла

Дар мақолаи мазкур аъзоҳои пайрави ҷумла, яъне муайянкунанда, пуркунанда, ҳол дар забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ таҳлил шуда, хусусиятҳои сохториву семантикии онҳо баррасӣ гардидаанд.

Comparative analysis of secondary parts of the sentence

In the given article secondary parts of the sentence i.e. attribute, object, adverbial modifier in Tajik, Russian and English languages are analyzed, their formation and semantic peculiarities are revealed.

Список литературы

1. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. / А.А.Потебня.- М.:«Просвещение», 1968.-551с.; Фортунатов Ф.Ф. Избранные труды. / Ф.Ф.Фортунатов. -М.: Учпедгиз, 1956. -471с.;Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении./ А.М.Пешковский. -М.: 1956, 252с.
2. Касимова М.Н. Очеркҳо оид ба синтаксиси ҷумлаҳои соддаи насри асри ХІ. / М.Н. Касимова. -Душанбе: «Ирфон», 1976, с.149.
3. Ниёзмӯҳаммадов Б. Ҷумлаҳои сода дар забони адабии ҳозираи тоҷик./ Б. Ниёзмӯҳаммадов. -Сталинобод, 1960.
4. Исмаилов М.Ф. Прямое дополнение в таджикском литературном языке. / М.Ф. Исмаилов. -Сталинабад: Таджикгосиздат, 1955, с.77
5. Таҷиёв Д.Т. Способы связи определения с определяемым в современном таджикском литературном языке. / Д.Т.Таҷиёв. -Сталинабад, 1955. – 71с.
6. Мӯҳаммадиев Ф. Палатаи кунҷакӣ. / Ф.Мухаммадиев. –Душанбе: Ирфон, 1974.
7. Мухаммадиев Ф. Угловая палата. / Ф. Мухаммадиев. –Москва: Советский писатель, 1989.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шосафарова Г.Г.- омӯзгори кафедраи забони русӣ барои факултетҳои ғайрифилологӣ, номзади илми филология;тел.:+992 917 78 73 40;

Сведения об авторе:- Шосафарова Г.Г. – преподаватель кафедры русского языка для нефилологических факультетов, кандидат филологических наук; тел.:+992 917 78 73 40;

About the author: - Shosafarova G.G. - Lecturer of the Russian language for the philological faculty, candidate of philological sciences; tel.:+992 917 78 73 40;

**ВИЖАГИҲОИ ПОЭТИКАИ “МУДИРИ МАДРАСА”-И ҶАЛОЛ
ОЛИ АҲМАД****Олимҷон Хочамуродов****Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи
Рӯдакии АИ ҶТ**

Дар мақола қиссаи “Мудири мадраса” –и нависанда ва публицисти маъруфи Эрон Ҷалол Оли Аҳмад аз нигоҳи сабки нигориш, маҳорати образфарӣ ва дарунмояву сохтори асар мавриди арзёбӣ қарор гирифтааст.

Дарунмояи асарро муҳити ришвахӯриву бюрократии мактабу маорифи нимаи дуюми қарни XX Эрон ташкил медиҳад. Бо эҷоди “Мудири мадраса” марҳилаи дуюми эҷодии Ҷалол Оли Аҳмад оғоз ва сабки вижаи нависандагаш ташшакул меёбад.

Калидвожаҳо: Ҷалол Оли Аҳмад, мудири мактаб, характер, асари бадеӣ, қисса, зербино, тафаккури интиқодӣ, ифшогарӣ, реализм, воқеагарӣ, ҳашин.

Ҷомеаи фарҳангии Эрон шукӯҳу азамати осори ҳаллоқонаи Содиқ Ҳидоятро (1903-1951) пас аз маргаш дарёфт ва беш аз сӣ сол насри бадеии форсӣ зери нуфузи осори хунарии ӯ қарор дошт. Танҳо дар нимаҳои дуюми солҳои 50-уми қарни XX як зумра нависандагони ҷавоне чун Содиқ Чӯбак, Иброҳим Гулистон, Маҳмуд Беҳозин, Симин Донишвар ва амсоли онҳо кӯшиданд, ки бунбасти нуфузи Содиқ Ҳидоятро бишкананд ва дар фазои насри бадеии форсӣ сабку сиёки тозаеро ба миён оранд.

Ҷалол Оли Аҳмад (1923 -1969) аз ҷумлаи ин нависандагоне буд, ки бо таъсирпазирии фаровон аз эҷодии Содиқ Ҳидоят, барои бунёди сабки тозае дар адабии достони форсӣ камари Ҳиммат баст ва “ба ҷое расид, ки насраш бо осори Ҳидоят ва навиштаҳои классики форсӣ паҳлӯ зад” [1, 16]. Зеро насри бадеии Оли Аҳмад дар қутби муқобили насри бадеии Содиқ Ҳидоят қарор дошта он дар хидмати таҳлили зеҳну ботини образҳо ва шахсиятҳо қарор намегирад. Аз ин рӯ, ба қавли Ризо Бароҳанӣ онро метавон насри “бурунгаро” ё “айнӣ” номид. Бояд ёдовар шуд, ки ҷунин насрро мо ибтидо дар баъзе достонҳои кӯтоҳи маҷмуаи “Ҷамадон” (1935) ва сипас дар романи “Ҷашмхояш”-и (1951) Бузург Алавӣ мушоҳида мекунем. Мунтаҳо ин равиш баъдан дар марҳилаи дуюми фаъолияти нависандагаш дар эҷодии Ҷалол Оли Аҳмад ба ҳайси сабку равиши нависандагӣ иртиқоъ меёбад. Аз ин лиҳоз, нақшу мақоми Оли Аҳмад баъд аз Содиқ Ҳидоят дар басту такомули насри форсии қарни XX хело муҳсос мебошад. Аз ин ҷост, ки аз охири солҳои 50 қарни XX то ба имрӯз дар ҳаёти адабӣ фарҳангӣ ва афкори иҷтимоии Эрон Ҷалол Оли Аҳмад ҷойгоҳи хосеро дорад.

Ин падида мӯчиби он гаштааст, ки перомуни эҷодиёти ӯ, ба вижа насри бадеиву публицистиаш ақоиду андешаҳои мухталифе ба миён ояд. Яке насри ӯро аз насри Содиқ Ҳидоят “ба маротиб бехтар” ва ҳатто “бехтарин насри муосири форсӣ” [2,442], дигаре муътақид аст, ки Ҷалол Оли Аҳмад “пеш аз он ки нависанда бошад... як муҳоччагар (мунозирачӯ - О.Х.)” [3, 670] аст. Сабки нигоришу тарзи баёнашро яке “телеграфӣ, хассос, дақиқ, тезбин, хашиш... сарех, самимӣ, муназзаҳталабу ҳодисаофарин “... [4,5], ҳисобад, дигаре “асабӣ ва кӯтоҳу бурида ва дар айнаи ҳол балеғ” [5,81] ва севумӣ “гуфторӣ” [6,618] хондааст. Аммо ҳамаи мунтақидин бар сари як нукта назари воҳид доранд ва он ин аст, ки Ҷалол Оли Аҳмад дар ҷодаи нависандагӣ дорои сабки хосест, ки ӯро аз дигарон мутамоиз сохта ва бо сароҳати баёне, ки дорад маъруфияташро дар миёни қишри ҷавону рӯшанфикри кишвараш бештар кардааст.

Ҷалол Оли Аҳмад дар тӯли қариб 30 соли фаъолияти нависандагаш ба қавли адибу донишманди маъруф Муҳаммадалӣ Исломи Нудушан “ҳамвора як нависандаи сиёсӣ” [3, 671] ва эътирозгар боқӣ мондааст. Зеро зиндагии сиёсиаш ҳамеша бо ҳунари нависандагаш тавҷам будааст[7]. Зеро Ҷалол Оли Аҳмад қаламро ба хоҳири бармало сохтани nobisomoniҳову айбҳои ҷомеааш ба кор бурдааст. Аз ин рӯ, хоҳ дар навиштаҳои публицистиаш ва хоҳ дар осори бадеиаш лаҳни интиқодгароёна ва ифшоқунандаи хешро ҳифз кардааст. Маҳз ҳамин вижагии эҷодии нависанда заминаеро барои қазоватҳои мухталифе перамуни ҳунари нависандагии ӯ ба миён овардааст.

Дар бораи Ҷалол Оли Аҳмад ва эҷодиёти ӯ пас аз марги нобаҳангомаш, ба вижа баъд аз Инқилоб Исломи дар Эрон ва хориҷ аз он таҳқиқоти мутаадид ба ҷопрасида [8], номаҳояш бо кӯшиши Алӣ Дехбошӣ [9] ва фарҳанги образҳои сиёсии осорааш [10] ба таъбир мерасанд.

Солҳои 90-уми қарни XX яке аз муҳаққиқони пурқори адабиёти муосири Эрон доктор Абдулалӣ Дастғайб рисолаи таҳқиқотӣ доир ба Ҷалол Оли Аҳмад ва эҷодиёти ӯ зери унвони “Нақди осори Ҷалол Оли Аҳмад” [11] ба нашр мерасонад, ки дар он таваҷҷуҳи бештар ба таҳлили ғоявии осори нависанда нигаринида шудааст.

Ҳатто солҳои ахир осори бадеии Ҷалол Оли Аҳмад аз нигоҳи ҷомеашиносӣ низ мавриди арзёбӣ қарор гирифтааст. [12]

Бо вучуди таълифоти мутаадид перомуни зиндагӣ ва осори Ҷалол Оли Аҳмад, то ба ҳол (то ҷое, ки мо иттилоъ дорем) таҳқиқоти ҷудоғонае доир ба поэтикаи осори нависанда сурат нагирифтааст.

Аз муҳаққиқони осори нависанда танҳо Ризо Бароҳанӣ, Ҷамол Мирсодиқӣ, Ҳасан Обидинӣ, Муҳаммадалӣ Исломи Нудушан ва Абдулалӣ Дастғайб зимни баррасии насри бадеии қарни XX форсӣ, роҷеъ ба забону сабк ва ҳунари нависандагии Ҷалол Оли Аҳмад изҳори назарҳои ҷолибу судманд ва то ҷое қобили баҳс кардаанд, ки дар раванди баррасӣ ба бархе аз онҳо ишора хоҳад шуд.

Агарчи дар мақолаи обзори ин чониб зери унвони “Чалол Оли Аҳмад ва сабки нигориши ӯ” ин андешаҳо арзёбӣ шудаанд [13, 11-15].

Равшан аст, ки танҳо таҷзияву таҳлили ҷомеи сохтору муҳтавои асари бадеӣ хунари нигорандагӣ, маҳорати образофаринӣ, мутобиқати шаклу мазмун ва сабку сиёки вижаи нависандаро муайян ва ҷойгоҳи ӯро дар раванди адабиёти кишвараш мушаххас месозад. Аз ин рӯ, омӯзиши поэтикаи осори Чалол Оли Аҳмад ва ӯ асари ҷудогонаи ӯ яке аз масъалаҳои мубрами эроншиносии муосир ба шумор меравад.

Дар ин мақола саъй мешавад, яке аз маъруфтарин асари бадеии калонҳаҷми Чалол Оли Аҳмад “Мудири мадраса”, аз нигоҳи сохтору маҳорати образофаринӣ ва сабки нигориш мавриди арзёбӣ қарор мегирад.

Бо далелҳои зайл маҳз ин асари нависанда мавриди баррасӣ қарор гирифт. Аввалан, “Мудири мадраса” нуқтаи аффе дар хунари нависандагии Оли Аҳмад маҳсуб мешавад, зеро ба таъйиди аксари муҳаққиқони эҷодиёти нависанда, насри бурунгарояш, ки сабки хоси Чалол Оли Аҳмад қарор мегирад, маҳз дар “Мудири мадраса” (с. 1958) таборуз мекунад. Сониян, ҳуди Чалол Оли Аҳмад дар яке аз мусоҳибаҳои эътироф кардаст, ки бештар “пой насри “Мудири мадраса” хело қор карда” ва он беҳтарин насраш ба ҳисоб меравад. Ба қавли ҳудаш бо ин насраш ба ҷанги Саъдӣ рафтааст, то эҷозро “аз шарри саноеи лафзӣ ҳалос” [14, 93] кунад.

Ҳамчунин бархе аз муҳаққиқони адабиёти қарни XX форсӣ бар он ақидаанд, ки Чалол Оли Аҳмад симои нависандагии ҳешро баъд аз “Мудири мадраса” пайдо кардааст [11, 59].

Дар ҳақиқат қиссаи “Мудири мадраса” шиносномаи нависандагии Чалол Оли Аҳмад ба шумор меравад, зеро то ба имрӯз маъруфтарину муваффақтарин асари бадеии ӯст, ки ба ҷандин забонҳои Шарқу Ғарб, аз ҷумла ба англисӣ русӣ тарҷимаву нашр шудааст. Зимнан ёдовар мешавем, ки дар замони режими шохӣ ҳам ин асар яке аз пурфурӯштарин китобҳо ба шумор мерафт. Масалан, тибқи навиштаи маҷаллаи адабӣ - оммавии “Фирдавсӣ” ҷопи панҷуми “Мудири мадраса” дар байни апрели 1973 то январи соли 1974 беш аз 30 ҳазор нусха ба фурӯш расида буд [15, 23].

Мо “Мудири мадраса”-ро қисса номидем, ки он муродифи истилоҳи “повесть”-и русист ва дар адабиётшиносии Эрон аксари муҳаққиқин онро “достони дароз ё буланд” номидаанд. Аз ҷумла, Ҷамол Мирсодикӣ дар китоби дарсиаш “Адабиёти достонӣ”, “Мудири мадраса”-ро ба жанри “достони ба^ланд” ё “румони кӯтоҳ” шомил кардааст, ки он муродифи истилоҳи “пове^ст” ё “қисса”-и тоҷикист [6, 257].

Ёдовар мешавем, ки “Мудири мадраса” ду^вумин асари калонҳаҷми нависанда буда, асари аввалаш қиссаи тамсилии “Саргузашти кандуҳо” мебошад. Ин қисса пайомади шикасти Ҷабҳаи миллӣ доктор Мусаддиқ (1953) мебошад, ки ҳуди Чалол Оли Аҳмад дар тарҷумаи ҳолаш чунин ишора кардааст: “Шикасти Ҷабҳаи миллӣ ва бурди компаниҳо дар

казияи нафт, ки аз он ба киноя дар “Саргузашти кандухо” гапе задаам, сукути иҷбории мучаддадро пеш овард” [8,20].

Пеш аз ҳама, мутазаққир бояд шуд, ки “Мудири мадраса” ҳамчун як асари реалистӣ ё ба истилоҳ воқеагаро дорои ҷаҳор унсури шартии асари бадеист: замони мушаххас - солҳои 50-уми қарни XX, макони муайян - маорифу макотиби Техрон, мавзӯ- мочарои зиддияти мудири мактаб бо низоми бюрократӣ ва забони содаву хашину асабонӣ барои баёни ин мочаро. Ба таъбири дигар, ровии дoston, ки худ қаҳрамони марказии асар аст, барои нишон додани мухолифати хеш аз низоми таълиму тарбия дар кишвараш дар замону макони мушаххас, маҷбур аст онро бо забони асабониву кӯбанда баён созад.

Дар қадами аввал, ба баррасии сохториву ғоявии асар мепардозем, то виҷагии сабки нависандаро мушаххас намоем. Чун то ба имрӯз ин қисса ба алифбои кириллии тоҷикӣ баргардон нашудааст, ба таври фишурда суҷаи онро ироа медорем.

Муаллиме бо собикаи даҳсолаи омӯзгорӣ тавассути ришва мудири як дабистон мешавад. Ба андешаи ҳудаш гумон мекунад, ки мудирӣ коре орому роҳатест. Аммо аз аввалин рӯзи қораш дар дабистон, эҳсос мекунад, ки мудирӣ он қадар қори бе дарди саре набудааст. Ба ночор қор мекунад, аммо мебинад, ки бе тамаллуқи фиреб қораш пеш намеравад ва дар ҳама ҷо бояд ҳилофи вичдон қор қард, то қорат иҷро шавад. Билохира, наметованад ба ин вазъ муросо кунад ва дар интиҳои асар истеъфо медиҳад.

Тавре ки мебинем, мазмун хело сода аст. Яъне дар бораи як соли таҳсил ва ҳодисаҳои дар тӯли сол ба вуқӯъ омада, мудирро водор мекунад, ки истеъфо диҳад.

Дарунмояи асар инкишофи характери қаҳрамони марказӣ мудири мактаб аст ва зимни баррасӣ мебинем, ки он то ҷи ҳаdde аз характери типӣ ба инфиродӣ рушд мекунад.

Тамоми ин воқеа аз “авохири обон” то “авоили урдубиҳишт” мегузарад, ки замони мушаххас аст. Аз ин рӯ, дар фаслҳои китоб тасалсули замонӣ ва яғонагии ҷараёни суҷа ҳифз қарда мешавад.

Қабул аз он ки ба таҷзия ва таҳлили ташаккули характери образҳои “Мудири мадраса” бипардозем, устухонбандӣ ва ё ба таъбири адабиётшиносӣ композитсияи асарро ба муоина мегирем. Қисса аз номи шахси аввал “ман”-и қаҳрамони асосӣ – мудири мадраса ривоят мешавад. Аз ин рӯ, суҷаи асар воситаест, то образи марказии асар – ровии дoston дучори таҳаввулот қарор гирад ва дар фарҷом ҳувияти аслии ӯ ошқор гардад. Ба д-ин робита, дунёи қисса дар атрофии “ман”-и ровӣ давр мезанад. Устухонбандии асар ҳам аз ин нигоҳ тарҳрезӣ шудааст. Аз ин ҷост, ки асар бо вуруди қаҳрамони қисса ба дафтари қори “раиси фарҳанг” оғоз мегардад. Натиҷаи ин барҳӯрд ризоятбахш нест (саҳнаи аввал). Ин саҳна дубора тақрор мешавад ва ин бор тавассути додани ришва ризоятбахш аст. Ровӣ расман мудир аст ва раиси фарҳанг ўро ба мадраса муаррифӣ мекунад. Баъд аз рафтани “раиси фарҳанг”

муаллими синфи чаҳорум ўро “табрики вуруд” мегӯяд. Мудирӣ нав бо шогирдҳову мадраса ошно мешавад ва бо ҳамин рӯзи аввали мадраса ба поён мерасад.

Ҳамаи ин ҳодисаҳо дар фасли дуюми қисса оварда мешавад ва тавре ки зикр шуд, ҳуди асар ҳам бо ҳамин “саҳнаи аввал оғоз мешавад ва баъд “саҳнаи дуюм” дар байни ин ду саҳна қаҳрамони дoston ба содагӣ собикаи худро хотирнишон мекунад, яъне даҳ сол собикаи муаллимӣ дошта, аз ин кор хаста шуда ва кӯшиши мудирӣ мактаб шудану роҳат карданро ба сар парваридааст. Ин фосилаест байни саҳнаи аввалу дуюм. Тавре ки гуфтем “саҳнаи аввал” бо рафтан ба мадраса поён меёбад: “ ... ва баъд бо мошини ҳудаш маро ба мадраса расонд ва гуфт зангро зудтар аз мавъид заданд ва дар ҳузури муаллимҳову нозим нутқи ғаррое дар ҳасoили мудирӣ ҷадид, ки ман бошам, ва баъд ҳам маро гузошту рафт бо як мадрасайи шашкилоса ва як нозиму ҳафтто муаллим ва дивисту панҷто шогирд. Дигар ҳисобӣ мудирӣ мадраса шуда будам” [15, 10]. Ҳарчанд фасли дуюм аз муаррифии нозиму муаллимон оғоз мешавад, дар асл думболаи ҳамин фасли аввал аст, зеро фосилаи замонӣ вучуд надорад ва мувоҷиботи фикрӣ боқӣ мемонад. Фасли дуюм бо поёнии рӯзи аввали кори мудирӣ нав чунин хотима меёбад:

“ ... ва қабл аз ин ки занги охириро бизананд ва мадраса таътил бишавад, омадам берун. Барои рӯзи аввал хеле зиёд буд”[15,21].

Тавре ки мулоҳиза мешавад, мавзӯ ба тадриҷ густариш меёбад. Дар лобалои ин ду фасл гузаштаи мудирӣ муаллимон ва таърихчаи бунёди мадраса низ ҳикоят карда мешавад. Ва хело ба содагӣ оғози замони қисса ва шурӯи ҳаракати воқеа тарҳрезӣ мегардад. Яке аз вижагиҳои устухонбандии ин асар дар он аст, ки дар оғози ҳар фасл ишора ба замон аст ва қолаби асар бад-ин робита инкишоф меёбад. Муҳимтар аз ҳама, тадовуми замонӣ ҳифз карда мешавад. Масалан, воқеаи фасли сеюм фардои рӯзи ду^вуми кори мудир аст, ки чунин оғоз мешавад:

“Фардо аввали субҳ рафтам мадраса...”, фасли чаҳорум: “Рӯзи сеюм боз аввали вақт мадраса будам”, фасли панҷум: “дар ҳамон ҳафтаи аввал ба корҳо ворид шудам”, фасли шашум: “ Авохири ҳафтаи ду^вум...”, фасли ҳафтум: “Барандагӣ шурӯъ шуд...”.

Ин ҷо бояд ёдовар шуд, ки натавонем иртиботи замонӣ қолаби асарро эҷод кардааст, балки муҳтавои қисса низ тадовумро ба вучуд овардааст. Ба таъбири дигар, муҳтавои фаслҳост, ки ин тадовумро ба вучуд меорад. Масалан, дар фасли панҷум суҳан аз гузаштани бухориҳо дар синфхонаҳосту фасли зимистон. Ин мавзӯ иртибот пайдо мекунад ба истиҳдоми боз як нафар фарроши наву омадани сармову эҳтиёҷ ба зуғол ва кӯмак хоستان аз “Анҷумани маҳаллӣ” ва амсоли он.

Ҳамин тариқ композитсияи асар тавсия пайдо мекунад ва хонанда бо як қатор ҳодисаҳои ҷудогона дучор мешавад, ки хушбахтона ба сабаби мустаҳкамии устухонбандии асар, хати сужаро ба бераҳа намебаранд.

Аммо, тавре ки баъдан хоҳем дид, ин ҳодисаҳои ҷудогона барои кушодани характери образи асосӣ хело кӯмак мекунад. Хонанда ба тадриҷ ба поёни асар наздик мешавад. Имтиҳоноти чоряки дувум оғоз меёбад (фасли понздаҳум) ва хонанда дубора дар қолаби замон меафтад. Фасли мазкур чунин оғоз мешавад:

“Кам-кам худамонро барои имтиҳоноти сулси дувум омода мекардем”. Фасли шонздаҳум шурӯъ мешавад: “Ду рӯз қабл аз ид корномаҳо ҳозир буд ва...”, фасли ҳабдаҳум: “Авоҳири таътилоти Наврӯз рафтам...”, фасли ҳаждаҳум: “аввали урдубиҳишти ҷалолӣ...”, фасли нӯздаҳум ду рӯз баъд аст ва поёни қисса.

Тавре ки мулоҳиза шуд, композитсия асар дар асоси қолабии замон бунёд гардида ба диққат оғозу анҷоми асарро мушаххас мекунад. Дар оғози асар тавзеҳи гузаштаи ровии дoston ва тарсими муҳиту муаллимони мадрасаи нав аст, ки ровӣ мудирӣ он таъин шудааст. Ин нуқтаи шурӯи асар комилан мушаххас аст. Акнун нигоҳе ба сохти поёни асар меандозем ба оғози боби ҳаждаҳум: “Боз дирӯз ифтизоҳе ба по шуд. Маъқул як моҳи фарвардин роҳат будем. Аввали урдубиҳишт моҳи ҷалолӣ ва кӯси расвоии сари девори мадраса. Наздики охири вақт як ҷуфт падару модар ва бачашон дар миён, ворида утоқам шуданд. Яке барафрӯхта ва дигаре рангурӯ бохта ва бачашон айнан мисли ин арӯсаҳои кӯкӣ. Ва салому аллейку нишастанд, худоё дигар чи иттифоқе уфтода аст? Ман дигар ҷонам ба лабам расид! Ҳай тасмим мегирам, вел мекунам ва ҳай бе ҳолӣ намегузорад...” [16, 127] .

Бидуни ин ки тавзеҳе дода шавад ба тадриҷ мерасем ба охири соли таҳсилӣ, ки ишораест ба поёни асар. Нуқтаи авҷи қисса ҳамон, ба истилоҳи ровӣ, “ифтизоҳест”, ки як дафъа дар охири соли таҳсилӣ ба миён омада ва тасмими мудирро барои навиштани истеъфонома қотеъ мегардонад. Аз назари мо ин ҳодисаи асосиест, ки дostonро ба анҷом мерасонад. (Ҳам аз назари устухонбандӣ, ҳам аз нигоҳи инкишофи шахсияти қаҳрамони марказӣ-мудирӣ).

Чӣ тавре ки мулоҳиза шуд, композитсияи асар сода ва дар айни замон мустаҳкам аст ва шояд муваффақияти “Мудирӣ мадраса” ҳамчун як асари эпикӣ миёна дар устухонбандии он бошад.

Бояд тазакурр дод, ки то ҳаде сохтори асар асос ва пояи инкишофи характери қаҳрамони марказии дoston низ гаштааст.

Тавре ки ёдрас шудем, дунёи асар дар атрофи “ман”- и ровӣ давр мезанад. Фазои қисса низ фазои асабонияту тамасхур аст, зеро мавқеияти замониву маконӣ ва тамоми омилҳои як муҳити бюрократии пӯсидаву дарунҳолӣ қаҳрамони асосиро ба сӯи фурӯмоягӣ мекашонад. Ин фазо “шӯру ҳаяҷони риштаи наср ва калимоти хашмини пурнерӯе”-ро ба миён меорад, ки мантиқаш аз амалиёту рафтори ғайримунтазираи ровии дoston бармеояд. Зеро дар ибтидои қисса хонанда гумон мекунад, ки ровӣ пас аз хомӯш кардани сигораш дар хокистардони рӯи мизи раиси фарҳанги шаҳр торсакие ба рӯи ӯ мезанад. Аммо чунин амале аз ҷониби қаҳрамони асосӣ сураат намегирад, гарчанде оҳангу мантиқи ҷумлаҳо

хонандаро ба он хидоят мекунад, ки ба “қуд” мағруру бегона будани “мудири”-и нав итминон пайдо кунад:

“Аз дар, ки ворид шудам, сигорам дастам буд ва зӯрам омад салом кунам. Ҳаминтурӯ дангам гирифта буд, қуд бошам”[16, 6].

Ин ҷумлаҳои оғози қисса ва ҷумалоти баъдии он, ки ҳама лаҳну сохти каломии гуфтугӯиро доранд, масири ҳодисотро бо диди эътирофию интиқодӣ аз тарафи ровӣ муайян мекунад, ки тамоми раванди баъдии ҳодисот ба он иртибот мегирад. Яъне ҳеҷ ҳодисае ёфт намешавад, ки қаҳрамони марказиро дар ибтидо, ба амали зерӣ муштарак лагад гирифтани шогирди мадраса ва сипас, дар хотимаи қисса истеъфои ўро аз вазифаи мудириаш нақашонад.

Чун қаҳрамони асосии қисса то ҳақде шахси иҷтимоисту воқеоти перомунӣ хешро аз диди интиқодӣ ироа мекунад, аз ин рӯ, рӯҳи гузориши ҳақиқатнигорӣ дар асар ҳоким аст. Аз ин рӯ, “Мудири мадраса” аз диди қаҳрамон қиссаи эътирофӣ ва аз нигоҳи мавзӯи иҷтимоӣ буда, баёнгари робитаи фард ва иҷтимоӣ аст. Гарчанде ровӣ дар поёни достон бо бардоштани қадаме ба ақиб, яъне истеъфо аз вазифаи хеш собит месозад, ки низомии худкомагиву бюрократӣ роҳро барои ҳар навъ кӯшишҳои ислохталабӣ бастааст, аммо дар маҷмӯъ нақши рӯшанфикреро ба дӯш дорад, ки гоҳе ба тамоми ҳусни ният як ислохталаби воқеист ва замоне аз рӯи ҳашму хурӯш як нигилисту анархисти дуоташа аст. Масалан, дар баробари он ки барои ба тартиб овардани вазъи таълиму тарбия дар мактабаш иқдом мекунад аз ҷумла аз “Анҷумани маҳаллӣ” барои шогирдони камбизоат кафшу либос мегирад, ин ҳама кӯшишро бо лаҳни як навъ танзу тамасхур баён карда, аз кардааш бадаш меояд:

“Аммо аз худам ҷунон бадам омада буд, ки рағбатам нашуд ба кафшу либосҳояшон нигоҳ бикунам. Қурбони ҳамон гиваҳои пора! Бале, нони гадоӣ фарҳангро нававор (напа-нав – О.Х.) карда буд” [16, 57].

Ин ҷо нуқтаи назари муаллиф аз забони қаҳрамони марказӣ доир ба вазъи риққатборӣ маорифи кишвар хело ошкоро баён шудааст. Вижагии сабку сиёқи ин асар бештар дар он аст, ки ровӣ ҳама чизро бо тамасхуру асабоният ба бодӣ масҳара мегирад. Барои мисол, дар бораи маҷлисӣ “Анҷумани маҳаллӣ” ва аъзои он, ки ў ва нозиму муаллими синфи ҷаҳорум даъват шуда буданд, ҷунин ба танзу тамасхур изҳори назар мекунад:

“Сари аъзои Анҷуман боз шуда буд... Ва он ки раиси Анҷуман буд, исмашро дар унвони рӯзномаҳое намедонам чанд сол пеш ба хотир овардам. Мунтазирулвазоре буд, ки ҳоло дили худашро бо “бале, қурбон”-ҳои аъзои “Анҷумани маҳаллӣ” хуш карда буд ва рутуку футуки умури обу заболаву барқӣ маҳал. Ва ҳатман, хеле бод мекард, ки идорақунадагонӣ мадрасаи маҳал ба хидматаш расидаанд. Ба ин фикр афтодам, ки чи хуб буд, агар ҳамаи вузаро мисли ў қаноат мекарданду вазоратхонашонро сари кӯчаву барзанашон боз мекарданд” [16, 52- 53].

Тавре ки мулоҳиза шуд, дар асар робитаи фарду иҷтимоӣ дар маркази тасвир қарор дорад. Гарчанде ки ин робита танҳо аз зоҳирии он мавриди таҳқиқи бадеӣ қарор гирифта, ҷанбаи зехну дарунгароӣ надорад, бо вуҷуди он характери фардии қаҳрамонро басо хуб кушодааст. Қаҳрамони марказӣ дар баробари як образи типӣ, яъне намоёндаи тамоми мудирони мадраса будан, ҳамчунин як шахсияти фардӣ низ махсуб мешавад. Ў дар раванди қисса ба тадриҷ фардияти хешро мекушояд ва билохира дар фарҷоми асар ба як характери фардишуда бо иродаи қотеъ табдил мегаардад.

Тавре ки мебинем, дар поёни қисса мудир бо истеъфо аз мақоми хеш як навъ эътирози худро аз муҳити худкомагиву бюрократӣ иброз дошта фардияти характери хешро бармало месозад.

Дар паҳлӯи ин омилҳо дар басту такомули характери фардии образи марказӣ лаҳну забони асар, ки ба қавли Ризо Бароханӣ “шаллоққаш”, яъне сареъ аст, низ мусоидат мекунад.

Рукни забони қисса муҳимтарин вижагии он буда, сабки нигориши Ҷалол Оли Аҳмадро дар эҷоди асарҳои эпикӣ пайрезӣ кардааст. Ба таъйиди аксари муҳаққиқон забони ғӯёву зинда ва дар айни замон балегӣ Ҷалол Оли Аҳмад маҳз дар ҳамин асар шукуфтааст.

Нависанда дар қиссаи “Мудирӣ мадраса” хеле моҳирона аз ғановати забони форсӣ ва навҳи гуфторӣ он истифода кардааст. Ў вожаҳо, таъбирҳо ва сохтмони ҷумлаҳоро ҳамчун тозиёна барои рӯнамо сохтани масоили иҷтимоӣ ва шароити рикқатборӣ маорифу фарҳанги кишвараш истифода кардааст. Барои мисол, зимни тасвири шоиронаи ҳолати муаллиме, ки зерӣ мошини як амрикоие мондаву ба бемористон афтодааст, бо кинояву тамасхури малех назари интиқодӣ дар бораи вазъи фарҳангу маорифи кишвараш, ки муаллим тимсоли он аст, ишора кардааст:

“Ва ин ҳам муаллими клосси ҷаҳори мадрасаам. Сангину бо шиками баромада дарозшуда буд. Ингор ҳайкали мудирӣ куллиашро аз дарозо лойи мангана фишурдаанд. Хеле кӯтоҳтар аз замоне, ки сари по буд, ба назарам омад... Маро, ки дид лабҳанд зад ва ҷӣ лабҳанде! Шояд меҳост бигӯяд ҳаминчун ҳам бошад... Ханда туи сурати ӯ ҳамин тавр ларзиду ларзиду ларзид то ях зад. Охир чаро тасодуф кардӣ? Магар намедонистӣ, ки муаллим ҳақ надорад ин қадар хушҳайкал бошад? Охир чаро инқадар ҷашмпуркун будӣ?... Магар намедонистӣ, ки хиёбону роҳнамо ва тамаддуну осфалт ҳама барои онҳоест, ки туи мошинҳои сохти мамлакаташон дунёро зерӣ по доранд? Охир чаро тасодуф кардӣ?”. [16,75-76]

Аз ин порча дар баробари ақидаву афкори иҷтимоӣ нависанда, аввалтар аз ҳама насли мӯъҷазу зебо, тасвирсозӣҳои зиндаву муассираш хонандаро ба худ ҷазб мекунад.

Сабки Ҷалол Оли Аҳмад ба таври умум як сабки сода аст. Ҳодисоту воқеоти асар ба як тартиби муайяне иттифоқ меафтанд ва барои дарки он онҳо хонанда ҳеҷ фишоре ба зехни худ ворид намекунад ва нуқтаи

назари нависанда бидуни тавзеҳ дарк мешавад. Аз ин рӯ, таъсири асар аз айнияти шадиди он ба даст меояд ва дар он нависанда ба чуз фароҳам овардани ангезаҳо кори дигаре анҷом намедихад. Аз ин ҷост, ки фазои хашину асабоният дар сар то сари асар ҳукумфармост ва ин фазо, пеш аз ҳама тавассути забони кинояву тамасхур эҷод мегардад. Ба қавли бародараш Шамс Оли Аҳмад ин “зарурати замону мавзӯ”- и асар будааст, ки Ҷалол Оли Аҳмадро барои чунин насре водор мекунад, зеро “ҷомеа ташна” чунин наср будааст. “Насре кӯтоҳу тунду ангезанда. Насре пурхуну ингор табдор... дар “Мудири мадраса”... Ҷалол ба унвони нависандаи соҳиби сабк мутаваллид мешавад” [17, 257].

Аз ин мурури мухтасар, метавон чунин натиҷагирӣ кард, ки сабки хоси Ҷалол Оли Аҳмад аз “Мудири мадраса” оғоз мегардад ва ин сабк тамоми марҳилаи дуҷуми фаъолияти нависандаро дар бар мегирад. Вижагии ин сабк пеш аз ҳама, дар сарфачӯӣ дар баён, тарсими моҳиронаи воқеа, ифшогарӣ, реализми ҳолӣ аз эҳсосоту шӯри зеҳнгароии мушаххас мегардад. Маҳз ҳамин вижагӣ ўро суҳангӯи рӯшанфикрони замонаш кард ва то воқасин лаҳзаи ҳаёташ ин рисолатро ба дӯш дошт. Зеро асари бадеӣ барои Ҷалол Оли Аҳмад василае ҷиҳати ибрази андешаҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ буда, тозагиву арзишмандии онҳо ба зербинои фикрии нависанда иртиботӣ қавӣ дорад.

Ў муътақид буд, ки дар ҷомеаи камрушд фарёд бояд ҳашиктару тезтар ва бидуни парда бошад.

ПАЙНАВИШТ

1. Абдулалӣ Дастгайб. Насри имрӯзи форсӣ ва дигаргуниҳои он // Фирдавсӣ, 1350, № 1011.
2. Ризо Бароҳанӣ. Қиссанависӣ. Техрон. 1348 ҳ. ш.
3. Муҳаммадалӣ Исломи Нудушан. Чанд нуқтаи гуфтани ва ногуфтани дар адаби муосири Эрон // Эроншиносӣ. 1990. №4.
4. Симин Донишвар. Ғуруби Ҷалол. Техрон. Чопи сеюм 1370 х.ш.
5. Доктор Алиасғар Ҳочсаидҷаводӣ. Дар калом дурахшид ва ба реша пайваст // Шарораҳои ҷовидон. Китоби ҳунару адабиёти имрӯз. Техрон. 1345 ҳ.ш.
6. Ҷамол Мирсодиқӣ. Адабиёти достонӣ. Техрон. 1366 х.ш.
7. Роҷеъ ба зиндагиномаи Ҷалол Оли Аҳмад ниг: Ёдномаи Ҷалол Оли Аҳмад. Ба кӯшиши Али Деҳбошӣ. Техрон чопи аввал. 1378. С. 17-21; Ҳочамуродов Олимҷон. Ҷаҳише ба сӯи ҳаяҷону асабоният // Адабиёт ва санъат. 2004.14.05. , № 20 (1210):
8. Ёдномаи Ҷалол Оли Аҳмад. Ба кӯшиши Али Деҳбошӣ. Муштамили ёдномаҳои дӯстон, мақолоти таҳқиқӣ доир ба осори Ҷалол Оли Аҳмад аз тарафи муҳақиқони эронӣ ва хориҷӣ дар 880 саҳ. соли 1378

х.ш (2000 м.) дар Техрон ба чоп расидааст. Асосу пояи ин китобро матолиби шумораи вижаи маҷаллаи “Килк”, ки соли 1989 ба муносибати 30- мин солгарди марги Ҷалол Оли Аҳмад ихтисос дода шуда буд, ташкил медиҳад.

9. Номаҳои Ҷалол Оли Аҳмад. Ба кӯшиши Алӣ Дехбошӣ. Техрон. 1368.х.ш.

10. Мустафо Замонинӣ. Фарҳанги Ҷалол Оли Аҳмад. Техрон. 1363 х.ш.

11. Абдулалӣ Дастгайб. Нақди осори Ҷалол Оли Аҳмад. Техрон. 1371 х.ш.

12. Насаран Иброҳимзода. Қомеашиносии осори достони Ҷалол Оли Аҳмад. Кирмон. Маркази интишороти илмӣ 1392 х.ш. 154 с.

13. Олими Хоҷамурод. Ҷалол Оли Аҳмад ва сабки нигориши ӯ // Адаб.1995.№ 1-2.

14. Ҷалол Оли Аҳмад. Арзёбии шитобзада. Техрон. 1357 х.ш.

15. Маҷалаи ҳатфтавори “Фирдавсӣ”. Техрон. № 1152 соли 25 (18.02.1974).

16. Ҷалол Оли Аҳмад. Муdiri мадраса. Техрон. Чопи ҳаҷорум.1350 х.ш.

17. Шамс Оли Аҳмад. Аз ҳаши бародар. Интишороти китоби Саъдӣ. Чопи аввал. Қум. 1369 х.ш.

ОСОБЕННОСТИ ПОЭТИКИ ПОВЕСТИ ДЖАЛАЛА АЛЕ АХМАДА “ДИРЕКТОР ШКОЛЫ”

В статье рассматривается повесть известного иранского писателя и публициста Джалал Але Ахмада (1923-1969) “Директор школы” в аспекте поэтологии, особенно соотношении композиции и стиля.

Автор статьи попытался показать формирование индивидуального стиля писателя на материале повести “Директора школы” и выявить особенности мастерства Джалала Але Ахмада в создании художественных образов.

Повесть подвергается художественно-композиционному и структурно-стилистическому анализу для раскрытия характера главного героя повести, а также выявления особенности индивидуального стиля Джалола Але Ахмада в создании эпической прозы.

Ключевые слова: Джалал Але Ахмад, композиция, стиль, характер, директор школы, главный герой.

FEATURES POETIC STORY OF JALAL ALE AHMAD «HEAD TEACHER»

The article discusses the story of the famous Iranian writer and publicist Jalal Ale Ahmad (1923-1969), "head teacher" in the aspect of poetics, especially ratio of composition and style.

The author tried to show the formation of individual style of the writer on the material of the novel "Head teacher" and identify particular skill Jalal Ale Ahmad to the creation of artistic images.

The story exposed artistic and compositional, structural and stylistic analysis for disclosure of the nature of the protagonist of the story, as well as identifying features of individual style Jalal Ale Ahmad to the creation of the epic prose.

Keywords: Jalal Ale Ahmad, composition, style, character, Head teacher, the protagonist.

Маълумот дар бораи муаллиф: Олимҷон Ҳоҷамуроҷов- сарҳодими илмии шуъбаи Эрон ва Афғонистони Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, доктори илми филология; тел.: +992 95 154 42 05. e-mail:

Сведения об авторе: Олимджан Ходжамурадов- главный научный сотрудник отдела Ирана и Афганистана Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук; тел.: +992 95 154 42 05. e-mail:

About the author: Olimjon Khojamuradov- Chief Researcher at the Department of Iran and Afghanistan Institute of language, literature, oriental studies and written heritage name after Rudaki of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan , Ph.D. Phone : +992 95 154 42 05. e-mail:

УДК:83.092
В-79

НАҚШИ ПАЙЯМБАРИ ИСЛОМ ҲАЗРАТИ МУҲАММАД ДАР ОСОРИ ГЁТЕ

Санавбарбону Воҳидова

*Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи
Рӯдакии АИ ҚТ*

Агар аз нури Муҳаммад дар он дунё бархурдор
мешудам, худро хушбахтарин инсон меҳисобидам.

Гёте.

Ҳазрати Муҳаммад шахсияте ҳастанд, ки ба таълимоти эшон олимон ва мутафаккирони Шарқу Ғарб сари таъзим фурӯд меоваранд. Гёте фармудааст: «Муҳаммад аз бузуртарин хайрхоҳон ва яке аз бохуштарин насли башар мебошад. Агар қитъаи Осиё бихоҳад ба

фарзанди худ ифтихор кунад, сазовор аст, ки ба ин родмарди бузург ва бемислу монанд ифтихор кунад» [1, 57].

Тавре ки мушоҳида мешавад, баъд аз исломи авзои ҷомеаи ақибмонда ва дар зери ҷаҳолати арабҳо ба куллӣ тағйир ёфт ва дар калби ҳар як аз мардуми он давр нури имон ва маърифату эътиқод ба Худованди якто ҷо гирифт. Муттафаккири олмонӣ Иоганн Волфганг фон Гёте дар хусуси таълимоти Расули акрам чунин гуфтааст: «Мундариҷоти китоби Қуръон моро маҷбур месозад, ки ба ҳайрат биёем ва саранҷом ба таъзиму эҳтиром моро водор месозад. Ў аз зумраи шахсоне аст, ки аз ҳамон вақтҳо ақидаи фармоиши Худованди бузургро ситоиш мекард. Агар маънои ислом таслим шудан ба иродаи Худованди ҷаҳон бошад, пас мо ҳамагӣ дар ислом зиндагӣ мекунем ва мусулмон мемирем» [1, 65]

Пажӯҳишгарони олмонизабони Аврупо Ҳаммер фон Пургштал Ф. Рюккерт, Т.Нёлдеке, К. Брокеллманн, саҳми зиёде дар мутолиаи ислом ва пайғамбари ислом ва тарҷумаи китоби муқаддаси Қуръон ба забонҳои аврупоӣ гузоштаанд.

Бисёре аз касоне, ки зиндагӣ ва мероси адабии Гётеро мавриди мутолиа ва шинохт қарор додаанд, эътироф мекунанд, ки осори фалсафӣ, табиӣ ӯ барои олмониҳо ҳамон нақшо иҷро мекунад, ки осори Шекспир барои британиягӣҳо ва мероси адабии Пушкин ба фарҳанги Россия ва ғайра.

Пешрафти зиндагии Гёте шомили номаҳои мутааддид бо дӯстону бастанон ва ҳамчунин як маҷмӯаи ашъори «Девони Ғарбиву Шарқӣ-», ки таҳти таъсири қавии аз мутолиаи Қуръони карим дар соли 1771-1772 навишта шуда ва девони шоири бузурги форсу-тоҷик Шамсиддин Муҳаммад Ҳофизӣ Шерозӣ мебошад [2, 85-167].

Ҳангоме, ки мо дар оинаи таърих нигоҳ мекунем натиҷа мегирем, ки Гёте ошкоро худро мусулмон эълон накардааст, вале бо вучуди ин дар бисёре аз осори шоир нигариш ба ислом ва арзиши исломию арзиши ахлоқӣ ва мувозин қавонин одоб зоҳир мегардад.

Назарияи Гёте дар мавриди ҷаҳон, маънои зиндагӣ, робитаи инсон бо илоҳиёт ба тариқи муъҷиза бо дидгоҳи исломӣ ҳамнавохт мебошанд. Бояд ба таври хос таъкид кард, ки ӯ Қуёнро ваҳйи Худовандӣ шумурда ва Ҳазрати Муҳаммадро фиристодаи Худо мепазирад.

Шоири шаҳири Олмон Гёте борҳо ва борҳо дар «Девони Ғарбиву Шарқи-», -и худ таъкид мекунад: «Мо ҳама дар ислом зиндагӣ мекунем ва мемирем!. Ин мафҳуми шоири бузург Гёте таъйид дар теъдоде аз асноди таърихӣ аст. «Имон ва Худо» дар ёддоштҳо ва мақолот дар бораи «Девони Ғарбиву Шарқи-», унвони як меъёри дохилии ваҳдат ҳамеша рӯҳи инсонро боло мебардорад.

Гёте бо шавқу завқ ризоят ва итоат аз Худованд эътироф менамояд: «Ба як даст задан ба тасбеҳи Муҳаммадӣ ба хотирам номи Худо мунакискунандаи вежагии 99 сифати Худованд аст, ки бузургтарин амали ибодат маҳсуб мешавад. Ин ҳолат ба қасс оромиш мебахшад.

Лаҳзаи муҳимми таърихӣ он аст, тирамоҳи 1813 қабли оғози қоррӯи «Девони Ғарбву- Шарқиву» як сарбози олмонӣ барои ӯ аз Испания нусхаи қадимии арабии сураи 114-и Қуръони маҷид «Нос»-ро овард. Баъдан бо ҳидояти устодони худ Гёте ин оятро навишт ва бо истифода аз кӯмаки онҳо саъй ба дарки маънии онро намуд. Гёте ҳамеша ин рӯйдодро нишонаи ваҳйи илоҳӣ дар назар гирифтааст [5,85].

Шавоҳиди аслий аст, ки шоири бузург мафтун ва маҷзуби зебӣ ва азамати забони Қуръон ва маънои амиқи мазҳабӣ ва фалсафии он шуда буд. Гёте ҳамеша навоқиси тарҷумаи Қуръони қарим аз латину англисӣ ва олмонию фаронсавӣ эҳсос мекард ва ҳамчунон ба ҷустуҷӯи тарҷумаҳои ҷадиди ин осори бузург ҳастагинопазир кӯшиш мекард [6, 86].

Гёте бо ҷиддияти зиёде ба мутолиаи забони арабӣ, китобҳои дарсӣ, сафарномаҳо, нусхаҳои ҳаттии ашъори Ҷалолиддини Румӣ, Ҷомӣ, Ҳофиз, Саъдӣ, Ағтор ва матнҳои тафсири Қуръони маҷид, фикҳ, кутуби сирати Ҳазрати Муҳаммад ва дигарон мепардозад [7, 10-12].

Ба ҳар ҳол ба ин натиҷа мерасем, ки бузургтарин шоири Аврупо, ки азамати забони олмониро таҷассум карда буд, яке аз аввалин аврупоие буд, ки дар дили мардум тамоил ба Худо ва пайғамбари акрам бедор карда буд.

Аломатҳои худовандии дигаре, ки барои ӯ дар соли 1814 рух дода буд. Он замон барои ӯ муяссар шуд, ки дар намози сарбозони мусулмонони артиши Рус ширкат намояд. Намоз дар дабиристони протестантҳои шаҳри Веймар баргузор гардид. Дар номаи унвонии дӯсташ Тарибро аз 5 январи соли 1814 Гёте таъкид намудааст: «Чӣ касе чандин сол қабл метавонист чунин тасаввуроте дошта бошад, ки дар дабиристони протестантӣ ибодати муқаддаси Муҳаммадӣ баргузор гардад ва сураҳои Қуръони карим қироат гардад. Ба хоҳири эҳтиромот нисбат ба ман, ба расми ёдгории абадӣ тиру камон тақдим намуданд, ки баъдан ман онҳоро болои бухории деворӣ овезон кардам. Баъзе аз хонумҳои диндор ҳатто нусхаи тарҷумаи Қуръонро аз китобхонаҳо дархост намуданд» [7, 13-5].

Эътиқодоти Гёте сол ба сол нисбат ба аҳкоми Худовандӣ, ки дар девон иброз доштааст, бештар мегардад. Ӯ менависад: «Ҳатто агар Аллоҳ маро кирм меофарид, ман кирми остонаи мардум мебудам». Гёте дар «Рисола»-ҳои худ навишта буд, ки «саркашии мутлақ аз иродаи Худованд ба ҳеч кас муяссар нест. Касе наметавонад аз сарнавишт ва тақдире, ки аз тарафи Худованд таъин шудааст, масун бошад. Чунин акидаро шоир дар осори дигари худ «Эгмонт», «Назму ҳақиқат низ изҳор дошта аст [8, 20].

Дар номаи худ аз таърихи 20-ми сентябри соли 1820 Гёте як намунаи ғамангезе аз ҳаёти худ овардааст. Пас аз вафоти ҳамсараш Кристиана Гёте худро комилан танҳо ва бадбахт эҳсос мекунад ва бори саввум ба пеши Марианна фон Виллемер меравад ва катъиян меҳаҳад бо ӯ издивоҷ кунад. Вале ҳангоми сафар дар роҳ ароба мешиканад. Шоир ин ҳодисаро ҳамчун хушдор барои даст кашидан аз нийяти худ меҳисобад ва

дар натиҷа аз кори худ сарфи назар мекунад. Ў дар хотимаи номаи худ менависад: «Ба ин тариқ мо бояд дар ислом боқӣ монем, яъне дар итоати комили парвардигори ман дигар наметавонам чизеро изофа намоям»[9, 233].

Дар соли 1831 хангоме, ки дар Олмон вабои эпидемӣ, ки одамони зиёдеро нобуд карда буд, ӯ бо номаи худ яке аз дӯстонашро таскин медиҳад: «Ин ҷо ҳар кас барои худ тасмим мегирад, кадом шакле, ки мо интиҳоб накунем. Мо дар ислом зиндагӣ мекунем»[7, 31-32].

Бояд қайд намуд, ки Гёте боварии комил дошт, ки Аллоҳ бо инсонҳо аз тариқи пайғамбарон суҳан мекунад. Дар соли 1819 дар номае ба Блюментал бо истинод бар ояти чоруми сураи «Иброҳим» Гёте ақдоми худро нисбати расолати ҳазрати Муҳаммад таъкид менамояд. Худованд дар Қуръон мефармояд: «Ҳеч пайғамбареро нафиристодем магар ба забони қавми ӯ, ки (ҳақиқат)-ро барояшон байён кунад» (Қуръон, сураи 14, ояти 4).

Чанд сола пештар дар рисола дар бораи «Девони Ғарбиву Шарқӣ», Гёте фарқи пайғамбар аз шоир ва ҳақиқати расолати ҳазрати Муҳаммадро эътироф менамояд. Ў менависад: «Ў шоир нест, пайғамбар аст, китоби Қуръони ӯ,- қонунҳои худовандӣ аст, на китобе, ки аз тарафи инсон барои дилгармӣ ва ё баланд бароштани сатҳи дониш навишта шудааст»[7, 20-22].

Дар шеъри «Муҳаммад» Гёте расолати ҳазрати Расули ақрамро дар шакли истиора оварда, ӯро бо чашмаи об муқоиса мекунад, ки ба тадриҷ зиёд мешавад ва нерӯи маънавӣ ва рӯхиро касб мекунад, бузургтар мешавад ва ба уқёнус табдил мешавад, ки рамзи қудрат ва тавоноии Худованд аст» [3, 80-81].

Қобили ёдоварӣ аст, ки Гёте ҳанӯз дар даврони ҷавонӣ ба омӯзиши Шарқ шурӯъ менамояд, бар хилофи хоҳиши падараш, ки мехост писараш ҳуқуқшинос шавад. Дар синни шонздаҳсолагӣ Гёте ба Лейпсиг меравад ва дар бахши ҳуқуқшиносии донишгоҳ шомил мегардад. Вале ба

иллати беморӣ ба хона пас меояд ва таҳсилашро баъди чанд сол дар Страсбург анҷом медиҳад. Ба ҳар ҳол Гёте алоқамандии худро нисбат ба Шарк, ба адабиёту расму анъаноти мардуми ин сарзамин аз даст надод. Дар солҳои 1814-1815 дар шаҳри Йен, хангоме, ки Гёте «Девони Ғарбиву Шарқӣ»-и худро менавишт, ӯ махсус ба омӯзиши забони арабӣ бо устодони шарқшинос Павлюс, Лосбах, Козегартен шурӯъ мекунад. Дар соли, ки Гёте 80 сола шуд, навишта буд: «Меҳодад шабе, ки Расули акрам Қуръон нозил мешуд, бо шукӯҳу шаҳомати хос таҷлил намояд, эро ҳеҷ касе дар воқеият ва дурустии ин китоб шакку тардид надорад. Ин китоб барои абад ҳамчун нерӯ ва қувват боқӣ мемонад» [10, 146-147].

Яке аз лаҳзаҳои муҳими таърихӣ ин аст, ки дар бойгонии (ар[иди) Гёте ва Шиллер дар Веймар осори хаттии Қуръони маҷид, ки дар соли 1772 навишта шуд буд, боқӣ мондаанд. Шиллер ва ҳамсараш шохид буданд, ки чӣ тавр Гёте бо рағбати зиёд тарҷумаи олмонии Қуръони маҷидро дар тарҷумаи Хаммер фон Пургштал ба меҳмонон ва узви фомили Херсоги Веймар қироат мекард. Гёте мафтунӣ бузургӣ ва азамати забон ва маъноӣ фалсафии ва динии Қуръони қарим буд. Ӯ ба ваҳдонияти Худованд ва ҷаҳоне, ки Худованд офаридааст, тавачҷӯҳӣ хоҳе зоҳир менамояд. Ин ба он шаҳодат медиҳад, ки шоир баъзе оёти Қуръонро дар тарҷумае, ки солҳои 1771-1772 (сураи ал-Бақара) анҷом гирифтааст, махсус интиҳоб намудааст, ки дар он ҷаҳон ва ҳаводиси ҷаҳонӣ ба иродаи Худованд анҷом мегирад ва дар аксари вақтҳо ҳаводисро нишонаи бузургӣ ва азамати иродаи Худованд пазируфтааст» [1, 57-65].

Бояд гуфт, ки Гёте ҳангоми омӯзиши улуми табиӣ рисолаи худро ба номи «Метаморфозаи наботот» навишт. Ӯ ба сифати табиатшинос назарияи рангии худро бар хилофи назарияи физикаи классики Нютон собит кард. Ӯ аз мушоҳидаи табиат анвои рангҳоро вориди осори насрии худ намудааст. Шоир ишқро бо рангинкамоне, ки субҳ меҳолуд зоҳир мешавад қиёс карда аст. Рамзи рангҳо: тирӯ камон.

мӯйи сафед -рамзи пиронсолӣ ва алвони дурахшон- чавонӣ аст» [11, 10].

Дар Олмон ба чуз аз Гёте бисёр олимони дигар мисли Ҳаммер фон Пуршигал, Фридрих Рюккерт, Анна Марии Шиммел ба сифати муҳаққиқони исломӣ машҳур мебошанд.

А.М Шиммел муҳаққиқи тамаддуни исломӣ ва расолати ҳазрати Муҳаммад ҷанбаҳои мухталифи ақоиди исломиро мавриди баррасӣ қарор дода аст. Дониш ва шинохти амиқи ӯ ҳангоми таҳрири тарҷумаи олмони китоби муқаддас Қуръони карим, ки аз тарафи Макс Ҳеннинг анҷом шуда буд, маълум гардид. Ин тарҷумаи М. Ҳеннинг дар таҳрири А.М. Шиммел дар соли 1900 дар шаҳри Штутгард ҷун китоби хеле ҷолибе ба номи «Муҳаммад» навишта ва дар шаҳри Кёльн ба нашр расид. Ӯ менависад, ки «пайғамбари ислом аз бузургони дунё мебошад. Душманон агар ба назари ҳақиқат бингаранд, хоҳанд дид, ки нақши ин марди бузурги дунё (Муҳаммад) ва афкори ӯ болотар аз тамъи дунёӣ ва ҷоҳу салтанат будааст» [12, 10].

Аллоҳи таоло дар Қуръони карим бандагонашро аз ҳар гуна бадкорӣҳо, носазогӯӣҳо ва ғайбату суҳанони қабех манъ фармудааст. Ҷунончи ӯ дар сураи Нисо мефармояд: «Худо баланд кардани садо ва бадгӯиро дӯст намедорад, магар аз он кас, ки бар ӯ ситае рафта бошад ва Худо шунавои доноӣ».

Бояд таъкид кард, ки ба ибтиқори собиқ сафири ғавқулода ва мухтори Олмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷаноби оқои Маттяс Мейер ва ин ҷониб (раиси созмони ғайридавлатии «Ҳамкории олимони» доктори илмҳои таърих, шарқшинос Санавбарбону Воҳидова) Анна Марие Шиммел ба Институти шарқшиносӣ ва мероси хаттии Академияи улуми Ҷумҳурии Тоҷикистон даъват шуда буд. Ӯ роҷеъ ба «Мақоми зан дар ислом» суҳанронӣ намуд ва бо Ганҷинаи нусхаҳои хаттии Академияи улуми Тоҷикистон, ки дар он ҷо дастнависҳои хеле нодир маҳфуз ҳастанд, ошно шуд. Ӯ аз нусхаи хеле зебои Қуръони карим ба ваҷд омада қабл аз

боз кардани китоб сураи фотиҳаро кироат намуд ва бо эҳтиёти зиёд ва муаддабона саҳифаи Қуръонро боз намуд, ки ин боиси таачҷуб ва шигифтии ҳозирин гардид.

Қобили қайд аст, ки аз шоирони русӣ Александр Пушкин ва Лев Толстой низ як силсила ашъори худро дар шаъни ҳазрати Муҳаммад ва китоби муқаддаси Қуръони маҷид сурудаанд. «Таваҷҷуҳи шуаро ба мавзӯи Шарқро дар охирҳои қарни XVII ва аввалҳои қарни XIX намоёнгарӣ алоқамандии онҳо ба тамаддуни Шарқ бояд шинохт». [14, 93-97]

Дар ноябри соли 1818 дар Петербург музеи Осиёи Академияи улум ифтиҳон гардид, ки дар он нусхаҳои хаттӣ ба забонҳои форсӣ, арабӣ, туркӣ ниҳадгорӣ мешуданд, ки баъдан пояи асосии рушди шарқшиносии Иттиҳоди шӯравӣ ва Россияи муосир гардид. Силсилаи мавзӯҳои «Тақлид аз Қуръон» иборат аз 9 шеър ва 5 тавзеҳ, ки аз тарафи Пушкин дар замони таъбидаш дар Михайловка навишта шудааст. Пушкин аз тарҷумаи русии М. Верекин ва тарҷумаи фаронсавии М. Савари истифода кардааст. «Тақлид аз Қуръон» бори аввал дар соли 1826 дар Петербург рӯи чоп омад ва шомили шеъри Пушкин буд. Ин маҷмӯа иборат аз V боб аст: «Марсия», «Ашъори мухталифа», «Маҷмӯа», вале навиштаҳои «Тақлид аз Қуръон» ва «Тақлид аз мутақаддимин» дар боби махсус ҷой дода шудааст» [15].

Нависандаи машҳури рус Лев Толстой навишта буд: «Ҷои шак нест, ки пайғамбари ислом аз бузургони мусаллаҳи ҷаҳон аст. Ин ифтихор ва бузургӣ барои ӯ кофӣ аст, ки як миллатро аз одатҳои зишт бираҳонад ва роҳи пешгирифтаро барояшон боз кунад. Ҳол он ки абармарди одӣ наметавонад бо чунин кори шағарфе иқдом кунад ва натиҷа бигирад. Аз ин рӯ пайғамбари ислом ба сабаби тавофуқ бо «ақлу ҳикмат» дар оянда оламгир хоҳад шуд» [16,96].

Дар охирсухан бояд гуфт, ки падидаи ғавқулодаи адабии Гёте сурудаҳои «Арвоҳи рӯи обҳо», «Олиҳаи ман», «Худовандӣ» мебошанд» [7, 20-22].

Суруди «Алӣ» ба ифтихори устои худ Муҳаммад барои драмаи нотамоми «Муҳаммад» аз таваҷҷуҳи хос бархӯрдор аст. Мавзӯи драма ақоиди ғайримазҳабии Муҳаммад ва бузургии ӯ, ки мисли селоби тунде, рӯйи замин ҷорӣ аст дар ҳамоҳангӣ бо табиат бо эҳсосоти умумии башарӣ ҳамсадо аст»[17]. Ба ин тариқ донишмандони аврупоӣ ба хусус Гёте, Ҳаммер фон Пургштал, Фридрих Рюккерт, Энимоё Синин, Макс Ҳеннинг, нависандагони русӣ Пушкин ва Толстой саҳми азиме дар шинохти пайғамбари ислом гузоштанд ва шахомату бузургии ӯро, ки мисли баҳри беканор аст, ситоиш намуданд ва ба ин тариқ ба тамоми ҷаҳониён воқеияти расолати ҳазрати Муҳаммад (с)-ро рӯшан сохтанд.

Дар ҳама вақту замон, то ба имрӯз таҳқир кардан ба муқаддасоти мазҳабӣ, арзишҳои миллӣ гуноҳи азим аст. Амсоли ин ки вақте, ки дар Фаронса дар маҷаллаи «Шарли Абдо» тамасхуруна нисбати ҷеҳраи мондагори ҳазрати Муҳаммад ҷоп шуд, сабаб гашт, ки на фақат тамоми кормандони ҷопхона, балки кормандони пулис, ки ҳеҷ гуноҳе ҳам надоштанд, ҷони хешро аз даст доданд ва ин боиси нооромии тамоми кишвари зеботарини дунё гардид.

Китобнома:

1. Goethe J. W. West-östlicher Divan//Leiden-Brill, 1819. S. 57-65
همان منبع
2. Гёте И.В. Примечания и заметки для лучшего понимания Западно – восточного Дивана//. Проблемы востоковедения, 1960,–№3, –С.85–167
- 3.Hammer von Purgschthal / Der Divan von Muhammad Schemsedin Hafez, - Stuttgart-Tubingen. 1812, Bd. 1-3
4. Гёте И.В. Примечания и заметки для лучшего понимания Западно – восточного Дивана//. Проблемы востоковедения, 1960,–№3, –С.85–167

5. Конурбаева А.С. Гёте. Мухаммад и ислам. // «Мусулмани», № 4, -2000, - С.10-15
6. Конурбаева А.С. Гёте. Мухаммад и ислам. // «Мусулмани», № 4, -2000, - С.10-15
7. Goethe J. W. Divan in Abhandlungen// Hamburger Ausgabe,– 2, S. 20
8. Goethe J. W. Divan in Abhandlungen// Hamburger Ausgabe,– 2, S. 233
9. Конурбаева А.С. Гёте. Мухаммад и ислам.// «Мусулмане», № 4, -2000, - С. 22-20
10. Конурбаева А.С. Гёте. Мухаммад и ислам. // «Мусулмане», № 4, -2000, - С. 32-31
11. Гёте И.В. Примечания и заметки для лучшего понимания Западно – восточного Дивана//. Проблемы востоковедения, 1960,–№3, –С.80– 81
12. واحد اواض. تمدن ایرانینان و تاجیکان در تاریخ نگاری ممالک المانی زبان اوریا (قرن ۱۷-۲۱). دوشنبه، ۲۰۰۷، ض. ۱۴۶-۱۴۷
13. Goethe J. W. West–östlicher Divan/ Leiden-Brill, 1819. S. 57-65
14. Goethe J. W. Divan in Abhandlungen// Hamburger Ausgabe,– Band 2
15. Donats Birus H. Goethe ein letztes Universalgenie, Köln, 1999, S.10
- Schimmel. A. Und Muhammad ist sein Prophet. Die Verehrung des Propheten in der islamischen Frömmigkeit// Dietrichs Verlag, 1989
16. Вохидова С. Выдающихся немецкий религиовед и востоковед XX века А. Шиммель//Известия АН РТ серия: Философия и право, 2013. № ;, -С. 93-97.
17. Пушкин А. С. Подражание Корану. -Петербург, 1824
18. Толстой Л.Н. Об учении Мухаммада. -Сибирск. 1900.
19. Вохидова С. Развитие иранистики и таджиковедения в историографии Европы (XV- XXI). Душанбе, 2014. 500с.

РОЛЬ ПРОРОКА ИСЛАМА МУХАММАДА В ТВОРЧЕСТВЕ ГЁТЕ

Автор в своей статье отмечает важный исторический момент, что в архивах Гёте и Шиллера в Веймере имеется рукопись перевода «Священного Корана» на немецком языке, выполненной Хаммером

Пургштальем. Далее автор подчеркивает на неприкосновенность национальным и историческими ценностям, к которым необходимо отнестись с уважением, например любовь к Родине, ее границам, флагу, гербу «священной» книге Корану и ее пророку Мухаммаду для всех мусульман мира, так как они являются неприкосновенными национальными ценностями.

Ключевые слова: Священный Коран, традиция, величие языка, философское содержание, история человечества, неприкосновенность, национальные ценности.

THE ROLE ISLAMIC PROPHET MUHAMMAD CREATIVE VORK GOETHE

Author in his article note significance historical moment what on the archives Goethe and Shiller in the Veimar there is Manuscript “Sacred Kor’an” in the translation from Hammer von Purgstal. Futher author underlines at the inviolability historical values it is necessary concern with respect for example, love to native Land, her boundary’s. flag, State Emblem “Sacred Kor’an” and her Prophet the same, they are at the inviolability historical and rationale values.

Keywords: Emblem “Sacred Kor’an”, tradition, grandeurs’, the language, Philosophic Contents, History humanity, Nationales Values.

Маълумот дар бораи муаллиф: Санавбарбону Воҳидова-сарходими илмии Маркази таҳқиқ ва наشري мероси хаттии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илмҳои таърих; тел.: 93 500 87 32. e-mail: svoh@mail.ru.

Сведения об авторе: Санавбарбону Вахидова- главный научный сотрудник Центра исследования и публикации письменных наследия. Институт языка, литературы, востоковедения и письменного наследия

имени Рудаки АН РТ, доктор исторических наук; тел.: 93 500 87 32. e-mail: svoh@mail.ru.

About the author: Sanavbarbonu Vahidova- chief researcher of the Center for research and publication of written heritage of the Rudaki Institute of language, literature, oriental studies and written heritage of the Academy of Sciences of Tajikistan, Doctor of Historical Sciences; Phone: 93 500 87 32. e-mail: svoh@mail.ru.

УДК: 891.550.092

А-49

АЪЛОХОН АФСАҲЗОД ВА ТАҲКИҚУ ОМУЗИШИ «ТУҲФАТ-УЛ-ҲАБИБ»-И ФАХРИИ ҲИРАВИ

Саидхоҷа Ализода

Институту забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ

«Тухфат-ул-Ҳабиб» асари дуҷуми таълифнамудаи Султон Муҳаммад Фахрии Ҳиравӣ мебошад. Ин асар дар Ҳирот ба номи Хоҷа Ҳабибуллоҳи Соваҷӣ, ки вазири Сафавӣ буд таълиф гардидааст. Омӯзиш ва баррасии ин асар гарчи пештар дар Афғонистон ва Покистон шуруъ шуда бошад ҳам, дар Тоҷикистон дар байни солҳои 50 ва 60-ум сурат гирифтааст. Аввалин маротиба А. Мирзоев соли 1957 дар монографияи худ «Биной» (1:) дар бораи нусхаи рақами 4596-и Захираи дастнависҳои шарқии АИ Узбекистон, ки дар феҳристи ин захира «Тухфат-ул-Ҳабиб» бо унвони «Радойф-ул-ашъор» сабт шудааст, истифода бурда, қайд намудаанд, ки дар ин дастнавис асосан ашъори намояндагони аҳли адаби Ҳирот, ки 254 нафар мебошад, ҷой дода шудааст.

А. Афсаҳзод дар дастнависаш, ки феълан дар бойгонии ӯ махфӯз аст, маълумоти овардаи А. Мирзоевро ба қалам дода, чунин навиштааст: «... дар «Радойф-ул-ашъор» -и Фахрии Ҳиравӣ 42 ғазали Ҷомӣ, 68 ғазали Ҳофиз, 58 ғазали Хусрав, 56 ғазали Биной, 30 ғазали Ҳасан, 24 ғазали Сухайлӣ ва 15 ғазали Навоӣ ҷой дода шудааст»[1,1].

А. Афсаҳзод қайд мекунад: «... аммо дар ин нусха ашъори шоирони баъди Фахрӣ ҳам сабт шудаанд, ки албатта ин ислоҳот кори котибон аст. Дар ин нусха 52 ғазалу як байти Биной, 30 ғазали Дарвешӣ Деҳакӣ низ ҷой гирифта будааст. Ин тадқиқоти А. Мирзоев хеле муфид аст». Дар ифодаи ҳамин матлаб А. Афсаҳзод роҷеъ ба тадқиқоти А. Мирзоев як нуқтаи дигарро таъкид карда чунин навиштаанд: «Вале ба пурсиши асосӣ, ки аз ин ғазалҳо чӣ қадарашон мавриди ҷавоб ва чӣ қадарашон чун ҷавоб навишта шудаанд посух намедиханд. Мо хостем маҳз ба

хамин пурсиш ҷавоб диҳем ва гуфтаҳои А. Мирзоевро аз рӯйи нусхаи дигари «Радоиф-ул-ашъор»-и («Тухфат-ул-Ҳабиб» -С.А.)-и Фаҳрии Ҳиравӣ аз нав бисанҷем»[1,2].

Устод А. Афсаҳзод дар дастхаташ таърихчаи дастрас намудани Радоиф-ул-ашъор- («Тухфат-ул-Ҳабиб» С.А.)-и Фаҳрии Ҳиравиرو хеле аҷиб навиштаанд. А. Афсаҳзод қайд намудаанд, ки тақрибан як сол баъд аз вафоти А. Мирзоев, дотсенти Институти педагогии Ленинобод Эргашалӣ Шодиев як нусхаи нави асари Фаҳрии Ҳиротиро (дастхати А.Афсаҳзод, бойғони шахсӣ), муваққатан барои истифода ба ӯ дода буд. Китоб аслан моли кист мо намедонем.” А.Афсаҳзод фикри худро давом дода навиштаанд, ки “А.Мирзоев аз рӯйи он чӣ тадқиқоте бурд мо намедонем. Сипас дар идомаи хотироташ А.Афсаҳзод чунин нақл мекунад, ки «моҳи ноябри соли 1977 нависандаи ин сатрҳо чанде гирифтори зуком шуда бистарӣ шудам ва аз писари А.Мирзоев Мирзоев Масрур хоҳиш кардам, ки ҳамон нусхаро биёрад, каме мутолиа намоям. Аммо шавқи китоб аз дарди беморӣ зӯрӣ мекард ва ман дар муқобили бистар дастгоҳе дуруст карда, онро рӯ ба рӯ гузошта аз зери кӯрпа, ки ба он худро сарпо печонда будам, чашмҳо ва роҳҳои нафаскашиамро берун карда, китобро мутолиа мекардам. Китоб бисёр ҷаззоб буд. Натиҷаи муқоиса ва мушоҳидаҳоямро ин ҷо дарҷ менамоям”[1,2].

Сипас А.Афсаҳзод нусхаро аз рӯйи илми нусхашиносӣ тавсиф намуда, дар бораи ҳаҷми он, варақ, қоғаз хат, саҳифа ва сатрҳои ҳар саҳифа маълумоти муфасссали илмӣ додаанд. Ҳамчунон таъкид намудаанд, ки дар ҳеҷ як аз ҷойи китоб номи китоб зикр нашуда, он муқаддимае ҳам надорад, ки аз кайфияти тартиб додани он хабар диҳад. Вале ба моли Фаҳрӣ ва «Радоиф-ул-ашъор» («Тухфат-ул-Ҳабиб») будани он шубҳае буда наметавонад, зеро ғазалҳо аз рӯйи радифу қофия ва вазн пайи ҳам ҷой дода шудаанд. А.Афсаҳзод дар навиштаи худ таъкид намудаанд, ки ҳамаи шоирони дар ин нусха ҷой дода шуда ба замони ҳуди Фаҳрӣ марбут мебошанд ва ин маълумот қимати илмӣ баланд доштани нусхаи шахсии китобхонаи Э. Шодиев дар нисбати нусхаи хаттии Маркази дастнависҳои шарқии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистонро нишон медиҳад. Муҳаққиқ менависад дар унвони ҳар як ғазали овардашуда гоҳе ҳам номи машҳур ва ҳам таҳаллуси гӯяндагон (монанди Мир Алишер бо таҳаллуси Фонӣ гӯяд, мавлоно Биноӣ бо таҳаллуси Ҳолӣ гӯяд) дар сарлавҳа зикр меёбад, аммо аксар дар сарлавҳа номи машҳури шоирон зикр шудааст (Абуллоҳи Марворид, Мир Пуронӣ, Мир Ҳоҷ ва ғайра) дар мақтаъ таҳаллуси онҳо (Баёнӣ, Орифӣ, Наргисӣ ва ғайра) навишта шудаанд.

Нусхаро Мирзо Фозил ибни Мухаммад Файзи Шахрисабзӣ соли 1231-1816 китобат кардааст[1,2].

Пеш аз он ки А.Афсаҳзод дар бораи мундариҷа, сохт ва тартиби овардашудаи ғазалҳо нависад як муқаддимаи муфасссал ва таърихчаи дастрас намудани ин дастнависро хеле ҷолиб навиштаанд, ки ин навиштаҳоро А. Афсаҳзод дар асарҳои илмӣ баъдии хеш зикр накардаанд.

А.Афсаҳзод аз рӯйи дастурамали нусхашиносӣ нусхаи зикргардидаро чунин тавсиф кардаанд: Ин нусха ҳаҷмаш 24х 12,5 см, ки муқоваи маъмулии қирмизӣ, дорои се мӯҳра ва атрофаш занҷирбанд дорад, дар 383 варақи қоғазӣ сафедӣ моил ба зарди самарқандӣ, дар ҳар саҳифае 15 ғоҳе 17 сатрӣ навиштааст. Дар ҳеҷ ҷойи китоб номи китоб зикр нашудааст.

Нусхаи мавриди истифодаи А.Афсаҳзод қарор гирифта бидуни муқаддима мебошад. Аз рӯйи шакл ва тартиби ғазалҳои дар он овардашуда ин нусхро ҳам А.Мирзоев ва ҳам А.Афсаҳзод «Радоиф-ул-ашъор» ном бурдаанд. Баъд аз тадқиқ ва дастрас гардидани нусхаҳои дигари қадимтар аз Оршифи миллии Афғонистон, Феҳристи Риё ва Феҳристи Остони Қудс «Тухфат-ул-Ҳабиб» буданаш тасдиқ гардид, ки он ба номи «Тухфат-ул-Ҳабиб» ва асари Фаҳрии Ҳиравӣ буда, ба Хоҷа Ҳабибуллоҳи Соваҷӣ вазири Шоҳ Таҳмосби Сафавӣ бахшида шудааст.

А. Афсаҳзод менависад, ки ин нусха ашъори шоирони баъди замони Фаҳри Ҳиравиرو надорад. Дар он 235 ғазал ҷой дода шудааст, ки 1383 ҷавобро ба вучуд овардааст. Аз шоирони пеш аз замони Фаҳрӣ танҳо Заҳир ва Анварӣ дар «Радоиф-ул-ашъор» ҷой гирифтаанд.

А.Афсаҳзод дар феҳристи муқаммали тартибдодааш ба тартиби зер ғазалҳои асосӣ ва ҷавобиро тақсимбандӣ намудаанд:

1.Ҳофиз-لها - -Шихобиддин Лисонӣ, Амир Шоҳӣ, Ҷомӣ, Ибни Ҳисом Котибӣ, Сайфии Бухорӣ, Тӯсӣ, Олим, Биноӣ (Ҳолӣ), Мир Пуронӣ (Ориф), Шоҳӣ, Ҷаҳонгир (Ҳошимӣ), Комӣ, Ҳилолӣ, Аҳлӣ =14;

2.Риёзӣ-ارارا – Тӯсӣ, Дойи Ҳиравӣ, Ҳилолӣ, Мир Хоҷа Касон (бе таҳаллус) = 4;[1,3].

3.Ҳофиз-انرا “Ҳилолӣ, Файзии Турбатӣ, Соилӣ, Аҳли Туршезӣ, Илмӣ Қонунӣ, Ҳасани Қандаҳорӣ, Ҷалолии Рафиқӣ, Муроди Кӯкалтош = 8; дар ҳошия бо хатти каси дитар Ҳуҷҷат-навишта шудааст” [1,3].

Ҳамин тартиб дар охир дастхати А.Афсаҳзод- рақами 233(6), Низорӣ-ایی - Ҳофиз Биноӣ, Суҳайлӣ, Сайид Абдул (Боқӣ), Фаҳрӣ = 5 ва рақами 234 Шоҳӣ -انکه میپرسی- Қосимуланвор, Ҳофизӣ Саъд, Ҷомӣ, Убайдӣ =

4[1,3]. Зери рақами 235(8) Котибӣ- این یکی- Шохӣ, Абулбаракаи Самарқандӣ, Фаҳрӣ=3[1,3] навишта шудаанд.

Дар интиҳои дастнависаш А.Афсаҳзод ҷамъи ғазалҳои нусхаи истифоданамудаашро чунин тавзеҳ додаанд:

Ҷамъан ба 235 ғазали 38 шоир 1397 нафар гӯяндагон ҷавоб навиштанд.

Аълоҳон Афсаҳзод нуқтаи назари интиқодии хешро дар бораи тартиби ғазалҳои дар нусха овардашуда чунин зикр намудаанд:

“Албатта гуфтан душвор аст, ки ҳамаи ғазалҳое, ки чун ҷавоб оварда мешаванд, маҳз дар пайравии ҳамаи ғазалҳое навишта шудаанд, ки Фаҳрӣ меорад. Ҳатто баъзан шоирони пешин чун пайрави шоирони баъдина оварда шудаанд, аммо чунин ҳолатҳо хеле кам буда, шояд аз рӯйи тасодуф аз қониби китобон рух дода шуда бошад.

Вале ин маҷмуа- менависад муҳаққиқ, вазъи умумии назирасароии асри XV-ро равшан намоён мегардонад.

Дар нусха таносуби ғазалҳои асл ва ҷавобҳо гуногунанд:

- 1.Заҳир (1184-1201)=4-43:
- 2.Анварӣ (ваф. 1187)=1-7:
- 3.Саъдӣ (1184-1292)=31-228:
- 4.Ҳумом (ваф.1314)=4-40:
- 5.Хисрав (1254-1327)=48-294:
- 6.Ҳасан (1254-1207)=12-65:
- 7.Салмон (1300-1376)=7-43:
- 8.Ҳочу (1281-1352)=6-34:
- 9.Камол (ваф- 1389)=13-57:
- 10.Имод (1310-1372)=3-11:
- 11.Ҳофиз (ваф.1489)=20-122:
- 12.Низорӣ (1247-1325)=9-52:
- 13.Котибӣ (ваф. 1496)=5-19:
- 14.Исмат (ваф.1436)=2-13:
- 15.Насимӣ (1369-1417)=2-12:
- 16.Неъматуллоҳи Валӣ (1324-1411)=2-19:
- 17.Қосимуланвор (1355-1433)=3-17:
18. Озарӣ (1328-1453)=2-15:
- 19.Шохӣ(1385-1453)=7-40:
- 20.Ҳаёӣ (вафоташ: 1447)=2-8:

Ҷамъ 189-1156

Дар саҳифаи 32 и қисми дастнависи хеш устод А.Афсаҳзод рӯйхат ва микдори ғазалҳои асилу ҷавобиро овардаанд. Дар аввали феҳрист чунин тавзеҳ додаанд:

Аз шоирони нимаи дуюми асри XV ба ғазалҳои шоирони зерин ҷавобҳо гуфтаанд:

1 Ҷомӣ (1414-1517)=	18-139
2 Осафӣ (1449-1517)=	3-15
3 Навоӣ (1441-1501)=	2-12
4 Биноӣ (ваф. 1515)=	1-8
5 Сайфӣ (ваф. 1500-1501)=	1-8
6 Аслиӣ	1-5
7 Оҳӣ (ав.а.XV)	1-5
8 Муҳӣӣ (ваф. 1527)	1-3
9 Аҳлии Туршезӣ	1-3
10 Комӣ (ваф. 1493)	1-1
11 Ҳайдари Кулҷ	1-1
12 Лисонии Шерозӣ	1-8
13 Риёзӣ (ваф. 1479)	3-11
14 Орифӣ (1388-1449)	1-7
15 Юсуфи Табиб	1-7
16 Ҳимматӣ	1-6
17 Муҳташам (ав.а. XV)	1-3
18 Ҳофизи Саъд(ав.а.XV)	1-3
- Ҷамъулҷамъ: 235-1383.

А. Афсаҳзод натиҷаи омӯзиши пурраи “Тухфат ул-Ҳабиб”-и Фаҳрии Ҳиравиरो дар рисолаи илмӣ худ “Ҷомӣ - шоири ғазалсаро” [Душанбе, Маориф 1989] ва монографияи мукаммали худ “Лирика Абд ар Раҳмана Джами” [Москва, 1988] хеле муфасссал истифода бурдаанд. Аълоҳон Афсаҳзод дар рисола нуктаи назари муҳаққиқин А. Сатторов [Афкори адабӣ ва эстетикӣ Ҷомӣ], М. Баҳор [“Сабкшиносӣ” ҷ.3. Техрон 1321], Бертелс Э.Е. Навоӣ и Джами [Стариков к вопросу о традиции эпической “Петерицы” в литературах восточного средневековья, в сб. Взаимосвязи литератур Востока и Запада ИВЛ, М. 1961, Сталиобод 58-61]. А. Мирсоев, Биноӣ, Сталинобод, 1957. Э . Гибб [Таърихи назми туркӣ, Лондон, 1900] ва дигаронро дар бораи он, ки ба шеърӣ шоирони номӣ гузашта ҷавоб гуфтаанд, дар асри XV аз камоли низом ҳисоб меёфт ва маъноӣ мусобиқа кардан дошт. А. Афсаҳзод қайд кардааст, ки “...шоире, ки дар гуфтани ҷавоб қодир мегардад, сазовори шуҳрат буд”. Дар бораи

татаббуъ ва таърихи пайдоиши вай дар адабиёти форсу тоҷик маълумоти зиёде дода, дар рисолаи хеш чунин қайд намудаанд: “Аз ин гузашта дар ин давра на танҳо дар бисёр маҷлисҳои шеър ҳамин навъ ғазалҳои ҷавобия мавриди баррасиву баҳс қарор мегирифтаанд, балки ин ҳодисаи адабӣ шакли нави дарчи онҳоро дар маҷмуаҳои махсус ба вучуд овард, ки он навъ маҷмуаҳо “Радоиф-ул-ашъор” номида мешуданд. Бо ғазали ифтиҳоияи девони Ҳофиз ва ҷавобҳои шуруъшудани ин радоиф-ул-ашъорҳо мундариҷаи маҷмуаро, ки аз ғазалҳои ишқӣ, ирфонӣ ва байнобайнӣ иборат буд, муаян мекунад”.

А.Афсаҳзод қайд мекунад, ки бори аввал ҳам намудани ғазалҳои ҷавобиро дар Радоиф-ул-ашъорҳо А.Мирзоев кашф кардааст.

Дар ин бора А.Мирзоев дар рисолаи илмӣ худ “Биной” чунин навиштааст: “Қатъи назар аз он ки намунаи ғазалҳои ҷавобия-татаббуъ шуда- назираро дар девони шоирони ин давра пай дар пай дучор мекунем, дар радоиф-ул-ашъорҳои аз он давра боқимонда низ ин ҳодиса адабӣ ба дараҷаи хело зиёд вомерӯяд. Масалан дар “Радоиф-ул-ашъор”-и Фаҳрии Ҳиравӣ, ки дар китобхонаи Институти шарқшиносии АИ Ӯзбекистон, нигоҳ дошта мешавад (рақами 4596) мо намунаҳои ашъори ... 254 нафар шоирро дучор мекунем”. Азбаски нусхаи Тошканд ҳам муқаддима надорад, А.Мирзоев низ номи аслии асарро муайян накардааст.

А.Афсаҳзод баъд аз назари А.Мирзоевро овардан қайд намудаанд, ки “ҳамъан дар ин нусха (нусхаи китобхонаи Э.Шодиев) 238 ғазали асл ва 1399 ғазали ҷавобия аз рӯи қофияву радиф ҷой дода шуда, фақат барои ҳарфҳои ҳоси арабӣ ва ҳоси форсӣ-тоҷикӣ, ки дар ғазалнависи то асри XV мо чун қофияву радиф истеъмол шудани онҳо кам ба назар мерасад намунаҳо оварда намешавад ..., аммо “Радоиф-ул-ашъор” -и Фаҳрӣ оинааст, ки ба тарзи хеле равшан вазъи назирасароии ғазалнависи нимаи дуюми асри XV ва ҷорӣ аввали асри XVI-ро беш аз дигар сарчашмаҳо ва беш аз ҳуҷҷатҳои дигар иникос менамояд”.

А.Афсаҳзод дар боби V рисолааш “Ҷомӣ ва ғазалнависи пешин” чунин менависанд, ки Фаҳри Ҳиравӣ дар “Радоиф-ул-ашъор”-и худ 85 ғазали ҷавобияи Ҷомиро меорад, ки дар татаббуи ғазалҳои Форёбӣ [2], Саъдии Шерозӣ [15], Ҳумоми Табрезӣ [2], Низории Кӯҳистонӣ [6], Хисрави Дехлавӣ [15], Ҳасани Дехлавӣ [7], Ҳоҷи Қирмонӣ [1], Имоди Фақеҳ [1], Салмони Соваҷӣ [5], Ҳофизи Шерозӣ [14], Камоли Хучандӣ [7], Неъматуллоҳи Валӣ [1], Қотибии Туршезӣ [1], Исмат [1], Ҳаёлии

Бухорой [2], Шохии Сабзаворӣ [3], ва Шайх Озарӣ[2] [2,63-64]эҷод гардидааст.

А.Афсаҳзод ба сарчашмаҳои мавриди истифодааш қарор гирифта, аз назари танқидӣ муносибат менамуд. Дар бораи “Тухфат-ул-Ҳабиб”-и Фаҳрии Ҳиравӣ маълумот дода таъкид намудааст, ки “... Албатта ҳамаи ғазалҳои овардаи Фаҳриро чун ғазалҳои сармашқ ва ҷавобия пазируфтани нашоҷад. Масалан Ҷомӣ, ки нисбат ба ғазалиёти Низорӣ, Имом ва Неъматуллоҳи Вали назари манфӣ дошт, наметавонист ба ғазали онҳо пайравӣ кунад. Вале дар мавриди ғазалҳои дигар метавон ба Фаҳрӣ ҳамфикр шуд. Худи Ҷомӣ аз ин гурӯҳ Саъдӣ [1,2666, 8041; II, 89, 1608, 3688; III, 1628], Хисрав [1,3257, 6221, 6937, 7311; II,90, 3980; III, 984], Ҳасан [1, 3207, 6937; II, 989] Ҳофиз [1, 6937, II, 89, 2272; III, 1627-1628] ва Камол [1, 3172, 3207, 7311, 8041; 41. 3987; III,984]-ро чун устодони ғазал шинохта, ба онҳо пайравӣ карданаширо ғаштаву барғашта таъкид менамояд.

Дар ҳамин қисмати рисола А.Афсаҳзод дар бораи Ҷомӣ ва Саъдӣ, Ҷомӣ ва Хисрав, Ҷомӣ ва Ҳофиз Ҷомӣ ва Камол мушоираи байни онҳо ва аз лиҳози бадеият, мазмун, мундариҷа ва истифодаи санъатҳои бадеӣ ва риояи назирасароӣ бо овардани намунаи ғазалиёти онҳо аз “Тухфат-ул-Ҳабиб”-и Фаҳрии Ҳиравӣ маълумоти хеле муфасссал додаанд.

А.Афсаҳзод ба “Тухфат-ул-Ҳабиб”-и Фаҳри Ҳиравӣ баҳои баланд дода, дар шинохт ва дастрас гардидани ин сарчашмаи бебаҳо хизмати зиёд намудааст.

А.Афсаҳзод аз диди нав ва усули нави омории илмиро истифода намудааст, ки ин тарзи таҳқиқ хоси услуби илмӣ муҳаққиқ мебошад. Осори илмӣ ӯ ва услуби омории хоси муҳаққиқ барои сарчашмашиносии баъдӣ ва умуман муҳаққиқони адабиёти форсу тоҷик ҳамчун дастурамали муҳим маҳсуб мешавад.

Бояд тазакур дод, ки то рисолаи А. Афсаҳзод олимони шинохтаи шарқшиносии Покистону Ҳинд ва Эрон Афғонистон: Ҳисомуддини Рошидӣ, Абулхай Ҳабибӣ, Хаёмпур, Баҳор, Сафо ва дигарон дар бораи “Тухфат-ул-Ҳабиб”-и Фаҳрии Ҳиравӣ маълумоти ҳаматарафа намодаанд. Дар навиштаҳои илмӣ эшон “Тухфат-ул-Ҳабиб” баррасии мукамал нашудааст. Ҳатто эшон натавонистаанд, ки моҳияти бузургии ҳамчун сарчашмаи адабӣ доштаи онро таъкид кунанд. Дар осори илмӣ А.Афсаҳзод “Тухфат-ул-Ҳабиб” ва умуман Радоиф-ул-ашъор баҳои баланди худро ёфта ва дар қатори дигар сарчашмаҳо ҳамчун манбаи бузургии адабӣ исбот гардидааст.

Китобнома:

1. Ализода С. Фахрии Ҳиравӣ ва мақоми осори ӯ дар инкишофи адабиёти форсу тоҷик. (Диссертатсия барои дарёфти унвони илмии номзади илми филология. –Душанбе, 2009).
2. Афсаҳзод А. Ҷомӣ - шоири ғазалсаро./ А. Афсаҳзод.–Душанбе: Маориф, 1989.
3. Аълоҳон Афсаҳзод. Лирика Абд ар Раҳмана Джами./ Афсаҳзод Аълоҳон. –Москва: Наука, 1988.
4. Дастанависи Аълоҳон Афсаҳзод, бойғони шахсӣ. С.1,2,3
5. Мирзоев А.Биной. / А. Мирзоев. -Сталинобод, 1957.

А. АФСАХЗОД И ИЗУЧЕНИЕ «ТУХФАТ АЛ-ХАБИБ» ФАХРИ ХИРАВИ

“Тухфат ал-Хабиб” считается одним из важнейших литературных источников XVI века. Принимая во внимание научную ценность произведения, известный исследователь истории таджикско-персидской литературы профессор Аълоҳон Афсаҳзод всестороннее исследовал рукопис данного произведения, находящегося в частной коллекции Э.Шодиева, житель г. Ходжента. После описания и общей характеристики произведения Ф.Хирави, ученый широко использовал его материалы в своих исследованиях.

Ключевые слова: Тухфат ал-Хабиб, Фахри Хирави, литература XVI в. , рукопись, А. Афсаҳзод.

A. AFSANZAD AND LEARNING "TUHFAT AL-HABIB" FAKHRI HIRAVI

"Tuhfat al-Habib" is considered the most important ones Ms. literatureyh sources of the XVI century. Taking into account the scientific value of the work, a well-known researcher of the history of the Tajik-Persian literature. Professor Alohon Afsahzod fully researched manuscripts of works in private collections nohodyaschegosya E.Shodieva, a resident of Khujand. After the description of the product and the overall characteristic Fakhri Hiravi scientist widely used its materials in their studies.

Keywords: Tuhfat al-Habib, Fakhri Hiravi, Literature of the XVI century. Manuscript, A. Afsahzod.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидхоҷа Ализода – мудири Маркази таҳқиқ ва нашри мероси хаттии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология, дотсент; тел.: (+992) 61-64-12, e-mail: alizoda1955@mail.ru.

Сведения об авторе: Саидходжа Ализода – кандидат филологических наук, доцент, заведующий Центра исследования и публикации письменных наследия. Институт языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки АН РТ. тел.: (+992) 61-64-12, e-mail: alizoda1955@mail.ru.

Information about the authors: Saidkhoja Alizoda, - Ph. D. in philology, docent. Head of the Center for research and publication of written heritage of the Rudaki Institute of language, literature, oriental studies and written heritage of the Academy of Sciences of Tajikistan. Phone: (+992) 61-64-12, e-mail: alizoda1955@mail.ru.

УДК:521.9
Х-68

«МАДХАЛИ МАНЗУМ» ВА МУАЛЛИФИ ОН

Маҳмудҷон Холов

*Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи
Рӯдакии АИ ҶТ*

«Мадхали манзум» – рисолаест дар аҳкоми нучум ба назми форсӣ дар қолаби маснавӣ, ки дар ҷамодиу-с-сонии соли 616 ҳиҷрии қамарӣ (август- сентябри соли 1219) суруда шуда, муаллиф онро ба Ҷалолуддин ибни Абулмуҳомид Муҳаммад – фарзанди Нуриддин Аҳмад пешкаш кардааст. Унвони пурраи рисола «Ал-мадхалу-л-манзум фӣ аҳкому-н-нучум» буда, шакли мухтасари он чун «Мадхали манзум» машхур аст. Ин манзума дар маҷмӯаҳои мутааддид бо унвонҳои «Ихтиёрот», «Ихтиёроти Қамар», «Ихтиёроти масири Қамар», «Ихтиёроти сайри Қамар», «Ихтиёроти масиру-л-Қамар фил-буруҷ» ва «Аҳкоми Қамар дар буруҷ» низ ёд шудааст. Ҳабибуллоҳ ибни Муҳаммади Табиб дар аввали муҳарраи соли 927 ҳиҷрии қамарӣ (22 декабри соли 1521) шарҳе бар «Мадхали манзум» навиштааст ва соли 1860 дар Техрон ҷопи сангии «Мадхали манзум» нашр шуд.

Аз нусаҳои дастнавишти «Мадхали манзум» зиёда аз ҳаштод нусха дар «Феҳриствораи дастнавиштҳои Эрон» ёд шудааст[1,327-329]. Қасрати нусаҳои дастнавишти «Мадхали манзум» далели мақбулияти нисбии (саҳлу-т-тановул) буданион мебошад. Ҳамаи ин нусаҳои ёдшуда беш аз 340-380 байт надоранд. Пораҳое (бандҳое) аз «Мадхали манзум»-ро дар нусаҳое аз «Нисоб ус-сибён»-и Абунасири Фароҳӣ нақл кардаанд ва муаллифи «Иршод уз-зироа» ба пораҳое аз «Мадхали манзум» истишход кардааст. Аз хангоми ривочи ҷоп дар Эрон, дар хошияи бархе аз китобҳое дар нучуму танҷим, пораҳое аз «Мадхали манзум» нақл мешавад, мисли «Шарҳи мулло Музаффарӣ Гунободӣ» бар бист боб, «Ихтиёрот»-и мулло Абдулалӣ Бирҷандӣ ва ғайра.

Лекин дар бораи муаллифи «Мадхали манзум» дар ин нусаҳо маълумоти мухталиф омадааст. Дар нусае аз «Мадхали манзум», ки ба шумораи 780 ба китобхонаи Мадрасаи Садр дар Исфохон тааллуқ дорад, сарояндаи мадҳал Фаҳруддин Муборақшоҳи Бухорӣ ба ҳамон соли 616 ҳиҷрии қамарӣ ёд шудааст ва Ҳамдуллоҳ Муставфӣ Қазвинӣ дар

«Таърихи гузида» (ки ба соли 730 ҳичрии қамарӣ сомонаш дода) навиштааст: «Муборакшоҳи Ғурӣ маддоҳи султон Ғиёсуддини Ғурӣ буд. Мадхали нучуми манзум аз муншооти ӯст». Ва дар «Таърихи ҳабибу-с-сияр фӣ ахбори афроду-л-башар» ва дар «Кафшу-з-зунун» низ сурудани «Ал-мадхал ал-манзум фӣ баҳру-н-нучум» ба Фаҳруддин Муборакшоҳи Ғурӣ нисбат дода шудааст.

Қозӣ Минҳочӣ Сироч дар «Табақоти носирӣ» (ки ба соли 658 ҳичрӣ-қамарӣ таълифаш карда) менависад: «Бидон, ки малик ул-калом мавлоно Фаҳруддин Муборакшоҳ ал-Марвазӣ, насабномаи ин салотини номдор (яъне салотини мулки Ғур) дар сулуки назм кашидааст ва он ҷавоҳирро дар самти сикхат интизом 68ар ӯ6868 сари силки он лаолиро ба садафи шарафи подшоҳии Заҳҳоки тозӣ бозбааста. Ва аз аҳди ин салотин то ба аввали давлати Заҳҳоки тозӣ, ҷумла мулукро падар ба падар зикр карда ва ин доъӣ, ки Минҳочӣ Сироч аст, нависандаи ин китоб, дар ҳарами муҳтарами худованд, маликаи ҷаҳон зубайдату-л-асар ваз-замон Ҷалолиддин волиддайн султон-ул-маликот фӣ ал-оламин Моҳмалик бинти султон ас-сайид Ғиёсуддин волидайн Абулфатҳ Муҳаммад ибни Сом Қасим амиралмӯъминин анораллоҳу бурҳонаҳу, дар шуҳури санаи исно ва ситтаи (602) дар пеши тахти муаззами ӯ дар назар овардааст».

Вале нуктаи қобили таваҷҷӯҳ он, ки Фаҳруддин Муборакшоҳ дар ҳамаи соли 602 ҳичрӣ-қамарӣ, ки Минҳочӣ Сироч насабномаи салотини Ғурро назди шоҳзодахонум Моҳмалик дида, ғавт шудааст. Ибни Асир дар «Ал-комил ут-таворих» зайли вақоеи соли 602 ҳичрӣ-қамарӣ менависад: «Ва фиҳо (яъне 602 ҳичрӣ-қамарӣ. М.Х.) фӣ шаввол таваффи Фаҳруддин Муборакшоҳ ибни ал-Ҳасан ал-Марварӯдӣ ва кона ҳусн аш-шер фӣ ал-форсийа вал-арабийа ва лаҳу манзилата ул-азима инда Ғиёсуддин ул-қабир соҳиби Ғазна ва Ҳирот ва ғайриҳумо ва кона лаҳу дору-з-зиёфатун фиҳо кутуб ва шатранҷ фолаълмаъ ятолаъун ал-кутуб вал-ҷаҳҳол ялбабун бил-шатранҷ».

Дар ин сурат ин Фаҳруддин Муборакшоҳ ибн ал-Ҳусайни (ал-Ҳасан) Бухории Ғурӣ Марварӯдӣ (Марвазӣ), ки ба соли 602 ҳичрӣ-қамарӣ ғавт шуда, наметавонад сарояндаи «Мадхали манзум», ки дар соли 616 ҳичрӣ-қамарӣ назм ёфта, бошад.

Як Муборакшоҳи дигар ҳам ҳаст, ки ба «Фаҳри мударбир» шуҳра буд ва ӯ ҳамон аст, ки китобе дар силсилаи насаби подшоҳони Ғурӣ ва низ «Китоб одобу-л-ҳарб ваш-ш-уҷоат»-ро сомон 68ар ӯ6868 баъд аз соли 630 ҳичрӣ-қамарӣ ғавт шудааст. Ин «Фаҳри мударбири Муборакшоҳи Ғурӣ» ҳам наметавонад сарояндаи «Мадхали манзум» мавриди назар ва ишораи Ҳамдуллоҳи Муствафӣ дар «Таърихи гузида» бошад, чи вай ба «Фаҳри мударбир» шуҳра буда ва на «Фаҳруддин» ва ҳаму дар таълифоташ ба доштани ҷунин манзумае ишорат надорад ва дар ҳеҷ китобу тазкирае вайро ба шуарое тавсиф накарда. Ва ӯ дар таълифоташ аслан ба шеърӯ шавоҳиди шеърӣ рағбате нишон намедихад, то чи расад, ки сароянда бошад.

Як Фаҳруддин Муборакшоҳи дигар ҳам мешиносем, ки ба Ғазнавӣ шуҳра аст. Ин шахс сомондиханда ва муаллифи «Фарҳанги қаввос» аст,

ки Ҳочиби Деҳлавӣ дар «Дастуру-л-афозил», ки ба соли 743 ҳиҷрӣ-қамарӣ таълиф карда, аз вай ба унвони касе, ки зиндааст ва барояш «умри Нӯҳ ва хушвар» орзу дорад, ёд мекунад. Пас ин Фаҳруддин Муборақшоҳи Қаввоси Ғазнавӣ қамонгар ҳам наметавонад сарояндаи «Мадҳали манзум» ба соли 616 ҳиҷрӣ-қамарӣ бошад.

Дар манобеи китобшиносӣ ва нусахи мутааддиди «Мадҳали манзум» сурудани онро ба Ҳоҷа Насируддини Тӯсӣ нисбат додаанд. Ҳоҷа Насир дар соли 597 ҳиҷрӣ-қамарӣ мутаваллид шудааст. Пас дар соли 616 ҳиҷрӣ-қамарӣ ҳудудан бистсола будааст ва қоидатан як ҷавони бистсола набояд чандон табаҳхуре дар нучум ва аҳком медошта, ки «Мадҳали манзум» бисарояд.

Марҳум Саид Нафисӣ дар мақолате ба унвони «Ашъори форсии Ҳоҷа (Насир)» навишта аст: «Манзумае аз Ҳоҷа (Насируддини Тӯсӣ) дар мадҳали нучум дар даст аст, ки шомии 379 байт аст ва нусаҳои мутааддид аз он дар маҷмӯаҳои дидаам. Оғози ин манзума бад-ин гуна аст:

«Марди доно 69 арӯ696969 накунад,
То ба номи Ҳаққ ибтидо накунад».

Пас аз абёте дар ҳамду наът меғӯяд:

Чун бидидам, ки бар басит замин,
Ҳеҷ дониш зи баъди дониши дин.
Нест аз дониши нучумӣ беҳ,
К-андар ӯ ганҷи ҳикмат асту фараҳ.
Қардам оғоз мадҳали манзум,
Ёд қардам дар ӯ басте зи улум.
Баҳри ташрифи хеш аввалин,
Қардам аз мадҳати Ҷамолуддин.
Бумӯҳомид Мӯҳаммад Аҳмад,
Ки ба қадр аст бартар аз фарқад.
Нарасад дар мадиҳашон суҳанам,
Чун муқаррам ба аҷзи хеш, чи қунам?
Аз фузулӣ қунун бипардозам,
Ҳотир аз назми мадҳал оғозам.
То ҳар он кас, ки ёд гирад ин,
Қардад аз фозилони рӯи замин.

Ва дар поёни манзума мефармояд:

Ҳар ки инро тамои бархонад,
Чун ба тақвим бингарад, донад.
Он чи мактуб бошад андар вай,
Мушкилаш қумла ҳалл шавад бар вай.
Лек бояд ки эътиқодаш аз ин,
Чун бидонад, нақардад аз роҳи дин.
Ки надонад шинохт дар ду сарой,
Ҳеҷ кас илми ғайб, қуз ки Ҳудой.
Бод аз мо дуруд бар меҳтар,
Ҳам бар асҳобу аҳли ӯ яқсар.

Пайдост, ки ин манзумаро Хоҷа барои Ҷамолуддин Абӯҳомид Муҳаммад ибни Аҳмад номе сурудааст, ки дар китобҳои роиҷ зикре аз ӯ наёфтам. Дар интисоби ин манзума ба Хоҷа Насир набояд шак кард, зеро яке аз хасоиси фаннии вай ин буда, ки матолиби илмиро ба назм дармеовард ва қитъаоти бисёре аз ашъори ӯ ба мо расида, ки дар онҳо душвориҳои улуми дақиқа, монанди ҳикмату риёзиёт ва нучуму ҳайатро тарҳ кардааст. Чунонки манзумаи дигаре дар нучум ва дар бораи сайри Моҳ дар буручи дувоздаҳгона, шомили сиву шаш байт, яъне се байт барои ҳар бурҷ дорад, ки байти аввали он ин аст:

Ҳар маҳе к-ояд ба таъйиди Худои лам язал,
Ҷирми Маҳ дар хонаи Миррих, яъне дар Ҳамал».

Марҳум Муҳаммадтакии Мударрисӣ Разаӣ дар китоби «Аҳвол ва осори Хоҷа Насир» дар зимни кутуб ва расоили мансуб ба Хоҷа Насир навишта аст: « «Мадҳал ғӣ илм ан-нучум» манзумаест ба форсӣ дар илми нучум, мансуб ба Хоҷаи Тӯсӣ ..., аввали он:

Марди доно суҳа надо накунад,
То ба номи Ҳаққ ибтидо накунад.
Молики лам язал, қадими карим,
Сонеи бебадал, ҳаками алим.

Ва ин ду байт низ дар муқаддимаи он омада:

Баҳри ташрифи хеш аввалин,
Кардам аз мадҳати Ҷалолуддин.
Бар Муҳомид Муҳаммад Аҳмад,
Ки ба қадр аст бартар аз Фарқад.

Ҷалолуддин, ки номаш дар ин абёт омада, маълум нашуд кист. Муҳтамак аст мақсуд Ҷалолуддин Хуршоҳ – подшоҳи исмоилия 70ар ӯ707070 Хоҷа китобро ба номи ӯ сохта бошад.

Дар баъзе аз нусхаҳои «Мадҳали манзум» нозим «Сайид Ашраф» навишта шуда ва ба ӯ нисбат дода шуда, на ба Хоҷаи Тӯсӣ. Ва баъзе «Мадҳали манзум»-ро азони Абдулҷаббори Хучандӣ донанд, ки дар ҷамодиуссонияи соли 616 ҳиҷрӣ-қамарӣ онро ба назм овардааст. Абдулҷаббори Хучандӣ – шоир ва ситорашиноси тоҷик, ки дар асрҳои 12-13 милодӣ зиста, оид ба ҳаёт ва фаъолияти ӯ маълумоте нест [2,5;3,44;4,592]. Ва нусхасе, ки ба номи Сайид Ашраф ва Абдулҷаббори Хучандӣ аст, ба ин абёт поён меёбанд, ки дар нусхаи ҷопии мансуб ба Хоҷа нест:

Бод аз мо дуруд бар меҳтар,
Ҳам бар авлоду оли ӯ яқсар.
Вақти таърихи назм шуд охир,
Ғурра буд аз ҷамодиулохир.
Шашсаду шонздаҳ зи ҳиҷрат буд,
Ки ба назми ин ҳаёл рӯй намуд.

Агар мақсуд аз Сайид Ашраф – Сайид Ҳасани Ғазнавӣ, машҳур ба «Ашраф» бошад, замонаш бо ин таърих созгор нест ва нозими мадҳал наметавонад бошад, чи ӯ дар таърихи 556 ҳиҷрӣ-қамарӣ вафот ёфтааст.

Ва ин «Мадҳали манзум»-ро шарҳест, ки номи шореҳи он маълум нашуд, вале дар саҳфаи 56 нусха аз аввали муҳарраи соли 927 ҳиҷрӣ-қамарӣ ба унвони «соли қорӣ» ёд шуда ва маълум мешавад, ки шореҳ аз мунаҷҷимони нимаи аввали қарни даҳуми ҳиҷрӣ буда.

Аввалан он кас, ки исмаш дар муқаддимаи «Мадҳали манзум» мавриди мадҳ қарор гирифта, «Ҷамолуддин» аст на «Ҷалолуддин». Сониян фақат дар феҳристе, ки молик нусхаи шумораи 4345 китобхонаи Маҷлиси Шӯро, дар аввали он маҷмӯае навишта, рисолаи «Мадҳали манзум»-ро, ки шашумин рисола аз он маҷмӯа аст, ба «Сайид Ашраф» нисбат додааст. Солисан ҳамчунонки пештар зикр шуд, «Мадҳали манзум», ки дар соли 616 ҳиҷрӣ-қамарӣ сурудашуда, наметавонад азони Хоҷа Насири Тӯсӣ бошад.

Чунон ба назар мерасад, ки «Фаҳруддин», номе, ки вайро намениносем, тиккаҳое дар нучуму танҷим сурудааст. Аз сурудаҳои ин «Фаҳруддин» ҷаҳор байт дар ҳошияи нусхае аз «Мадҳали манзум», ки асоси таъби ин замиа аст, омада:

«Мавлоно Фаҳрудини ҳаким дар баёни матолеи буруҷ 71ар ӯ717171 мефармояд:

Ҳамалу Ҳутро ба қавли ҳаким,
Ҳаст матолеъ зи тосҳо севу ним.
Савр бо Далв низ ёр ояд,
Қисми ҳар як зи тос қор ояд.
Боз Ҷавзову Ҷадйро панҷ аст,
Ёд гир ин, ки мояи ганҷ аст.
Пас зи Харчанг то ба бурҷи Камон,
Шаш ба ками судс, ҳар як дон,

яъне, ҳиссаи ҳар як шаш тос аст, илло судси тосе».

Пайдост, ки ин «Фаҳруддин» касе ҷудо аз сарояндаи «Мадҳали манзум» аст, ки тиккаҳое аз суруда ё сурудаҳои ӯ ба унвони як ёдоварӣ дар ҳошияи нусхаи «Мадҳали манзум» нақл шудааст.

Чунонки гузашт, марҳум Сайид Нафисӣ «Манзумаи дигаре дар нучум ва дар бораи сайри Моҳ дар буруҷи дувоздаҳгона (шомили сиву шаш байт, яъне се байт барои ҳар бурҷ)»-ро ба Хоҷа Насири Тӯсӣ нисбат 71ар ӯ7171 байти аввали он манзумаро ёд кардааст.

Ва чунонки дидаем, дар 37 байт аст, ки марҳум Сайид Нафисӣ байти охиrho ба ҳисоб наёвардааст. Дар байти охириини манзума низ сароянда аз худ ба «Фаҳр» таъбир мекунад. Ин манзумаро аз рӯи нусхае, ки рӯзи душанбеи 13 моҳи рабеулаввали соли 723 ҳиҷрӣ-қамарӣ китобат шуда, нақл мекунем:

Бисмиллоҳир-р-раҳмонир-р-раҳим.

Китоби назми аҳкоми Қамар дар буруч.

Ҳамал

Ҳар маҳе к-ояд бино мезад Худои лам язал,
Ҷирми Маҳ дар хонаи Миррих, яъне дар Ҳамал.
Нек бошад ҳам сафар, ҳам дидани рӯи амир,
Ҷома пӯшидан ҳариру сайд афгандан ба тир.
Гарчи 72ар ӯ7272 ибтидои кору хун бардоштан,
Бад бувад бунёд кардан, хосса чизе коштан.

Савр

Моҳ чун дар Савр ояд, ақд карданро накӯст,
Тухм афгандан ба боғу нома бинвиштан ба дӯст.
Хубтар дидори хотунону атр омехтан,
Аз чадал бигрехтан, дар хуррамӣ овехтан.
Гарчи шояд ширкату байъу саман бӯён чунин,
Фасд кардан бад бувад, гармоба рафтан ҳамчунин.

Ҷавзо

Чун фитад бар бурчи Ҷавзо нури ҷирми Моҳтоб,
Байъи туркони Хито, ваҳ-ваҳ, ки чун бошад савоб.
Ҳам тавон хондан китобу ҳам тавон дидан дабир,
Ҳам тавон нома навиштан, ҳам тавон андохт тир.
Ҷома пӯшидан сазо асту сафар кардан равост,
Лек нохун чидану фасду ҳаҷоматро хатост.

Саратон

Моҳ чун дар бурчи хеш ояд, накӯ бошад накӯ,
Ҷома пӯшидан, сафар кардан ҳамешояд дар ӯ.
Доруи мусҳил дар ӯ хӯрдан, ачаб дархур бувад,
Нома бинвиштан, чи гӯям, к-аз ҳама беҳтар бувад.
Месазад гармоба рафтан, мӯй бистурдан, валеқ,
Фасду тазвичу бинои нав ниҳодан нест нек.

Асад

Моҳ андар сайр чун ҷирм афганад бар бурчи Шер,
Нек бошад аҳд бастан, шуғл бигрифтан далер.
Фасду кори оташу ҳоҷат зи шоҳон хоштан,
В-ар барои тоҷдорон рӯи тахт ороштан.
Байъи туркони хитойӣ андар ӯ айни ризост,
Лек нав пӯшидану азми сафар кардан хатост.

Сунбула

Маҳ чу аз бурчи Асад ояд ба сӯи Сунбула,
Бар раҳи ҳомун ҳамешояд шудан бо қофила.
Нав буридан шояду бошад аз ин беҳтар 72ар ӯ72,

Хоссро таълими илму омиёбро кишту кор.
Хуш бувад хуш байъи симин бар таневу сарви қад,
Бад бувад бад заргарӣ, хосса илочу фасду ақд.

Мизон

Маҳ чу дар Мизон равад, некӯ бувад як рӯзу ним,
Ҳам сафар, ҳам ақд, ҳам ҷавҳар харӣ бе тарсу бим.
Ҷомаҳо пӯшидану нӯшидан он гаҳ чоми май,
Хосса бар бонги самоъ, ҷонфизой чангу най.
Лек чу Маҳ бигзарад аз ҳафдаҳу ҳаҷдаҳ дараҷ,
Ҳар ки коре кард, бешак, дид ранчи бефараҷ.

Акраб

Моҳ чун дар Акраб ояд, нек бошад яксара,
Хӯрдани доруву рад кардан таому ғарғара.
Ҳам хароҷат баст шояд, ҳам муориз сохтан,
Ҳам шудан гармоба, ҳам бар ҳасм бурдан, тохтан.
Аспро шояд риёзат додану нохун фиғанд,
Лек дигар корҳо ҳаргиз наёяд судманд.

Қавс

Моҳ чун дар Қавс ояд, бас накӯ бошад 73ар ӯ73,
Аввалаш тазвиҷу таълим, охираш фасду шикор.
Ҳар ки байъи ҷавҳару ҳайвон кунад, н-ояд хичил,
Хосса нав пӯшидан, бари қозӣ равад, созад сичил.
Қарз додан, тухм густар, мӯ сутурдан бад бувад,
В-ар касе мусҳил хурад, бешак адӯи худ бувад.

Ҷадӣ

Моҳ чун дар Ҷадӣ шуд, кор бар рондан дархур аст,
Ҷома пӯшидан хуш асту сайд кардан хуштар аст.
Ҷодуиву соҳирӣ ва бо Худо бурдан паноҳ,
Месазад, хосса Уторидро назар бошад ба Моҳ.
Нек бошад нек амдои ғадру макру қасдро,
Бад бувад бад дидани шоҳону ақду қасдро.

Далв

Моҳ чун дар Далв бошад, кард шояд ҷидду ҷаҳд,
Аз барои кишту кору бастан мисоқу аҳд.
Нек бошад нек агар ёрӣ диҳад иқболу бахт,
Бардаи ҳинду ҳаридан ё нишонидан дарахт.
Ҳиснҳову қалъаҳо шояд 73ар ӯ кардан буне,
Лек нақлу фасду тазвиҷи зану дӯшиза не.

Ҳут

Моҳ чун дар Ҳут ояд, нек набвад, ай шигифт,

Фасд кардан дастрову пойро нохун гирифт.
Лек даъво нек бошад, дидани ашроф низ,
Каври чархи кухан, пӯшидан аз нав чор чиз.
Ҳам қабову ҳам кулоху ҳам камар ҳам пираҳан,
В-ончи дар тан бошад онро ҷумла бахшидан ба ман.

*

Назм шуд 3-ин сон ба фоли нек аҳкоми буруч,
Месазад гар фаҳр созам бар фалак акнун уруч.

Зоҳиран бархе касон, ки нусхае талхис шуд (гузида) аз «Мадхали манзум»-ро, ки дар он номи сароянда ё таърихи сурудани он набуда, бо бархӯрдан ба номи «Фаҳруддин» ё «Фаҳр» дар ин гуна тиккаҳо, «Мадхали манзум»-ро ба вай нисбат додаанд ва ин зоҳиран пеш аз соли 730 ҳиҷрӣ-қамарӣ (соли таълифи «Таърихи гузида») иттифоқ афтадааст.

Ривояти талхисшуда (гузида) аз «Мадхали манзум» (ҳудуди 340 байт), ки зимни маҷмӯаи шумораи 2449 Китобхонаи марказии Донишгоҳи Техрон аст, бо муқобала бо нусхаҳои шумораҳои 578 ва 8360 Китобхонаи Мадрасаи (масҷиди) олии сипаҳсолор ва нусхаи шумораи 2093 Китобхонаи марказии Донишгоҳи Техрон, дар китоби «Намунаи назму насри форсӣ» аз устоди мутақаддим ба эҳтимоми Ҳабиби Яғмоӣ ба соли 1343 хуршедӣ омадааст.

Нусхае аз «Мадхали манзум», ки ҳоло баррасӣ шуд, ба соли 1044 ҳиҷрӣ-қамарӣ бар асоси нусхае аз он «Мадхали манзум», ки ба соли 693 ҳиҷрӣ-қамарӣ китобат шуда, замимаи китоби «Танкулӯшо» аст [5].

Китобнома:

1. Феҳриствораи дастнавиштҳои Эрон. Ҷ. 9. Техрон, 1389.
2. Матвиевская Г.П., Розенфельд Б.А. Математики и астрономы мусульманского средневековья и их труды (VIII-XVII). Книга 3. М.: «Наука», 1983. – 372 стр.
3. Энциклопедияи миллии тоҷик. Ҷ.1. Душанбе, 2011. – 608 саҳ.
4. Донишномаи адаби форсӣ. Ҷ.1. Техрон, 1375.
5. Танкулӯшо. Техрон, Мероси мактуб (№122), 1384. – 211 саҳ.

«АЛ-МАДХАЛ АЛ-МАНЗУМ» И ЕГО АВТОР

В статье впервые приведены сведения о малоизвестной персидской стихотворной рукописи по астрономии XIII века «Ал-мадхал ал-манзум» и его авторе – Абд ал-Джаббар Худжанди. Показано, что существует множество копий этой рукописи, в котором автором показаны разные люди. Автор статьи на основе своих научных исследований показывает, что автором данной рукописи является Абд ал-Джаббар Худжанди. Показано, что рукопись состоит из 4 глав и 116 параграфов, в которых приведены сведения по средневековой восточной астрономии и астрологии.

Ключевые слова: «Ал-мадхал ал-манзум», Абд ал-Джаббар Худжанди, астрономия, астрология, поэзия.

“AL-MADHAL AL-MANZUM” AND ITS AUTHOR

The present paper for the first time presents information about the little-known Persian poetic manuscript on astronomy of the XIII century “Al-Madhal Al-Manzum” and its author – Abd al-Jabbar Khujandi. It is shown that there are many copies of this manuscript in which different people are indicated as the author. Based on his research, the author of the present paper shows that this manuscript is written by Abd al-Jabbar Khujandi. It is shown that the manuscript consists of 4 chapters and 116 paragraphs, which contains information on the Eastern medieval astronomy and astrology.

Keywords: “Al-Madhal Al-Manzum”, Abd al-Jabbar Khujandi, astronomy, astrology, poetry.

Маълумот дар бораи муаллиф: Холов Махмудҷон Шарипович- ходими пешбари илмӣи Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хатти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илмҳои физика ва математика; тел.: (+992)903-05-00-28; E-mail: mkholov@rambler.ru.

Сведения об авторе: Холов Махмуджон Шарипович – ведущий научный сотрудник Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия Академии наук Республики Таджикистан, кандидат физико-математических наук; тел.: (+992)903-05-00-28. E-mail: mkholov@rambler.ru.

About the author: Kholov Mahmudjon Sharipovich – leading researcher at the Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Candidate of physical and mathematical sciences. Phone: (+992) 903-05-00-28. E-mail: mkholov@rambler.ru.

УКД: 891.55.092

A-14

ҲАЁТ ВА ОСОРИ АДАБИИ МОҲЛАРИ МАКНУНА (НИМАИ АВВАЛИ САДАИ XIX)

Абдулазизова Зебо Садуллаевна
Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон

Моҳлари Макнуна (1791-1842) яке аз барҷастатарин шоираи форсу тоҷики нимаи аввали асри XIX мебошад.

Аз байни шоирҳое, ки дар ин марҳилаи таърих зиндагӣ ва эҷод менамуданд, ҳаёт ва фаъолияти эҷодии Макнуна бисёр ҷолибу шавқовар аст. Макнуна шоираи забардасту бомахорат, сарояндаи ишқу муҳаббати пок, дӯстию рафоқат ва садоқати инсонӣ мебошад. Новобаста аз он ки шеърҳои ӯ ниҳоят форами хушӯҳанганд, ӯ тавонистааст, ки сухани ҳамчун зулфиқор тезашро ба муқобили дарвони забуну ёри ситамгору бахти дун бигӯяд. Ашъори Макнуна комилан бо ҳаёти сиёсӣ иҷтимоӣ даврони худ ва бо муҳити адабии Хӯқанди асрҳои XVIII –XIX марбут аст.

Вале таҳқиқи адабиёти асрҳои XVIII –XIX асосан аз солҳои 60-уми асри XX сар шудааст. Сабаби аз назари муҳаққиқин дур мондани адабиёти ин давра ақидае буд, ки асрҳои XVIII –XIX гӯё даврани таназзули адабиёти форсӣ будааст. Шояд сабаби мавриди омӯзиш қарор нагирифтани он дастрас набудани сарчашмаҳои адабию таърихӣ ин давра аст.

Бинобар ин адабиётшиносон ба ин даврани таърихи адабиёт камтар аҳамият додаанд. Ҳатто яке аз шарқшиносони рус Агафон Кримский навишта (1909) буд, ки «адабиёти форсӣ дар давоми 400 соли охир тадричан таназзул кардааст. Адабиёти Осиёи Миёна бошад, аз назари таърих хомуш шуда буд» [3,193-194].

Албатта, ин ақидаи Кримский чандон дуруст нест. Аслан назари Кримский билкул ғалат набошад ҳам, вале хеле яктарафа аст. Ҳол он ки, ба мо аз мероси адабии шоирони ин давр зиёда аз 50 девону кулӣёт ва асарҳои алоҳида боқӣ монда, дар захираи дастнависҳои шарқии китобхонаҳои Тоҷикистону Ёзбекистон, Туркманистону Арманистон ва Санкт-Петербург кишварҳои хориҷӣ ба таври парешон ниғаҳдорӣ мешаванд. Мисоли ин, нусхаи қалами девонҳои Қонеъи Насафӣ, Мирзосодиқи Муншӣ, Носеҳи Хатлонӣ, Ҳабои Дарвозӣ, Фориғи Ҳисорӣ, Муҳаммадсолеҳи Нодим, Муҳаммадраҳими Ғармӣ, Шайдои Хучандӣ, Шавқии Каттакурғонӣ, Ҷунайдуллои Ҳозиқ, Ҳаҷрии Дарвозӣ ва даҳҳо шоирони дигар мебошанд, ки дар китобхонаҳои кишварҳои муҳталиф интизори муҳаққиқини ҳешанд.

Хулоса, адабиёти тоҷик дар Хӯқанд то ин замон ба таври ҷиддӣ таҳқиқу баррасӣ нашудааст. Ҳарчанд доир ба ин даврани адабиёти тоҷик баъзе корҳои илмӣ, аз ҷумла рисолаҳои алоҳида роҷеъ ба Нозили Хӯчандӣ, Мирзо Сиддиқи Истаравшанӣ, Шӯҳии Хӯчандӣ, Нодими Истаравшанӣ ва дар бораи баъзе адибони дузабонаи ин ҳавза таълиф шудаанд, аммо дар маҷмӯъ муҳити адабии асри XVIII –XIX Хӯқанд то имрӯз мавриди баррасии дақиқи илмӣ-академӣ нагардидааст. Нусхаҳои хаттии девону кулӣёти Шайдои Хӯчандӣ, Нодири Косонӣ, Султонхони Адо, Мирзосиддиқи Фано Моҳлари Макнуна ва чанд тан шоири дигар интизори омӯзишу таҳқиқ ҳастанд.

Дар ин мақола дар бораи ҳаёту эҷодёт ва мақоми адабии Моҳлари Макнуна дар пайвасагӣ бо муҳити иқтисодию сиёсӣ ва адабии он давра маълумот дода мешавад.

Зеро ба ақидаи академик Абдулғанӣ Мирзоев «шоирае, ки дар давоми панҷсад соли охир осораш аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа, ғоя ва маҳорати бадеӣ ба дараҷаи Макнуна бошад, дар Мовароуннаҳр ҳанӯз ба майдон наомада буд» [1, 219-230].

Нахустин шахсе, ки дар асари илмӣ бори аввал ному таҳаллуси ин шоираро дарҷ кардааст, Садриддин Айний буд. Устод Айний дар қисми дуюми «Намунаи адабиёти тоҷик» дар зимни фасли «Амирий», ки таҳаллуси шоирии Умархон, амири вақти Хўқанд буд, доир ба радифғуиву мушоирааш бо ҳамсараш Макнуна сухан рондааст [2, 195-196].

Дар бораи муҳити адабии Хўқанд тадқиқотҳои назаррас аз тарафи муҳаққиқони рус, ўзбек, тоҷик монанди: Э.Я.Бертелс, А.Қаюмов, М. Қодирова, Ҳоди-зода, У.Каримов, О.Соҳибова ва дигарон гузаронида шудааст. Хизмати олимони ўзбек Азиз Қаюмов, М.Қодирова дар тадқиқи баъзе лаҳзаҳои зиндагӣ ва мероси адабии Макнуна, ки бо таҳаллуси «Комила», «Нодира» ба забони узбекӣ ҳам шеър гуфтааст, кам нест.

Ҷои таъкид аст, ки М. Қодирова соли 1959 як нусхаи «Девони форсии тоҷикӣ»-и Макнунаро аз ганҷинаи дастнависҳои Институти шарқшиносии ба номи А.Берунии Академияи Улуми Ўзбекистон пайдо кардааст. Ҳоло ин нусха таҳти рақами 7766 дар ҳамин ганҷина маҳфуз аст. Қодирова дар қори худ қайд менамояд, ки «Аз Нодира мероси пурқиммате ба забони тоҷикӣ боқӣ мондааст, вале он то солҳои охир аз тарафи муҳаққиқон таҳқиқ нагардидааст. Омӯхтани девони тоҷикии Нодира, ки мазмуни бадеию ғоявиаш басо ғанӣ аст, аҳамияти калони илмӣ дорад.

Девони тоҷикии Макнуна аз 333 ғазал, 1 муҳаммас бар ғазали Бедил ва ҷамъан зиёдтар аз 2400 байт иборат аст.

Аммо мероси адабии шоира ба забони узбекӣ бо таҳаллуси Нодира ва Комила аз 155 ғазал ҷамъан зиёдтар аз 1500 байт иборат мебошад.

Ба ин тариқ, ҳамаи мероси адабии тоҷикию ўзбекии шоира дар маҷмӯъ 3900 байт мебошад. Дар натиҷа сарехан бармеояд, ки мероси адабии тоҷикии Макнуна аз мероси ўзбекиаш 900 байт афзунтар аст.

Ашъори ҳам тоҷикию ҳам ўзбекии шоира аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа ва таҷассуми ғояҳои олиӣ иҷтимоию сиёсӣ, инсонгароию эҳсоси баланди ошиқона, меҳру вафо, саховат ва ифодаи орзую омол-дархостҳои ширини инсонӣ ва ҳамчунин маҳорати бадеию паҳлуҳои зебошинохтии худ аз ҳамдигар

тақрибан тафовути калон надоранд. Ба ҳар ҳол, аз назари равоншиносии иҷтимоӣ ашъори тоҷикии Макнуна ба кас бештар ҳаловати бадеӣ, лаззати чошнӣ, ҳусни зебоишиносӣ ва қаноати маънавӣ мебахшад.

Ашъори Макнуна аз назари мазмуну мундариҷа ва ғоя хеле гуногуну рангин аст. Аммо дар миёни ин рангиниҳо мавзӯҳои баёни шарҳи аҳвол, дарди ҳичрону васли ёр, аҳамияти риояи фурсат, тасвири манзараҳои зебои баҳор ва мавзӯҳои дигари суннатӣ ҷойгоҳи муҳим доранд.

Рӯзгори хушу фараҳбахш Макнуна низ ҳамчун фарди муайяни таърих дар тӯли зиндагӣ рӯзҳои хуши фараҳбахше доштааст. Чунин рӯзгори фараҳбахш ба ӯ шояд дар солҳои аввали издивоҷ бо Умархон насиб гашта бошад.

Дар девони шоира як силсила ғазалҳо ҳастанд, ки мазмуну мароми онҳо аз чунин рӯзгори Макнуна бозгӯй ҳастанд. Чунончи, ғазали зерини ӯ аз қабili чунин ғазалҳо аст:

Дар гулистони висолаш эътиборе доштам,
Ҳамчу гул аз рангу бӯ ишратканоре доштам.
Аз руҳи чун гул, хате чун сабза, аз ҳоле чу уд,
Дар ҷаҳони хуррамӣ мушқинбаҳоре доштам.
Дода дилро, баргирифтам домани зулфат ба даст,
Инчунин дар мулки ҳасрат гирудоре доштам...
Ҳамчу нури партави хуршед андар мулки ҳусн,
Дар ҷаҳонгирӣ амири шаҳриёре доштам.
Ёди айёме, ки чун Макнуна аз имдоди бахт,
Дар бисоти васл некӯ рӯзгоре доштам [4,111⁶].

Макнуна дар ғазали якум рӯзхоеро ба хотир меорад, ки вай дар канори ёри меҳрубонаш ишратҳои бекарон дошт. Ин фосилаи рӯзгори хешро бо камоли ифтихор ба хотир меорад. Васли ёр барояш мисли баҳори хуррами мушқбезе буд. Худро ӯ дар гулистони васли ёр чун гули зебою хушбӯй ва ботароват медид. Ҳусну ҷамоли ёри меҳрубони шоира барояш дар ҷаҳони ҳасратсаро монанди нури хуршеди ҷаҳонтоб партавафшонӣ дошт. Рӯзгори Макнуна дар ин фосилаи умраш аз адлу дод ва бахту саодат мамлӯ буд.

Ашъори ҳасбиҳолӣ Аз шарҳи аҳволи Макнуна ба ҳубӣ маълум гардид, ки ашъори ҳасбиҳолии шоира заминаҳои мустаҳками иҷтимоӣ доранд. Аксари чунин ашъор ба муносибатҳои ин ё он воқеаю рӯйдодҳои таърихӣ суруда шудаанд. Ин ҳолат бунёди **воқеии** ашъори шоираро таъмин кардааст.

Гузашта аз ин, бисёри ғазалҳои ҳасбиҳои Макнуна аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа ва марому ғоя бо ашъори шикоятӣ шоира аз тақдир гардиши фалаки қачрафтор, дарди ҳичрону ҷудой аз ёр, аз ойини замонаи бераҳми ситамгор ва амсоли ин саҳт дар омезишу тавҷам баён гардидаанд.

Дар миёни ҳамаи ин масъалаҳо баёни эҳсоси ошиқонаи ёри азиз ва поси хотири вай аз ҳама барҷаставу мумтоз ва бо эҳсоси баланди шоирӣ изҳор гардидаанд.

Зоҳиран, Макнуна мақсаду мароми девони ашъорашро ба таваҷҷӯҳи ҳамсараш Умархон ба ин қарор расонидааст:

Бе ту месӯзад дили вайрони мо,
Пой неҳ дар дидаи ҳайрони мо.
Ҷайби ҷони мост дар дасти ғамат,
Ваҳ ҷӣ меҳаҳад ғамат аз ҷони мо.
Мо кабоби оташи ишқи туем,
Мечакад хуноба аз миҷғони мо.
Мову васфи ҳусни он гулҷеҳра нест,
Ғайр аз ин, Макнуна, дар девони мо [4,7⁶].

Шоира бо қорҳои давлатию шуғулҳои дигар бисёр банд будани ёраш нигаронию интизорӣ, дилтангӣ ва ҳатто як навъ рашк намуда меғӯяд:

Эй сарвиноз, тунд марав, сӯйи ман биё,
Доғи дилам шукуфта, ба сайри чаман биё.
Мавзунқадон ба тарфи чаман қарда анҷуман,
Эй сарви хушхиром, дар ин анҷуман биё.
То чанд талхком ба заҳри ту зистан,
Шаҳдам чашон аз он лаби шаккаршикан, биё.
Ойнаи хаёл ба сайқал расондаам,
Дар интизорам, эй санами симтан, биё.
Фориғнишин ба булбулу тӯтӣ дар ин чаман,
Қай гуфтамаст ба сӯҳбати зоғу заған, биё.
Дар қунҷи ҳаҷр нест ҷу Макнуна тангдил,
Эй қилваат баҳортирози чаман, биё [4,69^a].

Ин ҳама аз нигаронию дилтангӣ ва «**оташи рашк кабобу аз миҷғон хуноб рехтанҳо**»-и Макнуна бесабаб набудааст. Даре нагузашта, Умархони «**тундравӣ бевафо**» ба духтари Саидғозии Нола, ки Хонподшо ном дошту олиҳаи даврон буд, хонадор мешавад. Аз ҷунин рӯйдоди сарнавишти забунаш оху нолаҳои Макнуна бештар авҷ мегирад. Абёти зерин шӯҳиди ҳамин ҳолат аст:

Бетолӣ нигар, ки ҷаҳон аст шоду лек,
Ишрат ба даври чашми ту бошад ҳароми мо.

Даврон – забуну ёр – ситамгару бахт – дун,
Дигар кучо расад ҳаваси фикри хоми мо.
Чон меканему бўйи муроде намерасад,
Як бор ҳам нагашт фалак бар мароми мо.
Макнуна, хок бар сари даврону айши ӯ,
Хун шуд насиби соқии қисмат ба ҷоми мо [4,9^a].

Макнуна дар ин фосилаи вазнини умраш ба хулосае омадааст, ки гиреҳи мушкилоти ӯро дар он рӯзгор ба ҷуз Офаридгор касе кушода наметавонад. Бинобар ин вай ба умеди кушоиши гиреҳи мушкилот ба Офаридгор муроҷиат карда мегӯяд:

Дар ҳаёли ёр чун наззора ҷонам метапад,
Гар ба ёд орад касе рӯзе тамошои маро.
Чарх – дун, дилдор – бепарвою афғон бе асар,
Эй Худо, раҳме дили андӯфарсои маро [4, 11^a].

Ниҳоят, Макнунаи дилсӯхта аз сарнавишти қисмат ҷойи гурезе надошт ва ночор бо насиби зиндагӣ муросо мекард, бо сузӯ гудози дилу чигар ва андӯҳи амиқи рӯхию маънавӣ ба Умархон муроҷиат карда мегуфт:

Боз о, ки месӯзад дилам чун шамъи базм аз рафтани,
То андаке соқит шавад ҳаққи вафо аз гарданат.
Дилро ба ҳичрон сӯхтӣ дур аз висоли хештан,
Фардо ки гардад мочаро дасти ман асту доманат.
Субҳ аз кадомин анҷуман масти майи ноб омадӣ,
Бӯйи шароб ояд ҳаме аз накҳати пироханат.
Магзор дар боғи ҷаҳон доман ба дасти хору хас,
К-аз пардаҳои барги гул сад бор нозуктар танат.
Дар хонаи торики дил, эй чон сабурӣ пеша кун,
Шояд ки партав афканат Хуршеду Моҳ аз равзанат.
Лаъли ҳамӯшат дар сухан хуни малоҳат рехтанд,
«Найрангу айёри бувад» Макнунаро дил бурданат
[4,20^б].

Сарфи назар аз ҳамаи ин оҳу нолаҳои ҷонгудоз ва садоқати беҳамтои Макнуна ба шавҳару хонаводагӣ, Умархон бар болои Макнуна занҳои сеюму ҷаҳорумро низ ба никоҳаш медарорад. Ин худкомиҳои Умархон Макнунаи шоираи нуктасанҷ ва дурандешро муддате ба ҳолати қарахтӣ овард. Аммо ӯ ба тадриҷ худро ба даст гирифт. Пас аз маслиҳатҳои оқилонае бо падару пайвандони наздикаш, зоҳиран худро ҷунун вонамуд месохт, ки гуё ягон воқеае рӯй надода бошад. Аммо дар амал дилу чигар, вучуду пайкара ва ҳайсиати шоира дар оташи ғаму

хасрати фироқ месӯхт, вале ҳаргиз аз кохи аҳду вафо қадаме берун намегузошт. Пайваста кӯшиш мекард, ки забонаи оташи дил ва ҳайсиати хешро бо замзамаи шеърҳои оташин андаке хомӯш намояд. Чунончи, ӯ дар байти ғазале овардааст:

Шаҳриёро, аз назар ғойб макун Макнунаро,
Бо ғубори мақдами олиҷанобат бандаам [4,103^a].

Чунон ки дар баёни шарҳи ҳоли Макнуна гуфтем, Умархон дар фаъолияти сиёсӣ иҷтимоӣ ва фарҳангии худ давлати Фарғонаро бо ҷангу лашкаркашиҳои зиёд ба ҳолати инсиҷоме овард. Дар поёнтари давлатдориаш қувваи ҳудро дар ҷангҳо бисёр сарф кард. Дар қанори ин ӯ, бо айшу ишрат ва нӯшидани шароб саҳт машғул гардид. Шояд натиҷаи ҳамин сабабҳо буд, ки ба беморие дучор гардид ва торафт ин беморӣ авҷ гирифт. Аз эҳтимол дур нест, ки ғазали пурандӯхи шоира ба тасвири ҳамин ҳолати Умархон бахшида бошад:

Он, ки умре дошт нақди тандурустӣ дар қанор,
Бо тани сад пора чун гул дар миён афтодааст.
В-он, ки чашми дилпазираш ҳукми ҷони пок дошт,
Инак-инак ҳамчу мушти устухон афтодааст.
Ҳамчу шоҳи арғувон аз сарсари бедоди марғ,
Ғарқа дар хун ҳамчу гул дар бўстон афтодааст.
Раҳна то афтод дар андомаш аз теғи аҷал,
Ҳокиёро раҳна дар ганҷи равон афтодааст.
Як замоне ҳамдами ӯ сӯз, эй шамъи мазор!
К-аз ғамаш Макнунаро оташ ба ҷон афтодааст
[4,30^a].

Умархон дар қабзаи ин беморӣ ба муддати 17 рӯз дар бистари нотаваӣ меҳобад. Ниҳоят, ӯ дар рӯзи ҷумъа 18-уми рабеъалсонии (охирҳои ноябри 1822) санаи 1237/1822 вақти тулӯи офтоб ҷон ба ҷонофарин месупорад.

Ба вафоти Умархон шоира ба забони тоҷикӣ зиёда аз 15 ғазали марсияи ҷонқоҳе бахшидааст. Дар ин марсияҳо сифатҳои ҳамида, кирдори нек, ҳислату ғазилатҳои инсонӣ, сиёсати одилонаи инсонгаройӣ ва дарҳости шахси майит аз дидгоҳи доираи донишу сатҳи биниши ҳамсари ӯ – Макнуна дар сифат ва нақшҳои ҳунарии гуногун ба тасвир омадаанд.

Васфи сифатҳои Умархон Яке аз он марсияҳое, ки шоира бо таҳаллуси Нодира гуфтааст, ин аст:

Халқест доғи рафтани, эй шоҳи мулку дин,
Дар мотами ту зилзила афтод бар замин.

Дуди фиғону нола ба гардун кашида сар,
Дар ҳасрати ту сӯхт зи Фарғона то ба Чин.
Дил реш, сина чок, чигар пора, тан низор,
Эй шахриёр, бе ту маро ҳол инчунин.
Аҳкоми ту зи ҳукми шариат чудо набуд,
Чойи ту бод пешгоҳи ҷаннати барин.
Мӯ мешикофт табъи ту дар шеваи сухан,
Ҳар нуктае, ки буд беҳ аз гавҳари самин.
Рафтӣ аз ин бисоту ворис гузоштӣ,
Девону тахту **тоҷу** камар, ҳотаму нигин.
Рафтию халқро ба фироқат гузоштӣ,
Дар фуркати ту Нодира дорад дили хазин [4,88^a].

Дар байти аввали ин марсия нақши хунарии ҳамсари шоира – Умархон дар канори подшоҳи кишвари Фарғона, ҳамчун «**шоҳи мулку дин**» ва «**мотами ғавти ӯ**» ба масобаи зилзилаи ҳамин мулку дин ба қалам омадааст. Аз мотами марги подшоҳ якҷоя бо аъёну ашроф, «**дили халқи кишвар**» маҷрӯҳу доғ гардидааст. Маънии ин байт мерасонад, ки аз ғавти подшоҳи «**дину кишвар**» вучуди замину замон ба ларза омадааст.

Риояи вақту фурсати ғанимат Макнуна дар девони худ монанди осори адибони бузурги пешинаш ба ғанимат шуморидани фурсату вақт аҳамият додааст. Воқеан, дар иҷро ва фурсати зарурии худ ба сомон расонидани корҳои зиндагонӣ шартӣ ба мақсади асосӣ расидани инсонҳо ва комёб гардидани онҳо мебошад. Шоира дар канори эътирози саҳт ба тақдире фалак дар фосилаи зиндагӣ даргузар будани фурсату вақтро ба миён мегузорад ва таъкид менамояд, ки дар ҳар коре ҳатман бояд фурсату вақт риоя гардад. Зеро меғӯяд ӯ фурсат, ки даргузар аст, бе риоя намудани вақт анҷом додани коре ба кас муяссар намешавад. Илова бар ин, ӯ ёдовар мешавад, ки дар зиндагӣ эҳтимоли аз паси якдигар ба вукӯъ омадани ҳолатҳои хушҳолию нокомӣ вучуд дорад. Бинобар ин, фурсатро ғанимат шуморида, бояд вақти худро ба хушию хурсандӣ гузаронид. Дар ин хусус ғазали зерини шоира ҷолиб аст:

Айш кун, васли ёр даргузар аст,
Бода паймо, баҳор даргузар аст.
Кори худро ба вақт бояд кард,
Фурсати рӯзгор даргузар аст.
Сабр кун, то фараҳ ба даст ояд,
Печу тоби хумор даргузар аст.
Эй фалак, бар ин шукӯҳи хеш маноз,
Ин ҳама гирудор даргузар аст.
Тақя натвон ба фурсати ҳастӣ,
Ҳамчу боди баҳор даргузар аст.
Даҳр ойинаест, Макнуна,

Ҳар ки гардад дучор даргузар аст [4,19^б].

Дар осори шоира таъкид гардидани қадру арзиши волои вақт ҷанбаи тарғиботӣ надорад. Шахсан худӣ шоира ҳам дар риоя кардани фурсату вақт аҳамияти махсусе медодааст, ки байти зерин шоҳиди он аст:

Мадеҳ ту домани фурсат зи даст, Макнуна,
Илоҷ нест дар он дам, ки вақти кор гузашт
[4,49^б].

Тасвири баҳори Мовароуннаҳр Манзараҳои зебои Мовароуннаҳр дар ҳамаи давраи замонҳо илҳомбахши шуаро буд. Дар ин кишвар ҳар фасл хосияти алоҳидаи зебои худро дорад ва махсусан, ба ёд овардани баҳорияҳои устод Рӯдакӣ хонандаро ба ваҷд меорад. Ба мисли Рӯдакӣ ва дигар шоирони бузург баҳори Мовароуннаҳр ва ҷозибҳои анвои манзараҳои зебои он табиӣ саршор ва муҳаббати мусаффои Макнунаро низ ба худ ҷалб кардааст. Дар девони Макнуна зиёда аз 10 ғазали пурэхсози санъаткоронаро дучор мекунем, ки маҳз ба тасвири ҳаловатҳои равшанӣ ҳамаи фасли сол бахшида шудааст. Яке аз баҳорияҳои шоира, ки он ба тасвири гули сурхи баҳори водии Фарғона мансуб аст, ғазали зерин мебошад:

Навбаҳор аст, санавбар зада бар сар гули сурх,
Тоҷи заррин зада бар фарқи санавбар гули сурх.
Шишаи ғунча лаболаб зи гулоб аст имрӯз,
Баски шуд об зи шарми руҳи дилбар гули сурх.
Файзи гулгашти ҷаман наштаи дигар дорад,
Ҳар тараф ғунча сабӯ дораду соғар гули сурх.
Муждаи айшу тараб мерасад аз боди баҳор,
Боз дар саҳни гулистон зада ҷодар гули сурх.
Ҳар кучо ашк фишондам, дамад он ҷо гули зард,
Ту ба ҳар ҷо, ки ниҳӣ пой, кашад сар гули сурх.
То ба қай ҷилваи гулзор таманно кардан,
Рез, Макнуна, кунун аз миҷаи тар гули сурх
[4,46^а].

Дар ин ғазал аз нақшҳои офаридаи шоира, ки ба монанди «санавбари дар сар гули сурх», «тоҷи заррини фарқи санавбар», «гулоби шишаи ғунча», «об шудани гули сурх аз шарми руҳи дилбар», «наштаи файзи гулгашти ҷаман», «сабӯи ғунча», «соғари гули сурх» ва «ҷодари гули сурхи саҳни гулистон» ҳастанд, дар вучуди инсон ҳаловати равшанбахшӣ падида меоранд. Аммо нақшҳои ҳунарии «гули зарди ашк» ва «гули сурхи миҷаи тар» мерасонанд, ки ҳангоми сурудани ин ғазал шоира гирифтори ғаму андӯҳи амиқе будааст. Яъне, аз миҷаи тари шоира ба ҷойи ашк чун гули сурх «хуноба» мерехт ва аз ашкӣ ҳасраташ «гули зард» мерӯйид. Чунин тазоди табиату иҷтимоӣ аз равони басо

ғамангези шоира ҳикояти радпазире мекунад. Дар девони шоира чанд ғазали дигаре ҳаст, ки дар онҳо манзараҳои зебои баҳори Мовароуннаҳр тасвир ёфта бошанд ҳам, ин манзараҳои зебои табиат бо рӯҳу равони хузновари шоира ва иҷтимои ин кишвар созгор нестанд.

Васфи қалам ва шуғли эҷодӣ Макнуна, ки аҳли қалам ва шоираи барҷастае буд, наметавонист, ки ба монанди адибони дигари гузаштаи худ дар бораи мақоми қалам ва манзалати кори эҷодӣ сухан нагӯяд. Аз ҳамин раҳгузар чун ба чанд байти ғазали зерини шоира таваҷҷӯҳ намоем, пай мебарем, ки шеърҳо гоҳо дар чӣ гуна ҳолатҳои душвори равонӣ эҷод мегардиданд:

Ба ҳангоми китобат нола хезад аз ҳар ангуштам,
Кунад дар ҳаҷр улфат панҷаҳои ман наистонӣ.
Биёбонмаргаму бар ҳоли зорам зиндагӣ танг аст,
Ба чуз килкам насозад ҳеҷ кас чоки гиребонӣ.
Муқими қайдгоҳи кулфатам, озурдасомонам,
Зи доғи дил намоям ҳар шабам шамъи шабистонӣ.
Тавон афтад каманди фикратам бар гардани маънӣ,
Дар он маҳфил, ки ҳамчун шамъ месозам гулафшонӣ
[4,132^a].

Аз чанд байти ин ғазали ғамангез ошкор мегардад, ки Макнуна дар лаҳзаҳои душвори зиндагиаш ғаму ҳасрат ва нолаҳои худро ба воситаи қаламу абёти ашъори рангинаш изҳор мекардааст. Ягона ғамгусору мӯнис ва ҳамнафаси зиндагии шоира ҳамин қалами найистонӣ ва ашъори ғамзудояш будааст. Ба ақидаи шоира дар ҷаҳон аз ҷумлаи мондагортарин ёдгории инсонӣ «**сухани муҳаббат**» ва «**маънии рангин**»-и ӯ аст:

Ба чуз қалами муҳаббат бақопазир набошад,
Ба ғайри маънии рангин ба рӯзгор намонад
[4,51^б].

Макнуна дар байте аз хунари хеш ва чӣ гунагии шуғли зиндагиаш ба ин қарор нозу ифтиҳор кардааст:

Булбули нолонам, аммо гуфтугӯям ҷумла назм,
Дар саробӯстони шеър ин шуд шиорам, чун кунам?
[4,104^б].

Дар ин байт шоира ошкоро қайд мекунад, ки забони назму шеър барояш воситаи ягонаи изҳори дарди дил мебошад. Ин ақидаро шоира дар байти дигар бо хушҳолӣ вусъат дода, таъкид менамояд, ки ҳамаи шеърӣ боғи ҷаҳон ба «**барги гули тозаи аҳли вафо**» менамояд:

Забони хомаи Макнуна дар ҳадиқаи даҳр,
Гулест тоза, ки барги нишоти аҳли вафост
[4,36^a].

Макнуна аз ҳунари шоириаш меболад, ки ўро «**килки мушкафшон**» ва «**забони шакаррез**» насиб гардидааст ва ин ҳама лаззати комҳо ва ҳаловати дилҳои мардуманд:

Нолаҳои дардомез лаззатест дар дилҳо,
Килки мушкафшонам бар забон шакар дорад
[4,75^б].

Шоира дар чанд маврид аз «**гавҳари маънӣ**» ва «**гавҳари хаёлот**»-и шеъраш менозад, ки ин атои асрори табиат аст:
Аз баҳри дилаш мавҷ зада гавҳари маънӣ,
Макнуна бувад маҳраи асрори табиат [4,39^a].

Ва дар ҷое шеъри хешро ба силоҳи ҷангӣ ва мисраи шеърашро ба шамшер монанд кардааст. Ба ин восита ӯ ба муқобили душман хаёлан ҷанг эълон намудааст:

Гавҳари хаёлотам хуни ҳасм мерезад,
Мисраи баланди ман ҳамчу зулфиқор омад [4,47^б].

Гӯё Макнуна мулоҳизаҳои дар васфи қаламу шуғли эҷодӣ ва зебоишиносиашро ҷамъбааст мекарда бошад, ба худ таъкид кардааст: бояд ба сурудани шеър машғул бошад, зеро беҳтарин ёдгории, ки аз инсон ба дигарон боқӣ мемонад, ҳамин матои шеър мебошад. Байти зерин далели мулоҳизаи боло аст:

Соз бо машқи шеър, Макнуна,
Ғайри ӯ ёдгор пайдо нест [4,25^a].

Пас аз вафоти Умархон ба маснади хонӣ ақобиру уламо ва фарҳехтагони Фарғона писари калонии ӯ – Муҳаммадалихонро мешинонанд. Дар асл бо вафоти амир Умархон давлати Фарғона ба гуфтаи Макнуна «**ба ганҷи равони кишвар раҳна афтода буд**». Муҳаммадалӣ баъди ба маснад нишастани худ, чунон ки дар шарҳи ҳоли Макнуна ишора буд, дар идораи давлати Фарғона тағйироти сиёсӣ иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷиддӣ ворид намуд. Аксари надимон, уламои дин, ҳокимон, девонбегӣ ва амалдорони давраи падарашро аз вазифаҳо озод мекунад. Баъзеҳоро таъйид менамояд, иддаеро зиндонӣ месозад ва зумраеро, чунончи, ӯ надими падараш Юсуфи Тунқотур ва додари худ Абдуллулсултонро, ки ҳокими Тошканд буд ба қатл мерасонад. Яке аз надимони барӯманди падараш Маъсумхон ибни Исҳоқхонро таъйид мекунад. Писари Маъсумхон – Ҳакимхонро пеш аз қатл дар Навбаҳори

Хӯқанд чаҳор моҳ дар ҳабси хонагӣ ниғаҳ медорад. Хушбахтона, ин ҳукми қатл бо исрои уламо ба таъбид табдил мегардад.

Муҳаммадалӣ табиатан шахсе худраъӣю худписанд, тундхӯю мабдаи фиску фасод буд. Ба гуфтаи Ҳочӣ Ҳакимхон ҳанӯз вақти зинда будани Умархон Муҳаммадалӣ бо зани дувуми падараш – Хонподшо «чашмакзанию абрӯбозӣ» дошт.

Бо баҳонаи ҳамин ва чанд сабаби дигар чунончи пешдастии ҳукмронӣ дар Мовароуннаҳр амири Бухоро Насруллоҳ панҷуми саври ғурраи моҳи рабеъалсонии санаи 1258/1842 ба Хӯқанд лашкар мекашад ва дар ҷанг пирӯз гардида, дар давоми як ҳафтаи пурра дар шахр қатли ом мегузаронад. Дар ин куштор шариатпаноҳони муртад, аксари хонаводаи хони Хӯқанд – мабдаи фитна **Муҳаммадалихони модарзан**, писари вай Муҳаммадамини хурдсол, додари хурди хон Маҳмудсултон ва чанд зани дигар бо фармони амир Насруллоҳ ба қатл расонида мешаванд.

Дар бораи ҷӣ гуна кушта шудани Макнуна дар адабиёти илмӣ ривоятҳои зиёд раҳ ёфтаанд. Дар ин масъала маълумоти санҷидаи дақиқ ҳамон аст, ки муаллифи «Мунтахаб-ут-тавоҳид» овардааст ва мо ба ҳамин маълумот таъҷиб намудем.

Чун Муҳаммадалихон бо додари писараш ба қатл мерасад, занони ҳарам бо гиряву нола ба қатлгоҳ меоянд. Макнуна, ки модар ва модаркалони ин се мактул буд, дигар тоқат карда натавониста, бо доду фиғон ва мӯйканону рӯйканон ба назди амир Насруллоҳ мерасад. Дар ҳолати изтироб ўро дашномҳои саҳт медиҳад. Амир дар ҳолати ногуворӣ ва ҷаҳл ба ларза даромада, ба ҷаллод мефармояд, ки «ин зани девона»-ро низ ба қатл бирасонад. Дар ин хусус Ҳочӣ Ҳакимхон овардааст: «Ва ифғатпаноҳӣ модарҳошон Моҳларойимро низ ба ҷандин хорӣ ба гулӯяш шарбати марғро рехтанд» [5, 731^a].

Ҳочӣ Ҳакимхон маълумоти худро давом дода навиштааст: «Алқисса, Насруллоҳ тамоми мамлакати Фарғонаро тахти тасарруфи худ даровард. Сенздаҳ рӯз дар вилояти Хӯқанд бар сарири фармонравӣ нишаст. Баъд аз он ҳукумати мамлакатро аз рӯйи надоништан ба Иброҳими парвоначӣ манғит тафвиз (воғузоштан) намуд. Худ ба ҷониби Бухоро муроҷиат фармуд. Иброҳими парвоначӣ бар бистари аморат ду моҳ ҳукмронӣ кард» [5, 732^b].

Пас аз ҳукмронии думоҳаи Иброҳими парвоначӣ манғит аъён ашроф ва мардуми Фарғона ба қиём омада, ба ҷойи ў аз хонаводаи мингия Шералихонро ба тахт пешниҳод менамоянд [5, 732^b-733^a].

Ба ин тариқ, ҷараёни зиндагӣ ва шарҳи ҳоли шоираи тавонони нимаи аввали қарни XIX Моҳларойими Макнуна, ки марбут ба вазъи сиёсӣю иҷтимоӣ ва адабии муҳит аз назари таҳқиқ гузашт, ба таври мухтасар аз ҳамин нуктаҳои муҳим иборат мебошанд.

Таҳлилу баррасии мавзӯ, мундариҷа, ғоя, бадеияти ашъори Макнуна ба он далолат мекунад, ки шахсият ва эҷодиёти ў дар муҳити сиёсӣ, иҷтимоӣ ва адабии Хӯқанди нимаи аввали асри XIX мавқеи муассир

дошта, адабиёти тоҷикӣ ва ўзбекии ин даврро бе симои адабии ў тасаввур намудан имконнопазир аст.

Китобнома:

1. Адабиёти тоҷик дар нимаи дуҷуми асри XVIII ва аввали асри XIX/ Коллектив. Қисми 2.- Душанбе: Дониш, 1989. -244 с
2. Айнӣ, Садриддин. Намунаи адабиёти тоҷик. М.: Чопхонаи нашриёти марказии халқии Ҷамоҳири Шӯравии Сусиёлистӣ, 1926.- 626с.
3. Крымский А.Е. История Персии, её литературы и дервишской теософии.Т.1.-М.,1909. - 568с. [V.69,193-194].
4. Макнуна. Девон, нусхаи №7766 (Тш), дастхат.
5. Муҳаммад Ҳочӣ Ҳакимхон. Мунтахаб-ут-таворих. Осорхонаи А.А.Семенов.- Душанбе. Нусхаи № 63.

ЖИЗНЬ И ЛИТЕРАТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ МОХЛАРИ МАКНУНЫ (ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА XIX ВЕКА)

Статья рассказывает о знаменитой поэтессе первой половины XIX века Макнуне. Настоящее ее имя Мохлар. Подписывалась под псевдонимом Макнуна в таджикских, а Надира и Камила – в узбекских газелях. Она стала знаменита своим таджикским диваном, который состоит из 333 газелей. Тематика ее газелей разнообразна. В данной статье рассмотрены некоторые из них: счастливая и отрадная жизнь, восхваление Умархана, описание прекрасной природы Мавераннахра, цикл стихов на смерть мужа, стихи посвященные философской проблеме бережного использования времени и место поэта в жизни общества.

Ключевые слова: Макнуна (Нодира, Камила); Мохлар; Мавераннахр; газель; диван; Умархан, Коканд.

LIFE AND LITERARY HERITAGE OF MOKHLARI MAKNUNA (THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY)

Article talks about the famous poet of the first half of the 19th century, about Maknuna. Her real name is Mohlar. Subscribed under the pseudonym Maknuna in Tajik and Nadira and Camila Uzbek ghazals . She became famous for his Tajik Divan, which consists of 333 ghazals, The number bayts consists of 2400 lines. Its varied themes of her ghazals. in this article we have been considering some of them: happy and gratifying life , praising Umarkhan, description beautiful nature of Moverannahr , the cycle of poems on the death of her husband , poems dedicated to the philosophical problem of the careful use of the time and place of the poet in society.

Keywords: Maknuna (Nodir , Camila) Mohlar; Moverrvnnahr ; Ghazal, divan, Umarkhan.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдулазизова Зебо Садуллаевна- номзади илми филология, муаллими калони кафедраи таърих ва филологияи Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон (ДДТТ), тел.: (+992) 93-506-91-51; Email: zebo61@mail.ru

Сведения об авторе: Абдулазизова Зебо Садуллаевна- кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедра истории и филологии Таджикский государственный университет коммерции (ТГУК), тел: +992-93 506-91-51; E-Mail: zebo61@mail.ru.

About the author: Abdulazizova Zebo Sadullaevna - candidate of philological sciences, senior lecturer of the Department of History and Philology Tajik State University of Commerce , Phone; (+992)93-506-91-51; E-Mail: zebo61@mail.ru

УДК:891.550.092

Х-64

СУННАТҲОИ САБКИ БЕДИЛ ДАР АШЪОРИ МУХЛИСИ БАДАХШОНӢ

Ҳикматов Чумъабой Ҳакимович
Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи М.С. Осимӣ

Баланд аст аз фалак маъвои Бедил,
Набошад ҳеҷ касро ҷои Бедил!
Надидам аз сухангӯёни олам,
Касро дар ҷаҳон ҳамтои Бедил[1. 185].

Барҳақ, ин баҳогузорӣ ва андешаронии Накибхон Туғрали Аҳрорӣ шоири нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX тоҷик дар бораи шоири тавонову нотақрори адабиёти асри XVII форси тоҷикӣ Мирзо Абдулқодири Бедил, ки дар байни аҳли илму адаб ҳамчун Абулмаонӣ шинохта шудааст, дуруст ва воқеъбинона мебошад.

Мирзо Абдулқодири Бедил бузургтарин намояндаи сабки ҳиндӣ мебошад, ки ин сабк аз асри XII то замони Бедил дар Ҳиндустон ҷараён дошт. Сабки ҳиндӣ, ки дар замони Бедил сабки пешрав ва ҳукмрон буд, таъсири он ба осори шоир ва ҳамзамононаш амри табиӣ мебошад. Зеро ҳар шоир фарзанди замони худ аст. Бедил дар сабки ҳиндӣ осори зиёде эҷод намудааст ва барои содаю оммафаҳм шудани он на танҳо кӯшиш накард, балки бо андешаҳои бикру таҳиялотии нотақрор ва мӯшикофона, мазмунҳои баланд, маъноҳои нозук, таъбироти гуногуну латиф ва ташбеҳоту истиороти наву печдарпеч онро боз ҳам душвортар гардонид.

Ба ақидаи адабиётшиносон Садриддин Айнӣ [2.10-15], Евгений Эдуардович Бертельс [3.352-362] ва Холида Айнӣ [4. 12-20] сабаби асосии душвории забону услуби ашъори Бедил ҳамонро кӯшиши бартарӣ ҷустани шоир бар муосиронаш мебошад. Ин ҷо метавон гуфт, ки Бедил бо навардозиҳо тавонист сабки ҳиндиро ба авҷи аълои худ расонад ва аз

саромадони ин сабк гардад. Ин навпардозихо ва зебову печидагӯиҳои Бедил дар асрҳои баъдина шоирони зиёдеро мафтуну мухлиси худ сохт. Эшон шефтаву шайдои тарзи баёни зебову рангини сабки ҳиндӣ, баҳусус, Бедил гашта дар сурудани ашъори хеш мекӯшиданд, то ҳамсони Абулмаонӣ бошанд. Яъне Бедил бо навпардозихои худ мактаbero ибтидо гузошт ва аксар шуарои баъдинаи адабиёти тоҷик, баҳусус, шуарои Мовароуннаҳр шогирди ин мактаб гаштанд. Ба монанди Мирзо Олимҷони Ҳасрат, Парии Ҳисорӣ, Фориги Ҳисорӣ, Тамкини Бухорӣ, Туғрали Аҳрорӣ, Тамҳиди Самарқандӣ, Сухайли Ҷавҳаризода ва дигарон.

Ба ақидаи мо сабку услуби баёни Бедилро бештар пайравӣ кардани шуарои Мовароуннаҳр чанд сабаб дорад:

1. Навпардозихое, ки Бедил дар сабки ҳиндӣ ё умуман дар шеър кард, нисбат ба дигар қаламрави адабиёти форсӣ дар байни шуарои Мовароуннаҳр мақому манзалат ёфт. Шуарои Мовароуннаҳр сабку услуби баёни Бедилро хуш пазируфтанд ва то андозае кӯшиш намудаанд, ки амсоли Бедил шеър гӯянд;
2. Аз лиҳози мазҳаб низ Бедил ба монанди шуарои Мовароуннаҳр аз пайравони аҳли тасаннун буд ва шояд ин қаробат низ яке аз омилҳои асосии пайравии эшон бо Бедил шуда бошад.
3. Дар зери услуби Бедил пардапӯшона баён кардани фикру ақидаи худ нисбат ба замону зимомдорони вақт.

Яке аз шоирони соҳибдевони нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX Мухлиси Бадахшонӣ(1822-1891)мебошад, ки дар баъзе ғазалиёт ва мухаммасоти худ ба қадри имкон ба услуби баёни Бедил пайравӣ ва таъбозмӯй кардааст. Аз Мухлиси Бадахшонӣ то замони мо девони мукаммале боқӣ мондааст, ки миқдори абёти он 8244 байт мебошад.

Девони Мухлис 335 ғазал, 234 мухаммас ва дигар анвои шеърӣ ба монанди рубоӣ, қасида, мусаддас, мувашшаҳ, тарҷеъбандро дар бар мегирад. Чӣ тавре ки дар боло қайд кардем, Мухлис аз ғасоҳату балоғат ва таровату нақҳати гулистони ашъори Бедил мафтуну шайдо гашта, дар бархе аз ғазалиёт ва мухаммасоти хеш ба ӯ пайравӣ ва таъбсанҷӣ намудааст. Ин пайравӣ ва таъбозмоии Мухлис ба Бедил бештар дар ғазалиёте вомеҳӯранд, ки оҳанги ҳасбиҳолӣ ва ҳаётӣ доранд. Зеро дар ашъори Бедил дар баробари афкори сӯфиёнаву орифона, мавзӯоти гуногуни ҳаётиву дунявӣ ҳам дида мешаванд.

Бедилшиноси тоҷик Бобобек Раҳимӣ дар бораи мавзӯоти ашъори Бедил чунин ақида дорад: «Дуруст аст, ки Бедил, пеш аз ҳама, шоири сӯфӣ ва шеъри ӯ шеъри орифона аст. Инро ба ҳеҷ ваҷҳ наметавон инкор кард. Вале дар осори ӯ дар радифи андешаву афкори орифона масоили мухталифи ҳаётиву дунявӣ низ зиёд аст. Осори Бедил оинаест, ки зиндагӣ бо тамоми пастиву баландӣ ва гармиву сардиаш дар он мунъакис аст» [5.53] Барои тақвияти фикраш андешаи муҳаққиқи маъруфи эронӣ Муҳаммадризо Шафеии Кадканиро меорад: «Муҳаққиқи маъруфи эронӣ Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ...Бедилро «шоири оинаҳо» номидааст. Сабаб ин танҳо он нест, ки Бедил аз вожаи «оина» ба қасрат истифода

кардааст. Балки дар он низ ҳаст, ки шеърӣ ӯ оинаест, ки «ҳар кас нақши хешро дар он мебинад». Яъне дар осори ӯ ҳар кас метавонад ба матлаби хеш дучор оянд, ба дарди хеш дармон чӯяд, мазмунҳои мувофиқ ба завқу эҳтиёҷи худро пайдо намояд».

Худи Бедил низ дар рубоие дар бораи гуногунии мавзӯоти ашъори хеш хабар додаст:

Дар пардаи сози мо наво бисёр аст,
Айбу ҳунару зангу сафо бисёр аст.
Хоҳӣ, каф гиру хоҳ, гавҳар бардор,
Мо дарёем, мавҷи мо бисёр аст. [5.54]

Дар ғазалиёти Бедил дар баробари дигар мавзӯҳо, ғазалҳои вомехӯранд, ки оҳанги ҳасбиҳолию иҷтимоӣ доранд. Дар ин қабил ғазалҳо шоир рӯҳияи худу замонашро тасвир кардааст. Маҳз ҳамин гуна ғазалҳо дархурди ҳоли Мухлис гашта, ба онҳо пайравӣ намудааст. Ба андешаи ин ҷониб ба ин қабил ғазалҳо пайрави намудан ва умуман бо Бедил таъъозмӣ кардани Мухлис ду сабаб дорад:

1. Мувофиқ будани мавзӯоти ин қабил ғазалҳои Бедил ба рӯҳияи Мухлис ва вазъияти сиёсӣю иҷтимоии замони ӯ.
2. Дар баробари дигар шоирон (Исо-маҳдум, Ҳасрат, Фориг, Шохин, Туғрал ва дигарон) як навъ таъъозмӣ намудани Мухлиси Бадахшонӣ ба сабку услуби Бедил, ки он дар асри XIX ва ибтидои асри XX дар байни шуарои Мовароуннаҳр шӯҳрат дошт.

Дар ғазалиёти Бедил дар баробари дигар мавзӯҳо ғазалҳои низ вомехӯранд, ки оҳангҳои ҳасбиҳолию иҷтимоӣ доранд. Дар ин қабил ғазалҳо шоир рӯҳияи худу замонашро тасвир кардааст. Маҳз ҳамин гуна ғазалҳо дархурди ҳоли Мухлис гашта, ба онҳо пайравӣ намудааст. Масалан ба ғазали зерӣ Бедил:

Далели корвони ашкам, оҳи сардро монам,
Асарпардозӣ доғам ҳарфи соҳибдардро монам.
Рафиқи ваҳшати ман ғайри доғи дил набошад,
Дар ин ғурбатсаро хуршеди танҳоғардро монам.
Баҳори обрӯям сад хазон хичлат ба бар дорад,
Шукуфтан дар мизочам нест ранги зардро монам.
Ба худ оташ занам то гарм созам паҳлуи доғе,
Зи бас афсурдатабӯҳо танури сардро монам.
На ашки зеби мижғонам, на оҳи боли афғонам,
Тапидан ҳам намедонам дили бедардро монам.
Фалак умрест дур аз дӯстон медорадам, Бедил,
Ба рӯи сафҳаи офоқ байти фардро монам. [6.113]

Мухлиси Бадахшонӣ низ дар пайравӣ бар ин ғазали ҳасбиҳолии Бедил ғазалҳои дорад, ки аз ночӯрии ҳаёти шахсӣ ва nobасомониҳои замони зиндагӣаш бедилвор шикоят кардааст, ки ба масобаи намуна ғазали зеро меоварем:

Ғубори хоки роҳам зерӣ доман гардро монам,
Асири зулфи ёрам дуди оҳи сардро монам.
Ба сад хуни чигар гул мекунам дар гулшани ҳасрат,

Ба дасти хори узлат нақди барги вардро монам.
 Ба сони Кӯҳкан сад теша бар чон хӯрдаам аз ғам,
 Зи Ширин талхкомам шахси соҳибдардро монам.
 Саропо сӯхтам дар оташи ҳичрон ба сад ҳайрат,
 Ба кӯҳи бекасӣ Мачнуни ғампарвардро монам.
 Надорам зиндагӣ бе оташи ишқи бутон ҳаргиз,
 Самандармашрабам ман мурғи оташгардро монам.
 Фалак бозичаи пиру ҷавонам сохт дар ғурбат,
 Ба чашми аҳли сурат нақши рӯи нардро монам.
 Ба рӯи сафҳаи айём дур аз дӯстон, Мухлис,
 Ба кас рабте надорам байтҳои фардро монам. [7.94]

Аз ғазалҳои овардашуда бармеояд, ки онҳо аз ҷиҳати мазмун якранганд. Яъне Мухлис мазмуну моҳияти ғазали Бедилро дархурди ҳоли худ доништа, ба қадри имкон тавонистааст, ки онро пайравӣ намояд. Аз баррасӣ ва муқоисаи ҳар ду ғазали дар боло овардашуда аён мегардад, ки дар байни ин ду ғазал ягонагӣ ва андаке тафовуте, ба чашм меҳӯрад, ки ин ҳам бошад, аввалан Мухлис дар ғазали худ баъзе қофияҳои ғазали Бедилро, аз қабили «оҳи сард», «соҳибдард», «байти фард» ва радифи он «монам»-ро истифодаву риоя кардааст. Сониян, Мухлис бо овардани номи образҳои маъмулии адабиёти форсӣ «Кӯҳкан», «Ширин», «Мачнун» ҳолати рӯҳии қаҳрамонони лирики худро равшантар тасвир намудааст.

Аз мазмуну муҳтавои ҳар ду ғазали мавриди назар возеҳу равшан мегардад, ки ҳам Бедил ва ҳам Мухлис аз ҳоли бади худ ва аз носозгории замону абнои он шикоят кардаанд.

Мухлис зода ва парвардаи деҳаи Роғи Бадахшони Афғонистон буда, барои касби камол ба Бухоро омада, то охири умр он ҷо мондааст. Ин аст, ки дар ғурбат ҳамеша хумори ватану дурӣ аз ёру дӯстон ўро азият меод. Ба гумони инчониб ду байти охири ғазали дар фавқ овардаи Мухлис далели ин андешаҳост.

Бояд тазаккур дод, ки аз ҷиҳати миқдори байтҳо ғазали Мухлис нисбат ба ғазали Бедил як байт зиёдтар, яъне 7 байтро ташкил додаст.

Дар ғазалҳои дигари девони Мухлис, ки дар пайравии Бедил суруда шудаанд, шоир ба қадри тавони худ кӯшиш намудааст, ки забону сабки баёни Бедилро риоя кунад ва ба Бедил мухлису иродатманд будани худро гӯшзад намояд. Барои тақвияти андешаамон ба абёти зер муроҷиат мекунем:

Фусуни ҳукмфармоят ба ранге карда тасхирам,
 Ки гӯй нуктаи паргорхатро лавҳи тақдирам. [7.94]

Магар аз олами ҳирмон сиришта қасри тасвирам,
 Ки бӯи яъс меояд зи хоку хишти таъмирам. [7.90]

Бешак аз як обу гил таъмири ҳастӣ ёфтем,
 Аз чи меъмори қазо қасри баланду паст баст.

Офарин бар ҳиммати Бедил, ки девони китоб,
Боли ҳусни маънии хуб ин қадар бар ҳаст баст.
Таъби ман Мухлис зи хоки гӯшаи вайрони ўст,
Варна натвонам ба пушти як кутуб феҳраст баст.[7.23]

Ин ҷо бамаврид аст зикр намоем, ки Мухлиси Бадахшонӣ дар таърихи адабиёти форсӣ ягона шоирест, ки мухаммаси зиёд офаридааст. Теъдоди мухаммасоти шоир 234 адад мебошад, ки ҳам дар шакли мустақил ва ҳам дар шакли тазмин суруда шудаанд. Дар баъзе мухаммасоти мустақили худ низ Мухлис мавзӯҳои ҳасбиҳолию иҷтимоии ғазалиёту услуби баёни Бедилро пайравӣ кардааст. Замони зиндагии Мухлис чун дигар давраҳои гузаштаи феодалӣ замони бекасиву бенавоии аҳли илму адаб буд. ҳоли баду тоқатфарсо доштани Мухлис барин аҳли илму адаб дар чанд банди мухаммаси зерини ӯ равшантар инъикос ёфтааст. Дар назари хонанда шахсияте ҷилвагар мешавад, ки дар дунё бештар ба ӯ яъсу навмедӣ, дили пурхун, бекасию танҳои ва ранҷу азоб насибаш гаштааст. Ба андешаи мо дарди дили шоир дарди дили халқ ва шахсияти ӯ шахсияти халқ аст. Мухлис бедилвор аз ҳоли бади худ аз ҷархи қачрафтор шикоят мекунад:

Зи мизмори ҳавас тори тараннум во нашуд бар ман,
Зи қонуни адаб зарфи такаллум во нашуд бар ман,
Зи халқи даҳр ҷуз чашми тазаллум во нашуд бар ман,
Ту, ай фарёдрас, бишнава тараҳхум во нашуд бар ман,
Зи ҷархи қачраваш ранги табассум во нашуд бар ман.

Зи бими яъс дорад қулзуми ғам ҷӯш дар гирия,
Чу тифли ашк дорам хонаву оғӯш дар гирия,
Нигар сад доғи қон, сад оҳи дил мадхуш дар гирия,
Биё, ай бекасӣ, чун ман ту ҳам бихрӯш дар гирия,
Зи ҷархи қачраваш ранги табассум во нашуд бар ман.

Ба меҳнат хӯ гирифтам доимо бо айш дар ҷангам,
Ғарибу очизам, ҳам бекасам афтодаву лангам,
Дили пурдард дорам рӯзу шаб Мухлис ба сад рангам,
Ба хун олудаам, аммо аз он чун ғунча дилтангам,
Зи ҷархи қачраваш ранги табассум во нашуд бар ман. [7.106]

Дар байни мухаммасоти тазминии Мухлис мухаммасоте вомехӯранд, ки бар ғазалҳои Бедил баста шудаанд. Аз ин маълум мешавад, ки Мухлис на танҳо дар ғазалу мухаммасоти мустақили хеш ба Бедил пайравӣ кардааст, балки кӯшидааст, то бо мухаммас бастан ба бархе аз ғазалҳои Бедил бо ӯ то андозае таъбозмоя намояд. Ин ҷо барои тасдиқи фикрамон чанд банде аз як мухаммаси Мухлисро мисол меорем:

Шоҳи ман ё раб ба мулки даҳр султон бинамат,
Халқро дар зери фармон чун Сулаймон бинамат,
То ба кай дар дил тасаввур карда пинҳон бинамат,
«Омадам то дар ҷаман бо ҷилва тозон бинамат,

Нашъа бар сар, май ба соғар, гул ба домон бинамат».

Умрҳо шуд рӯза аз моҳи висолат доштам,
Қути дил, ки гаҳ зи кунчи шоми холат доштам,
Дида бар уммеди абрӯи ҳилолат доштам,
«Ҳамчу дил умре дар оғӯши хаёлат доштам,
Ин замон ҳамчун ниғаҳ дар чашм мижгон бинамат».

Бе ҷамолат дам ба дам аз дида хун резам равост,
Мардумак бе шамъи рухсорат ба зулмат ошноост,
Ҳар замон аз олами боло ба гӯшам ин садост,
«Арзу теъдоди маротиб хичлати нашъунамоост,
Он ҷидил мамнунӣ диданҳо бувад он бинамат».

Ё илоҳо, нахли умратро хазон моил мабод,
Ҳар кучо бошӣ ту, Мухлис дур аз он манзил мабод,
Якдам аз ёдат насими обрӯ ғофил мабод,
«Ғунчагиҳоят насиби дидаи Бедил мабод,
Чашми он дорам, ки то бинам гулистон бинамат». [7.86]

Ғазали Бедил аз 9 байт иборат буда, Мухлис низ ба пуррагӣ онро мухаммас бастааст. Аз ин мухаммас бармеояд, ки таваҷҷӯҳи Мухлисро ақоиди ишқиву зебоипарастии Бедил низ ҷалб кардааст. Мухлис бо илова кардани семисраи ба ҳар як байт ба қадри ҳол тавонистааст, ки домани андешаҳои Бедилро фарохтар гардонад. Ба таври дигар гӯем, аз назари мазмуну мундариҷа, ҳадафу ғоя ва тарзи густариши фикр ин ғазали Бедил ба ақидаву диди зебоишиносии Мухлис мувофиқ афтодааст. Мухлис мувофиқи талаботи татаббуоту пайравӣ ва шартӣ бастанӣ мухаммасот дар се мисраи ба байтҳои ғазали Бедил афзудаи худ аз назари мазмуну ғоя, сабку услуби баён ва анвои суварӣ ҳаёл шаклу мазмуни дар байтҳои ғазал ба миён гузоштаи Бедилро воқеан такмилу ривоч додааст.

Барои тақвияти фикри боло яке аз бандҳои мухаммасро таҳлил мекунем. Дар мисраи аввали байти якуми ғазал қаҳрамони лирики шоир ба маҳбубааш меғӯяд, ки орзу дорам тӯро дар ҷаман, яъне дунё, зиндагӣ пайваستا шоду хандон бинам. Дар мисраи дуюми ин байт орзуи худро бо таркибҳои бо таркибҳои «нашъа бар сар»-хушҳолӣ, «май ба соғар»-айшу тараб, ва «гул ба доман»-дурӣ аз дарду ғам ҷам ҷам бахшидааст. Мухлис низ бар бунёди ин байт дар мисраи якум ҷун давоми орзуи Бедил «ба мулки даҳр султон дидан», дар мисраи дуюм «ҷун Сулаймон халқро дар зерӣ фармони ӯ дидан», дар мисраи сеюм «дар дил тасаввур карда пинҳон дидан»-ро овардааст, ки аз ҷиҳати таносуби маъно ва мазмун байти Бедилро комилтар гардонидаст. Яъне Мухлис ба қадри ҳол тавонистааст домани мазмуни ғазали Бедилро фарохтар созад. Ба андешаи мо ин ҷо аз лиҳози мазмуну услуби баён ва вазну қофия байни ду мисраи ғазали Бедил ва се мисраи иловакардаи Мухлис пайванди ногусастанӣ дида мешавад.

Аз ин чанд андешаҳои дар боло овардаамон метавон хулоса кард, ки Мухлиси Бадахшонӣ низ чун дигар шоирони гузаштаву ҳамзамони худ мафтуну шайдои забону услуб ва тарзи баёни зебову нотакрори Мирзо Абдулқодири Бедил гашта, алоқадри ҳол тавониста ба ӯ пайравию табъозмоя намояд. Гумон мекунем то андозае дар ин ҷода муваффақ гаштааст.

Дар фарҷом ба ин навиштаи худ байте аз Бедиро ҳусни мактаб қарор медиҳем, ки бори дигар бозгӯии бузургиву нотакрорӣ ва ҳамешабахории сухании ӯст:

**Бедил либоси байти хаёли ман таҷаддудист,
Баъд аз ҳазор сол бароям, кӯҳан наям.**

Калидвожаҳо: Мухлиси Бадахшонӣ, Абдулқодири Бедил, ғазал, мухаммас.

Китобнома:

1. Туғрал Нақибхон: Мунтахаби ашъор.-Душабе: Ирфон, 1986.
2. Айнӣ Садриддин. Мирзо Абдулқодири Бедил. Сталинобод, 1956
3. Е.Э.Бертельс. Истрия литературы и культуры Ирона. М.,1986.
4. Айнӣ Холида. Бедил ва достони ӯ «Ирфон».-Сталинобод, 1956.
5. Бобобек Азизмуродзодаи Раҳимӣ. Шарҳи шаст ғазали Бедил. – Душанбе: «Деваштич», 2004.
6. Мирзо Абдулқодири Бедил. Ғазалиёт.-Душанбе:Ирфон, 1984.
7. Мухлис. Девони ашъор, нусхаи дастхатти рақами 66, захираи дастхаттҳои шарқии Институти шарқшиносӣ ва мероси хаттии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон.

ТРАДИЦИЯ И НОВАТОРСТВО БЕДИЛА В ТВОРЧЕСТВЕ МУХЛИС БАДАХШАНИ

Мухлис Бадахшони(1822-1891) является одним из корифеев поэзии второй половины XIX и начала XX вв. В своем творчестве по мере возможности придерживается художественных традиций Бедила. Эти нравственные искания Мухлиса Бедилу встречаются в газелях и мухаммасах, в которых показаны жизненные искания поэта.

Ключевые слова: Мухлис Бадахшони, Бедил Дехлави, художественные традиции, мухаммас, газел, таджикско-персидская поэзия.

TRADITION AND INNOVATION IN THE WORKS BEDILA MUKHLIS BADAKHSHONI

Mukhlis Badakhshoni (1822-1891) is one of the giants of poetry of the second half of the XIX and early XX centuries. In his work as far as possible follows the artistic tradition Bedila. These moral quest Mukhlis Bedilov found in ghazal and muhammasah, which shows the life quest of the poet.

Keywords: Mukhlis Badakhshan, Bedil Dehlavi, artistic traditions, mukhammas, gazelles, Tajik-Persian poetry.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳикматов Ҷумъабой Ҳақимович- номзади илми филология, омӯзгори калони кафедраи забонҳои тоҷикӣ ва русии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи ак. М.С. Осимӣ, тел.: 93.543.53.29.

Сведения об авторе: Хикматов Джумабой Хақимович- кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры таджикского и русского языка Таджикский технический университет им. академика М.С. Осими, тел.: 93.543.53.29.

About the author: Hikmatov Jumaboi Hakimovich- candidate of philological sciences, senior predpodovatel Department of Tajik and Russian language Tajik Technical University. Academician MS Osimi Tel .: 93.543.53.29.

УДК:891.550.09-3

Х-85

ТАШАККУЛИ ЖАНРИ ПОВЕСТ (ҚИССА) ДАР СОЛҲОИ 30-40-УМИ ҚАРНИ XX

Ҳошимова Хуршеда

**Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи
Рӯдакии АИ ҚТ**

Повест яке аз навъҳои наср аст, ки дар адабиёти тоҷики давраи истиқлол бо истилоҳи қисса ном бурда шудааст ва дар адабиёти тоҷику форс анъанаи қадима дорад. Ба андешаи адабиётшинос Р. Муслмонкулов дар адабиёти тоҷик повест жанри нав буд, ки бо таъсири адабиёти рус дар солҳои 30-и қарни XX ба вучуд омад. Ва жанри повест дар адабиёти рус ба тариқи гуногун кор бурда мешавад. Ба маънои маҳдуд – ин шарҳи баён бо гуфтори он чизе, ки замоне рух додааст ва фосилаи муайяни вақтро фаро гирифтааст [5, 133]. Ҳамчунин, истилоҳи “повест” дар адабиёти рус дар луғат чунин шарҳ дода шудааст: жанри

достонӣ (эпикӣ), мансур. Шакли шеърӣи повест имкон дорад, ҳамчун нави махсус дар ҳама ҳолат “повест дар назм”-ро ифода кунад. Бояд истилоҳи қадимии “повест” фарқ карда шавад (ҳама гуна ҳикоят, қисса дар бораи воқеаҳо аст). Истилоҳи муосири повест танҳо дар асри XIX шакл мегирад [7, 281]. Жанри повест дар адабиёти тоҷик пас аз инқилоби Бухоро ва бо таъсири адабиёти рус маъмул гардид. Вале таҳаввулот ва тағйироти даврон дар ҷомеаи кунунӣ, аз он ҷумла адабиёт, дигаргуниҳои назаррас ба вучуд овард.

Баъди ба даст овардани истиқлолият дар таърихи миллати тоҷик давра нава оғоз ёфт. Давраи нав ба олимону фозилон ва мардуми тоҷик имкон дод, ки ба таърихи гузаштаи ниёгон ва давраи шӯравӣ бо нигоҳи нав назар кунанд. Чунки рӯйдодҳову воқеаҳои солҳои охир назари моро нисбат ба таърихи даврони шӯравӣ ба кулӣ тағйир дод. Эътимоди мардуми тоҷик ба Инқилоби Бухоро дар замони воқеаҳои наҷандон дур бузург буд. Мардуми тоҷик аз он мефахрид, ки ниҳоят ба шарофати ин инқилоб соҳиби давлат, фарҳанг ва худшиносии миллӣ гардид. Дар баробари ин дигаргуниҳои таърихӣ ба раванди адабиёт таъсири бевоситаи худро мегузошт. Муҳим он ки яке аз жанрҳои адабӣ, хусусан жанри повест, дар солҳои аввали ташаккулёбии давлати тоҷикон рушд намуд. Аз як тараф, насли солҳои 30-юм анъанаҳои адабиёти солҳои 20-умро идома дода бошад, аз тарафи дигар, баъд аз як даҳсола моҳият ва мавзӯҳои адабӣ вобаста ба дигаргуниҳои таърихӣ ва иҷтимоӣ-иву сиёсӣ тадриҷан тағйир ёфтанд. Аз ин лиҳоз, моҳияти адабиёти солҳои 30-40-ум аз устувор намудани сохти нави ҷамъиятӣ, мубориза ба муқобили боқимондаҳои феодализм, босмачиён, бедорӣи шуури синфӣи халқ ва ба монанди инҳо иборат буд. Муборизаи тезу тунди дигар бар зидди рӯҳониён, бою кулакҳо ва судхӯронӯ ханнотон равона шуда буд.

Метавон гуфт, ки ташвиқгарони ғазоли инқилоби маданӣ вазифаҳои ҷамъиятию тарбиявии синфи одӣи коргар, интелегенсия, пеш аз ҳама, аҳли адаб ба шумор мерафт. Бинобар он повестҳои устод С. Айни «Мактаби кӯҳна» (1934), «Марги судхӯр» (1936), «Ятим» (1940), Ҷ.

Икромӣ «Тирмор» (1931-1934), «Ду ҳафта» (1933), «Аз Маскав чӣ овардӣ?» (1936), «Зӯҳра» (1940), Алӣ Хуш «Ду фронт», Ҳаким Карим «Муҳосира» (1935, вале ба охир расонида нашудааст), ки дар давоми солҳои 30-40-ум эҷод шудаанд, дар таърихи адабиёт мавқеи муҳим доштанд.

Ба ақидаи адабиётшиноси рус Л.Н. Демидчик «махз дар ин солҳо бори нахуст дар таърихи адабиёти тоҷик наср аз рӯи аҳамияти умумӣ ва аз рӯи проблемаҳое, ки ҳал мекард, ба мавқеи аввал баромад. Ҳаёти халқ, муҳимтарин процессҳои замон бо инкишофи таърихӣю алоқамандии диалектикӣ маҳз дар наср равшантар ва ба таври реалистӣ конкретар тасвир шуд» [2,22]. Илова бар он ба ақидаи мо дар ин солҳо дар адабиёти тоҷик на танҳо наср, балки назм, маҷаллаю рӯзномаҳои адабӣ, публицистӣ ва дигар расонаҳои ахборӣ дар тарбияи ҳидояти халқ дар роҳи сохти ҷомеаи нав, бедории шуури синфӣ дар роҳи мубориза бар зидди боқимондаҳои феодалӣ, нобаробарии иҷтимоӣ, душманони ашаддии ҷомеаи навбунёд ва амсоли он мавқеи муҳим ва аввалиндараҷа дошт.

Дар солҳои 30-40-ум якбора аз ҳуруфи арабӣ ба лотинӣ гузаштан боиси дур шудан аз осор ва тамаддуни ҳазорсоларо дошт, ки саросар аз панду ҳикмат иборат буд. Бинобар он повестҳои дар давоми даҳсолаи дуҷуми баъди инқилоб эҷодшуда ва тамоми рӯзномаю маҷаллаҳо бо ҳатти лотинӣ нашр шуданд.

Маҷаллаи адабии ин давра «Барои адабиёти сотсиалистӣ» мухтасар «БАС» ба шумор мерафт, ки барои наشري он «Раҳбари дониш» (1927-1932) замина ба вуҷуд овард. Наشري «БАС» мувофиқи қарори КМ ВКП (б) аз 23 апрели 1932 «Дар бораи аз навсозии ташкилотҳои адабӣ-бадеӣ» ба роҳ монда шуда буд. Ҳайати таҳририяи он устод С. Айнӣ, А. Лохутӣ, С. Улуғзода, Б. Азизӣ, Р. Абдулло ва дигарон буданд. Маҷаллаи адабии номбурда то соли 1937 ғаъолият намуд, баъд аз он маҷаллаи «Шарқи сурх» (1938-1964) нашр мешавад. Ин маҷаллаҳои адабӣ барои ташаккули эҷодии нависандагони ҷавон, ғаъолияти онҳо замина ба

вучуд оварданд. Дар баробари устод С. Айни нависандагони чавон Ҷ. Икромӣ, Р. Ҷалил, Али Хуш, А. Деҳотӣ, С. Улуғзода баъдтар Ф. Ниёзӣ дар солҳои 30-40-ум доираи майлу рағбат ва машғулияти онҳо дар ҷодаи адабиёт васеъ шуд.

Бояд гуфт, ки саҳми устод С. Айни, на танҳо ҳамчун устоди суҳан, нависандаи баркамол, асосгузори адабиёти шӯравӣ, балки тарбиятгари адибони чавон бузург аст. Насри устод С. Айни, хусусан дар солҳои 30-ум комилан инкишоф ёфта, аз ҷиҳати мавзӯву масъалагузорӣ, жанру услуб, тасвири типҳои нави образҳо васеъ гардид. Повестҳое, ки устод С. Айни дар муддати солҳои 30-40-ум эҷод ва нашр намудааст, иборат аз «Мактаби кӯҳна» (1934), «Марги судхӯр» (1936), «Ятим» (1940) мебошанд, ки дар адабиёти тоҷик нақши муҳим бозиданд. Нисбати дар кадом жанр навишта шудани асари устод С. Айни «Ятим», ки бо ишораи худ устод «роман» ва дар баъзе сарчашмаҳои адабӣ «повест» ном бурда шудааст, дар сарчашмаҳои адабӣ муҳолифат ба назар мерасад.

Абулқосим Лоҳутӣ ба асарҳои навиштаи устод С. Айни баҳои баланд дода дар номаи худ ба устод аз ҷумла қайд кардааст: «Асарҳои наватон барои халқи тоҷик ганҷинаҳои нава хاستанд, ки боигарии адабиёти тоҷикро афзун меkunанд. «Чашми бад дур!» Ҳанӯз як китоби Шумо хонда нашуда китоби дигар мерасад. Чӣ қадар бояд Тоҷикистон хурсанд бошад...» [4, 66].

Устод С. Айни дар яке аз мукотибаҳои худ бо Абулқосим Лоҳутӣ дар бораи аҳамияти китобҳои «Одина» ва «Ятим» ишора карда мегӯяд: «...Алҳақ «Одина» ва «Ятим»-и маро хуш пазироӣ карданд. Худам ҳам «Одина»-ро яке аз меваҳои пешпазаки чорбоғи ҳаёти худ ва «Ятим»-ро яке аз беҳтарин асарҳои замони худ мешуморам» (Самарқанд, 24 ноябри 1940, Рафиқи муҳтарам, устод Лоҳутӣ) [4, 73].

Ба рисолати адабии жанри қисса ишора карда, донишманди рус В.Г. Белинский навишта буд, ки «қисса аз ҷумлаи жанрҳои хонданибоб ба ҳисоб меравад ва он саҳифае аз китоби бузурги ҳаёт аст. Қисса назар ба роман ба ҷараёни воқеият зудтар мерасад. Ин ҳамон роман аст, вале

ҳаҷман хурд» [1,130]. Ин ишораи мунаққиди бузург ба талаботи жанри қисса, ки имкони бештари тасвири ҳодисаю воқеаҳои тунду тез ва зудҷараёни иҷтимоию сиёсиро дорад, нигаронида шудааст.

Вале дабиётшиноси дигари рус Н.Л. Лейдерман ишора мекунад, ки «ба повест бавежа *бодикқатии* умда хос аст, барои ошкор кардани ихтилофҳои асосӣ ва зарбарасони замон ва тамоюлҳо, бавежа ба он *равшанқунии* тамоми масъалаҳои «дарднок» дар миёни кулли суолҳои даврӣ хос аст, повест бавежа ба таҳлили ҷиддии ҳуди раванди инкишоф ва ҳалли ихтилофҳои асосии мавҷудбуда тамоюл дорад» [6,21]. Аз ин андеша ба хулосае омадан мумкин аст, ки омили асосии инкишоф ва такмилёбии жанри повест, аз як тараф заминаи воқеӣ доштани мавзӯву муҳтавои рӯйдод ва воқеа, саргузашту пешомадҳо ва аз тарафи дигар, жанри нисбатан ғаврии насри бадеӣ аст, ки дар тасвири ҳодисаю воқеаҳо имконияти бештаре дорад.

Китобнома:

1. Белинский, В.Г. Избранное: в 9 т. / В.Г. Белинский. – М.: Худож. лит., 1959. – 701с. – 1 т.
2. Демидчик, Л.Н. Таърихи адабиёти советии тоҷик. Насри солҳои 30: иборат аз 2 ҷ. / Л.Н. Демидчик: – Душанбе: Дониш, 1978. – ҷ.2.– 264 с.
3. Иқромӣ Ҷ. Устоди ман, мактаби ман, ҳуди ман / Ҷ. Иқромӣ. – Душанбе, Ирфон, 1970.
4. Мукотибаи Садриддин Айнӣ ва Абулқосим Лоҳутӣ. Нашриёти «Дониш», - Душанбе 1978, ба чоп ҳозир кард Х. Отахонова, с.81.
5. Мусулмонкулов, Р. Назарияи ҷинсҳо ва жанрҳо / Р. Мусулмонкулов. –Душанбе: Маориф, 1987. – 334 с.
6. Лейдерман, Н.Л. Движение времени и законы жанра: монография / Н.Л. Лейдерман. – Свердловск: Сред. Урал. кн. изд.-во, 1982.– 256 с.

7. Литературный энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1987. – 752 с.

Ташаккули жанри повест (қисса) дар солҳои 30-40-уми қарни XX

Дар мақола ташаккули жанри повест дар солҳои 30-40-уми қарни XX баррасӣ шуданд. Муаллиф масъаларо дар асоси воқеаҳои таърихӣ, инкишофи ҷаълияти адабии шахсиятҳои барҷаста меомӯзад, ки дар ташаккулёбии жанрҳои адабии тоҷикӣ асос гузоштаанд. Ва дар асоси маводи омӯхта ба хулосае меояд, ки омили асосии инкишоф ва такмилёбии жанри повест, аз як тараф заминаи воқеӣ доштани мавзӯву муҳтавои рӯйдод ва воқеа, саргузашту пешомадҳо ва аз тарафи дигар, жанри нисбатан ҷаврии насли бадеӣ аст, ки дар тасвири ҳодисаю воқеаҳо имконияти бештаре дорад.

Калимаҳои калидӣ: ташаккулёбӣ, повест, раванд, ҷаълият, таърих, жанр.

ФОРМИРОВАНИЯ ЖАНРА ПОВЕСТИ В 30-40- Е ГОДЫ XX СТОЛЕТИЯ

В статье рассматривается процесс формирования таджикской повести в 30-40-е годы XX столетия. Автор, изучает вопрос на основе исторических событий, развитие творчество выдающихся личностей, положивший основу в формировании таджикских литературных жанров. И на основе изучения материалов, также подчеркивает, что развитие жанра повести, с одной стороны, в эти периоды закономерно, ввиду того, что объем жанра повести оперативно и с другой стороны, в то же время относительно полно позволяет охватить различные реалии жизни.

Ключевые слова: формирование, повесть, процесс, творчество, история, жанр.

FORMATION OF NOVEL GENRE IN THE 30-40 YEARS OF THE TWENTIETH CENTURE

The article deals with the formation of the Tajik lead in 30-40 years of the twentieth century. The author examines the issue on the basis of historical events, the development work of outstanding personalities, laid the foundation in the formation of the Tajik literary genres. And based on the study of materials, also emphasizes that the development of the genre of the novel, on the one hand, in these times of natural, given that the scope of the genre novel quickly and on the other hand, at the same time full of respect can cover various realities.

Keywords: formation, novel process, creativity, history, genre.

Маълумот дар бораи муаллиф: Хошимова Хуршеда – номзоди илмҳои филологӣ, ходими илмӣ шуъбаи адабиёти нав ва навтариини Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ. Тел.: (+992) 93-401-30-33, e-mail: hurshedah@mail.ru;

Сведения об авторе: Хошимова Хуршеда- научный сотрудник отдела современной литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук; тел.: (992) тел.: (+992) 93-401-30-33, e-mail: hurshedah@mail.ru;

About the author: Hoshimova Khursheda is researcher at the department of contemporary literature of Rudaki Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage of the Academy of Sciences of Tajikistan. Phone: +992 934 013 033, E-mail: hurshedah@mail.ru

УДК:891.550.09.

P-47

РАВЗАНАЕ БА ФАҲМИ МОҲИЯТИ ЭҶОД

*Ҳафиз Раҳмон
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Адабиёти бадеӣ дар ҳама давраи замонҳо рӯ ба тинати инсонҳо дошт ва таъсир ба олами рӯҳонӣ, такмилу тадбири ҳештаншиносии одамонро ҳадафи ҳеш қарор меод. Азбаски дар эҷоди бадеӣ ва зимни

таъсирпазирӣ аз эҷод худшиносии шахсиятҳо ба амал меояд, пас, тасаввур кардан душвор нест, ки чӣ гуна осори бадеӣ дар тақомули дунёи ботинии одамон нақши муҳимме дорад. Назариётчиёни адабиёт роҷеъ ба роҳу усулҳои гуногуни раванди эҷоди бадеӣ назарҳои мухталиф баён кардаанд. “Дар маҷмӯъ, се унсури эҷоди бадеӣ зикр мешавад, ки яке объекти инъикос, дигаре субъекти инъикоскунандаи объект, яъне эҷодкор ва сеюмӣ – хонандагонест, ки асари санъатро эҷодкорона қабул мекунад” [1, 5]. Барор ё бебарории асари бадеӣ аз он вобаста аст, ки нависанда хонандаи хешро ёфтааст ё хайр. Ин ҷо лозим ба таъкид аст, ки ҳар кадом шоир ё нависанда зимни таълифи асар ғайриихтиёр доираи муайяни хонандагонашро ба эътибор мегирад.

Ин пешгуфтори мухтасар ба ин ҳадаф буд, ки адибон барои ба зехну тафаккури хонанда таъсир гузоштан аз роҳу равишҳои мухталифе қор мегирифтанд ва ҳунари тасвиркорихоро дар арсаи эҷод ба намоиш мегузоштанд. “Ҳадафи санъат ҳамин аст, ки моро ба вачд оварад, эҳсосоти моро бедор намояд ва боистӣ, ки ин гуна бархӯрд пурзӯр ва рӯшан бошад. Санъат олами зебоист ва ҳамон чизест, ки ба мо хеле саҳт таъсир мекунад. Маърифати зебоӣ аз эҷодкор тақозо мекунад, ки воситаҳои дарёфт кунад, ки ба мо эҳсоси гуворо бахшида тавонанд” [2, 395].

Ба назари аввал, чунин менамояд, ки барои таъсир ба тафаккури хонанда барои эҷодкор идея ва образҳои наву тоза, нигоҳи нав ба олами ашё зарурат дорад. Аммо таърихи адабиёт шояди он аст, ки адибони тавоно зимни баёни ҳақиқатҳои маълум низ тозақориҳо кардаанд ва осори онҳо бо вучуди бозгӯи андешаҳои маъмул дар масири асрҳо тозагию навии хешро гум накардааст. Ин ҷо сухан аз эътимоднокии маводи нақл, ё худ дурустиву ҳақиқатбаёнӣ меравад. “Ривояте ҳаст, ки ҳамзамонони шоири маъруфи итолиёвӣ – Данте, муаллифи “Мазҳакаҳои илоҳӣ” баъди мутолиаи асар бовар кардаанд, ки гӯиё шоир дар ҳақиқат дӯзахро бо чашми сар дида бошад. Эътимоднокии тасвир ба дараҷаест, ки чунин тасаввуро гумон ақли чандин наслҳо фаро гирифта буд” [3, 246]. Яъне образи бадеӣ чунӣ нерӯе доштааст, ки таҳайюли маҳзро ҳамчун ҳақиқат ва чизӣ номавҷудро ҳамчун чизӣ мавҷудаю воқеӣ нишон медиҳад.

Мисоли дигаре аз таърихи адабиёт. Романҳои нависандаи мутафаккир Ф.М. Достоевский ончунон ба Эйнштейн таъсир намуда буд, ки ба иқрори физики маъруф, ягон олими соҳаи улуми дақиқ, ҳатто математики машҳур – Гаусс чунин таъсир ба тафаккури ӯ надоштааст. Сабаби чунин таъсирро дар муносибати озодона ва ба дигар авомил вобаста набудани Ф.М. Достоевский ба далелҳо ва ҳодисоти зиндагӣ ва ба тафаккури олим таъсири ахлоқӣ расонидани осори ӯ арзёбӣ кардаанд. Чизӣ муҳим дар шарҳи ин гуна мисолҳо функсияи маърифатии асари санъат аст, ки чунин функсия, қабл аз ҳама, ба илм низ хос аст.

Маълум, ки ҳадафи асосии илм ривоҷи тафаккури ҳамарӯзаи мардум аст ва агар бигӯем, ки ҳамин гуна матлабро адабиёти бадеӣ низ дорост, иштибоҳе нахоҳем кард. Адабиёт низ пайраҳаест шабеҳи даҳҳо

пайраҳаҳои дигари олами ҳунар, ки касро ба ҷустуҷӯи асли ҳақиқат хидоят мекунад. Бинобар ақидаи бузургони адаб, оғозгоҳи ҷустуҷӯ ва кашфи ҳақиқат дарки зебоии олами ашёст ва поёнаш маърифати моҳияти он аст.

Дар ин миёна эътиқоду бовар ба кас зарур аст, то дар вучуди кас устувор гардад ва ба ҳақшиносӣ аз роҳи ҳештаншиносӣ комёб шавад.

Зарурати эътиқоду боварро чӣ дар Шарқу чӣ дар Ғарб аҳли ҳикмату адаб ҳамчун унсури ҳатмии худшиносиву ҳудогоҳӣ таъкид мекунанд. Файласуф ва муаррихи фарҳанг – Освалд Шпенглери олмонӣ (1880-1936) менависад: “Албатта, инсонро ҳамеша аз давраҳои ибтидоӣ сар карда, ҷаҳду талош барои фаҳмидани он ки ба чӣ бовар мекунад, хос буд”. Номбурда дар китоби “Ғуруби Аврупо” (1918) аз ҳашт фарҳанги ҷаҳонӣ (ӯ анвои маданияти ҷаҳонро ба ҳашт навъ тақсим кардааст: мисрӣ, бобулӣ, ҷинӣ, ҳиндӣ, мексикӣ, юнониву римӣ бостонӣ, арабӣ ва аврупоӣ ё фаустӣ) ва ҳеҷ якеро аз дигаре болову поин намегузорад. Бобе аз ин китоб “Пифагор, Муҳаммад, Кромвел” номгузорӣ шудааст ва миёни илму (Пифагор) сиёсат (дар таърихи сиёсии Фаронса Кромвел гардиши куллиеро ба вучуд овардааст) зикр шудани пайғамбари ислом (абарқудрате, ки оламо аз роҳи ошёнгузории имону эътиқод дар замири инсонҳо мусаххар намудааст) тасдиқи маҳзи ҳамон ақидаи Шпенглер аст, ки суоли “ба чӣ бовар кардан?” тӯли таърих чун соя ҳамроҳи бани башар будааст.

Дар ин қисмати асараш ӯ исломро “ғайриимкон будани Ман ҳамчун қудрати озод назди иродаву амали Худованд” маънидод карда, меафзояд: “Саросари дунё танҳо як сабабе ҳаст, ки бевосита дар асоси ҳама гуна натиҷагирӣҳои дидашаванда (қобили дарк) меистад ва ин Худост, ки ҳеҷ асосеро барои амалҳои ҳудаш намепазирад. Ҳатто дар бораи ин асосҳо оғоз ба тафаккур аллақай гуноҳ аст...” Шарҳи ақидаи боло аз донишу идроки муайяни Шпенглер аз ислому исломшиносӣ гувоҳӣ медиҳад: “Мутакаллимони ортодоксалии мусалмон сабабиятро ҳамин тавр тафсир менамуданд, яъне яздон дар ҳар зарраи (атоми) вақт ҳама субстансияҳоро аз нав меофарад ва баъзе амалиётро (акциденсияҳоро) ба онҳо алоқадор мекунад, бинобар ин ҳамбастагии зухурот танҳо ва танҳо аз иродаи Ӯ (Худованд) вобаста аст.

Агар порчаи матоеро ба ранги сиёҳ биолоед, матоъ на барои он сиёҳ мешавад, ки сиёҳӣ аз ранг ба он гузаштааст, балки яздон қудрати дар ин ҳолатҳо амали (акциденсияи) сиёҳшавиро бо матоъ раво мебинад, ҳол он ки метавонист ин амалро раво набинад. Ва ин ҷо на “сеҳр”, балки як ҷараёни муқаррарист. Агар одам найқаламеро бигираду чизе иншо кунад, ин вобастагии табиӣи зухури ирода ва ҳаракати ҷисм нест: Худованд дарҳол ҷаҳор амалеро (акциденсияро) раво мебинад, ки аз ҳамдигар вобастагӣ надоранд ва танҳо дар заминаи вақт алоқаманданд: а) хоҳишмандии инсон ба навиштан; б) қобилияти инсон ба ин кор (яъне навиштан); в) ҳаракати (ҷунбиши) дастони нависанда ва г) ҳаракати (ҷунбиши) ҳуди найқалам” [4, 287].

Чун сухан дар ибтидо аз он мерафт, ки адабиёт бояд василаи тавоноии дар ниҳоди инсон ҷойгузин намудани эътиқоду бовар бошад ва ин ҳар ду мафҳум дар роҳи ҷустуҷӯву дарёфти ҳақиқат раҳнамои инсон гардад, дар заминаи ин андеша ба сифати намунаҳои тасдиқ аз эҷод ва нуқтаи назари мардони суханвари Ғарб мисолҳо овардан мувофиқтар аст. Шояд аз он ҷиҳат, ки бархе аз сухансанҷони ғарбӣ бинобар омӯзишу таҳқиқ аз адабу ҳикмат ва дину ойини мо мулоҳизоти ҷолиб ва беғарзонае доранд, ки барои фаҳму дарки муаммоҳои зиёде маводи фикрӣ хоҳанд дод. Масалан, мулоҳизоти Иоханн Хутеи олмонӣ, ё худ Вашингтон Ирвинги амрикоӣ, ё худ дар қиёс ба таҳлил гирифтани андеша ва сарчашмаҳои адабиву фикрии Имом Ғаззоливу Августин, Дантеву Иқбол, Ксенофану Ҷомӣ ба кушодани гиреҳҳои сершумори тамаддуншиносӣ мусоидат хоҳанд кард.

Ҳамин тариқ, ба тариқи намуна муносибати адиби англис Гилберт Кит Честертонро ба ашъори Хайём ва ҷаҳонбинии ӯ мисол овардан дар ин навиштаи мухтасар басанда аст. Честертон (1874-1936) муаллифи романҳои “Наполеон аз Ноттинг-Хилл”, “Мавзеи машғулиятҳои хайратовар” ва “Одаме, ки панҷшанбе буд”, силсилаи ашъору дostonҳо ва мақолот марбут ба нақди адабӣ баъди ошноӣ бо тарҷумаи рубоиҳои Хайёми Нишопурӣ ба таҳқиқи фалсафии онҳо камар баст ва асаре навишт бо унвони “Умари Хайём ва майи муқаддас” [5, 102-112].

Аслан шуҳрати Хайём дар Аврупо баъди тарҷумаи ҳамдиёри Честертон - Эдуард Фитсчералд (1809-1883) таъмин гаштааст. Меоранд, ки тарҷумони мавсуф ончунон ба фарҳанги форсӣ дил бохта буд, ки дар як муддати кӯтоҳ забону хатти порсиро фаро гирифт. Ҳамин тавр, Честертон майи Хайёмро майи муқаддас медонад ва Ҳаками Нишопурро шоири жарфнигар ба моҳияти ашъи эътироф мекунад.

Баръакси донишманди иронӣ Аҳмади Касравӣ, ки таблиғи рубоиҳои Хайёмро зиёни ҷомеа меҳисобад (ба ақидаи ин олим, гӯё рубоиёти Хайём танбаливу лоқайдиро дар ҷомеа паҳн мекарда бошанд), Честертон бар ин ақида аст, ки манзури ситоиши Хайём чизи дигаре нест ба ҷуз дарки Худо ва қудрати ӯ. Аслан муҳаққиқини шеъри Хайём майи ӯро гуна-гуна шарҳ додаанд, майи фалсафӣ, майи маърифат, майи истиклоли ирода ва озодии шахсият ва ғайраву ҳоказо. Дар истилоҳи урафо май – ғалаботи шавқ ва ишқ ва завқе маънидод мешавад, ки аз дили солиқ бармехезад.

Ба қавли **Шабистарӣ**:

*Шароби ишқ набвад з-оби ангур,
Раҳи нӯшиданиш ҳам аз гулӯ нест.
Аз ин паймонаву ҷому сабӯҳо,
Ғараз паймонаву ҷому сабӯ нест...*

Ё худ Ҳофиз фармуда:

*Кунун ба оби майи лаъл хирқа мешӯем,
Насибаи азал аз худ наметавон андохт...*

(Ишора ба ояи 55-уми сураи “Тавба”: намерасад моро, магар он чи Худованд бар мо навиштааст”).

Ҳамин тавр, майи Хайём, чӣ дар назари аксар муҳаққиқини шарқӣ ва чӣ аз нигоҳи Честертони англис майи воқеӣ нест, балки як мафҳум, як воситаи муҳиму сермаъноист барои инсон ва такондихандаи тафаккури ӯ андар шинохти офарандааш, асрори худааш ва мавқеаш дар зиндагии ҷомеа.

Честертон оғоз мекунад: “Фикри аксарият дар он аст, ки майро дар ягон ҳолати муайян, масалан, барои қувват ҳамчун дору нӯшидан мумкин аст (мисраи Ибни Сино: *“Дар андаки ӯ манфиати бисёр аст...”*) Бо ин ақида ба ҳеҷ вачҳ розӣ наметавон шуд. Маҳз ба он хотир, ки нӯшидан кирдори ғайриахлоқиву хатарнок дар ҳолатест, ки агар майнӯшӣ ба сифати дору бошад”. Чаро? Идомаи муҳокимаи Честертон ачиб аст. “Агар Шумо барои лаззату ҳаловат аз май истифода мебаред, Шумо пайи чизи камёбу аҳён саъй доред, зеро дар ҳолати ақли солим Шумо интизор нестед, ки ҳар соат ба Шумо ҳузуру ҳаловат муяссар мешавад. Ва агар Шумо барои саломатӣ менӯшед, барои як амали муқаррарӣ талош мекунед, амалу вазъе, ки бе он буда наметавонед. Оне, ки васвасаи вачдро маърифат кардааст, боз метавонад тоб орад, аммо гумон аст он тоб орад, ки васвасаи муътадилият – дар ҳадди эътидол буданро маърифат кардааст. Тасаввур кунед, ки ба инсоне нӯшобаи сеҳроке медихеду мегӯед: “Бинӯш ва аз болои муҷассама бипар”. Бешубҳа ӯ менӯшад ва аз болои ҳайкал мечаҳад, аммо гумон аст, ки шабу рӯз ин амалро такрор ба такрор назди дигарон содир кунад. Вақте ки ба нобиное он нӯшобаро медихеду мегӯед, ки “бинӯш ва чашмҳоят боз хоҳад шуд” васваса хеле қувват мегираду меафзояд. Чӣ тавр ӯ тоб меорад, вақте ки садои суми аспон ва чаҳчаҳаи паррандагонро дар субҳидам мешунавад, аммо намебинад? Чандон мушкил нест даст кашидан аз саргармиву вақтхӯшӣ, қариб номумкин аст рӯ тофтан аз шароити зарурии ҳаёти муътадил...”

Честертон ҳаргиз гуфтани нест, ки фаразан духтуре барои андаке қувват додани маризе ба ӯ бода пешниҳод кунад. Ӯ ин амалро хатарнок меҳисобад. Табиӣ мебуд, агар ба инсони солиме ҳамин хел пешниҳод кунанд. Ӯ андешаашро идома медиҳад: “Ҳаргиз нанӯшед, агар бе бода худро бад ҳис кунед, вагарна ба аблаҳи пӯкидае монанд мешавед... Нанӯшед барои он ки ба Шумо нӯшидан зарур аст – ин мастигарии оқилона аст, аммо ба маргу дӯзах мебарад. Нӯшед барои он ки ба Шумо лозим нест – мастигарии нобихрадона ва сихатии қадимаи олам...”

Тасаввури омиёна аст, вақте мегӯянд, ки шеърӣ Хайём мастию бодагусорино тарғибу ташвиқ мекунад. Ҳадди ақал шубҳа домангирамон мешавад, агар паҳлӯи исми Умари Хайём -“Ҳуҷҷат-ул-ҳақ”, “Ҳакими олам”, “Валиюляқин”, “Султон-ул-уламо” ва ғайраҳоро, ки ҳамагӣ ба Хайём тааллуқ доранд, намехондем ва ё намешунидем. Агар таъкиди ӯ *“Ман худ донам, ҳар он чӣ ҳастам, ҳастам”* пурасрор ба гӯш намерасид. Ё худ намегуфт: *“Сустӣ макуну фаризаҳоро бигзор”*. Ӯ

хатто ба ғарбиён имкон додааст, ки “то дар бораи кӯзагар нақӯтар биандешанд” (сухани Гомсон аз китоби “19 мақола дар бораи Ҳаким Умари Хайёми Нишопурӣ”). Ва маю бодаи Хайём воситаест дар роҳи шинохти кӯзагар, ки бе ғояти шӯру завқ он маърифат танҳо ба далели ақл имконпазир нахоҳад буд:

*Ҳар кас ба далели ақл чизе мегуфт,
Он нукта, ки асл буд, ногуфта бимонд...*

Далели дигар аҷзи Хайём аст - “*Ё Раб, ту гилам сириштаӣ, ман чӣ кунам?*”). Чун мисраи Бедил “*Ба авҷи кибриё, к-аз паҳлӯи аҷз аст роҳ он ҷо*”-ро ба хотир оварем, мутеияти бечунучаро ва бидуни шаккокии ҳаками Нишопур ба воҷибалвучуд ва олами асрори ӯ ба тасдиқ мерасад (“*Асрори ҷаҳонро на ту дониву на ман...*”). Ва дар масъалаи ҷабру ихтиёр мавқеи Хайём мисли Ҳофиз қотеъонаву устувор ва боадабона аст.

Аз Хайём:

*Ғар қисмати мо надод шодӣ, ғам нест,
Шодем, ки ғам ҳазорчандон додаст.*

Аз Ҳофиз:

*Гуноҳ агарчи набуд ихтиёри мо, Ҳофиз,
Ту дар тариқи адаб кӯшу гӯ гуноҳи ман аст.*

Аз Қуръони азимушшаън: “Ба залолат меандозӣ онро, ки меҳохӣ ва хидоят мекунӣ онро, ки меҳохӣ, тӯӣ соҳибихтиёр. Пас маро биёмурз ва маро раҳмат кун, ки ту беҳтарини омурзандагонӣ” (сураи Аъроф).

Оҳангҳои ҳаётдӯстонаи шоир ҳамагӣ андӯҳ аст ва андӯҳи Хайёмро дар печUTOБИ афкори се намунаи зайл метавон дарк намуд:

*Фармудаи нокарда сияҳрӯям кард,
Фарёд зи кардаҳои нофармуда.*

Ва баъдан:

*Чун нест дар ин мардуми нодон аҳлӣ,
Натвон гуфтан ҳар он чӣ дар хоҳири мост.*

Ахиран:

*Ҳафтоду ду сол фикр кардам шабу рӯз,
Маълумам шуд, ки ҳеч маълум нашуд.*

Ҳамин андӯҳи ўро дар Ғарб дуруст дидаанд ва дарк кардаанд, ғаме, ки чун паҳнои олам густардаву мураккаб аст. Аз ин ҷиҳат Честертон мегӯяд: “Китоби бузурги Хайём ба комрониву улфат зарбаи сарнагункунандае зад. Касе Хайёмро “форси куҳансоли андӯҳгину

хушбахт” гуфтааст. Ӯ андӯхгин буд ва ба ҳеҷ ваҷҳ хушбахт набуд. Қиёси Честертон аҷиб аст: “Форси хирадманду озода зери токи ангур бо хӯшаи шеър ва кӯзаи май. Бовар кардан душвор аст, ки ўро дар ин ҳол дида, кас ҳонаи нимторикеро тасаввур кунад, ки табибе набзи бемори наздикулмавро месанҷад.

Боз ҳам душвортар аст роҳ додани он фикр ба мағз, ки масе дар майхонаи воқеӣ даст дар шиша бошад. Бо вучуди ин, ҳар се мисоли фавқ бо ҳам бо риштаҳои ғам пайвастанд. Бад нест, ки Хайём майро ситоиш мекунад, масъала ин аст, ки ӯ сифатҳои нашъадор - мадхушкунандаи майро меситояд. Ӯ аз ғам менӯшад ва мастиву бодапарастияш дарро ба рӯи дунё мебандад. Бодагусории ӯ хирадмандона аст. Ҳама гуна таҳҷум ба Хайём (аз дидгоҳи ахлоқу маънавият) содалавҳона ва нодурустанд. Масалан, як олим (Честертон номашро намегирад) ба дараҷае содаву аҳмақ будааст, ки Хайёмо ба атеизм (беҳудой) ва материализм (модигарой) гунаҳкор намудааст. Ҳар ду айб ҳам ба инсонӣ шарқӣ рост намеояд. Дар Шарқ ба мобаъдутабаи (метафизика) хеле хуб сарфаҳм мераванд. Баръакс, ҳар насроние, ки Хайёмо мутолиа мекунад, ҳатман иқрор мешавад, ки шоир ҷои на кам, балки хеле зиёдеро ба Худо ҷудо кардааст. Умари Хайём ҳамон теизмеро (таълимоти диние, ки Худоро ҳолиқи мутлақу беҳудуд, идоракунандаи дунёву инсон мешуморад) меситояд, ки пайравонаш ҳеҷ чизе дигареро ба ҷуз Худо тасаввур намекунанд ва на шахсияти инсонӣ ва на иродаи инсониро намедонанд:

*Саргашта ба чавғони қазо ҳамчун гӯй,
Чап мераву рост мераву ҳеҷ мағӯй.
К-он кас, ки туро фиканд андар тақунӯй,
Ӯ донаду Ӯ донаду Ӯ донаду Ӯй! [6, 120].*

Андӯҳи Хайём комронии воқеиву ҳақиқист. Комронии ҳақиқӣ моломоли рӯҳи абадият аст. Хушнудӣ ё худ комронӣ сиррест ҳамчун эътиқод, ўро сарфаҳм рафтан душвор аст. Тасаввур мекунем, ки инсон хушнудии воқеиро аз сар мегузаронад, масалан, лаҳзаи ишқи нахуст ё худ лаҳзаи ғалаба дар набард. Дар мисоли аввал ошиқ на барои як лаҳза хурсанд аст, ишқи ӯ абадӣ тасаввур мешавад, агарчи андаке баъд маъшуқааш аз фикри висол баргардад. Ҷанговар низ на аз далели ғалаба, балки аз шарафи бардоштани парчам хушнуд аст, агарчи ин ҷанг ҷанги нодаркор ҳам бошад. Вале дар он дақиқа парчам барои аксарият ва ишқ барои ошиқ абадиянд. Ин лаҳзаҳо барои он абадиянд, ки даргузар тасаввур намешаванд. “Шодӣ, суруру фараҳ ғайриимкон аст барои оне, ки ба сурури абадӣ, ки дар табиати ашё ҷойгузин аст, бовар надорад. Ҳеҷ кас, ба ҷуз одамони ҷиддӣ воқеан хушнуд буда наметавонанд. Охири охирон, инсон танҳо аз дарки моҳияти ашё метавонад шодӣ ба дил гузорад. Ӯ танҳо ба эътиқоду имон метавонад хушнуд бошад...”

Ин пораи мулоҳизаи Честертон эҳтиёҷе ба тафсир надорад.

Китобнома

1. Киященко Н.И., Лейзеров Н.Л. Искусство и духовный мир человека / Н.И. Киященко, Н.Л. Лейзеров. / М.: Знание, 1983. – 64 с.
2. Гельвеций К.А. О человеке. / Соч. в 2 т. - Т.2. / К.А. Гельвеций. - М.: 1974. – 483 с.
3. Гей Н.К. Художественность литературы. Поэтика. Стил. / Н.К. Гей. – М.: Наука, 1975. – 472 с.
4. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Т.2. Всемирно-исторические перспективы / Пер. с нем. и примеч. И.И. Маханькова. - М.: Мысль, 1998. - 606 с.
5. Chesterton G. K. Omar and the Sacred Vine // Chesterton G. K. Heretics. L., 1905. P. 102 – 112.
6. Назир У. Рубоиёти Хайём. / У.Назир. – Душанбе: Сарредаксияи илмий Энсиклопедияи миллии тоҷик, 2000. – 384 с.

НЕКОТОРЫЕ ПОДХОДЫ К ПОЗНАНИЮ ЛИТЕРАТУРНОГО ТВОРЧЕСТВА

Известно, что литература и искусство представляют собой движение человеческой мысли, и имеют своей целью познание мира и овладение его законами, также постижение людьми самих себя и освоение прекрасного и возвышенного. Однако, в истории литературы каждого народа в постижении творчества отдельных художников слова существуют разные подходы, иногда противоречащие между собой. В данной статье автором проанализированы некоторые суждения и оценки западных мыслителей касательно истинных идей и замыслов литераторов Востока.

Ключевые слова: познание литературы, судьба человека, священное вино, мировоззрение поэта, образность мышления, причинность и следствие.

A LOOK TO KNOWLEDGE ESSENCE OF THE LITERARY WORK

It is known that art and literature are the main movement of human idea and having knowledge of the world. Also its lows on realization of being human and mastering of the beautiful and been delighted. However, in the each nation's history of literature, the comprehension of the creativity of individual artist of words are different approaches, sometimes conflicting among themselves. In this article the author analyses some judgments and estimates of Western thinkers about true ideas and conceptions of literary men of the East.

Key words: *knowledge of literature, human destiny, sacramental wine, vision of the poet, imagery thinking reason and consequence.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳафиз Раҳмонов – муаллими калони кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии факултети филологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тел: +992 900 900 429, E-mail: hafizrahmon@mail.ru.

Сведения об авторе: Хафиз Рахмонов – старший преподаватель

кафедры теории и новейшей персидско-таджикской литературы филологического факультета Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 900-90-04-29. E-mail – hafizrahmon@mail.ru

Information about the author: Hafiz Rahmonov - the senior lecturer of the department of the theory of the newest Tajik-Persian literature. Tel: +992 900 900 429, E-mail: hafizrahmon@mail.ru

УДК: 82.09.

Д-14

МАҚОМИ ИМОМ АБЎҲАНИФА ДАР ИЛМИ ҲАДИС

Давлатов Илҳомиддин

Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи

Рӯдакии АИ ҶТ

Илми ҳадис дар дини ислом яке аз илмҳои зарурӣ ба шумор рафта, дувумин сарчашмаи шариати исломӣ баъд аз Қуръони карим аст. Барои ҳар ҷаҳеҳ донишмандон ин илм зарур ва ҳатмист, хусусан, ҷаҳеҳе, ки дорои мартабаи муҷтаҳидист, зеро, чуноне ки донишманди машҳури Ироқӣ Абдулқарими Зайдон мегӯяд: «Бар ҳар шахси муҷтаҳид донишмандони ҳафт илм зарурӣ ва ҳатмист, ки яке аз ин улум илми ҳадис аст» [1,402-406].

Дар замонҳои пешин ашхосе ёфт мешудаанд, ки имомро ба донишмандони илми ҳадис муттаҳам намуда, мегуфтаанд, ки ӯ чуз 150 ҳадис беш наметавонад. Онҳо барои ин гуфтаҳои худ ба ақволи баъзе аз мутаассибин мекарданд. Мутаассифона, имрӯзҳо ҳам дар ҷомеаи мо ёфт мешаванд пайравони эшон, ки кӯр-кӯрона ба суҳанони онҳо пайравӣ намуда, ин андешаи ғалатро дар байни ҷомеае, ки бештари он пайрави мазҳаби ҳанафӣ ҳастанд, паҳн менамоянд. Бад-ин сабаб хостем ин мавзӯро аз назари донишмандони ғайримутаассиб мунсифона баён намоем. Чуноне ки Абдулфаттоҳ Абуғӯдаи Ҳалабӣ дар дебоҷаи китоби «Мақоми Имом Абӯҳанифа дар ҳадис»-и аш-Шайх Муҳаммад Абдуррашид ан-Нуъмонӣ чунин нигоштааст: «Аз ҷумлаи ин имомони бузургон имоми ҷаҳеҳ, муҳаддис ва ҳофизӣ Мағриб Абӯумар ибни Абдулбирри Моликӣ, имом, ҳофизӣ Қуръон ва олими ҳадис Шамсиддин Заҳабӣ Шофиъӣ, имоми ҷаҳеҳ, олими ҳадис Юсуф ибни Ҳасан ибни Абдулҳодии Ҳанбалии Димашқӣ ас-Солиҳӣ машҳур ба Ибни Мубаррад (ваф. 909 х), имоми бузург ва ҳофизӣ Қуръон, донандаи илми ҳадис Муҳаммад ибни Юсуф ас-Солиҳӣ аш-Шофиъӣ ва имоми бузурги шофиъӣ Ибн Ҳаҷар ал-Ҳайсамӣ ал-Маккӣ ва баъзеи дигарон мебошанд» [3,4].

Дар ин ҷода баъзе китобҳо низ таълиф шудаанд, ки ба таври кулӣ дар бораи мақом ва мартабаи Имом Абӯҳанифа баҳс менамоянд, монанди

китоби Шаҳобиддин Аҳмад ибни Ҳачар ал-Ҳайтамӣ ал-Маккӣ «ал-Хайрот ал-ҳисон фӣ маноқиб ал-Имом ал-Аъзам Абиханифа ан-Нӯмон», китоби аллома Шиблии Нӯмонӣ «Тӯҳфат ал-амон фӣ сират ан-Нӯмон» ё худ «Симои Имоми Аъзам Абӯҳанифа», китоби доктор Муҳаммад ас-Сибоъӣ «ас-Суннат ва маконатуҳо фи-т-ташриъ-ил-исломӣ» ва ғайра.

Баъзе китобҳо дар ин мавзӯ ба забони арабӣ таълиф гаштаанд, вале ба сабаби бо теъдоди хеле кам нашр шуданашон дастраси мардуми мо нестанд. Мо азм кардем, ки ин мавзӯро ба таври мухтасар ҳам бошад ба хонандаи тоҷик шарҳу тавзеҳ диҳем.

Пеш аз ҳама лозим аст он манотиқеро, ки дар замони Имом илми ҳадис дар он доман густурда буд, ба шакли мухтасар зикр намоем, зеро он сарзаминҳо бардорандаи лақаби ифтихории «Дор ал-улум» буда, машҳуртарини онҳо Маккаи Мукаррама, Мадинаи Мунаввара, Яман, Кӯфа ва Басра мебошанд.

Нахустин шаҳр ё нахустин мадрасае, ки Имом Абӯҳанифа дар он ҷо илми ҳадис омӯхтааст, шаҳри Куфа мебошад. Ҳатто Аллома Шиблии Нӯмонӣ дар китоби худ «Симои Имоми Аъзам Абӯҳанифа» менависад: «Дар Куфа тақрибан муҳаддисе набуд, ки Имом Абӯҳанифа зонуи шогирдиро пеши ӯ назада ва илми ҳадисро ёд нагирифта бошад. Абулмаҳосини Шофиъӣ вақте теъдоди шайхҳои Абӯҳанифаро мешуморад, дар мавриди наваду се нафари онҳо мегӯяд, ки бештарашон тобиъӣ ва аз аҳли Кӯфа буданд ё муддате он ҷо сукунат доштанд. Аз шайхҳои Куфа метавон Имом Шаъбӣ, Салама ибни Кухайл, Муҳориб ибни Дассор, Абӯисҳоқи Сабаъӣ, Авн ибни Абдуллоҳ, Самок ибни Ҳарб, Амр ибни Мурра, Мансур ибни Маъмар, Аъмаш, Иброҳим ибни Муҳаммад ва ғайраҳоро зикр намуд, ки аз муҳаддисони бузург ва дар санаду ривоят марчаъи умум буданд, ки силсилаи санади Суфёни Саврӣ ва Имом Аҳмад ибни Ҳанбал ва ғайра бештар ба ҳамин бузургворон мерасад» [7,49].

Шаҳри дувум ё мадрасаи дувуме, ки Абӯҳанифа дар он ҷо тақмили илми ҳадис намуд, шаҳри Басра буд. Имом Абӯҳанифа дар ин шаҳр аз устодони барҷастаи ин илм касби файз намудааст. Аз ҷумлаи он устодон метавон Қатода (муҳаддиси машҳури тобиъӣ), Шӯъба, Абдулкарим ибни Умайя, Осим ибни Сулаймони Аҳвал ва ғайраанд. Аз миёни ин муҳаддисон Имом Шӯъба бо Имом Абӯҳанифа робитаи хоссе дошт. Рӯзе дар набудани Имом Абӯҳанифа ӯ аз тезҳушӣ ва пурзехниаш таъриф кард. Инчунин рӯзе, ки дар маҷлиси эшон аз закои Абӯҳанифа сухан рафт, фармуд: «Ҳамон гунае, ки медонам офтоб равшан аст, ҳамин гуна

ба яқин мегӯям, ки Абӯҳанифа ва илм ҳамроҳ ҳамнишини якдигаранд» [7,53].

Аз Яҳё ибни Маъин, ки устои Имом Бухорӣ буд, дар робита ба Имом суол шуд ва ӯ дар ҷавоб фармуд: «Ҳамин барояш кофӣ аст, ки Шӯъба ӯро иҷозаи ҳадис ва ривоят додааст» [7,53].

Шаҳри савум ё мадрасаи савуме, ки Имом Абӯҳанифа барои тақмили илми ҳадис ба он сафар кардааст, Маккаи Мукаррама буд. Шаҳри Кӯфаву Басра монанди Маккаи Мукаррама ва Мадинаи Мунаввара бо унвони «Дор ал-улум» шинохта мешуданд. Имом Абӯҳанифа дар он шаҳрҳо илми ҳадисро ба таври комил аз худ карда, барои тақмил ва дарёфтани санад ва сероб намудани ташнагии илмии худ ба сӯи Маккаи Мукаррама раҳсипор гардид. Имом дар он ҷо аз соли 130 то 136-уми ҳиҷрӣ иқомат дошт. Албатта, дар таърих сабт нашудааст, ки аввалин сафари ӯ дар чандсолагиаш анҷом ёфтааст. Аз ҷумлаи устодоне, ки Абӯҳанифа дар он шаҳр илми ҳадисро касб намудааст, Ато Ибни Абирабоҳ, Икрима, Сулаймон ғуломи Умм-ул-муъминин Маймуна, Солим наваи Умари Форук, Имом Авзоӣ ва Макҳули Шомиро метавон ном бурд.

Шаҳри чаҳорум ва ё мадрасаи чаҳоруме, ки Имом Абӯҳанифа илми ҳадисро дар он ҷо тақмил дод, шаҳри Мадинаи Мунаввара буд. Имом Абӯҳанифа дар ин шаҳр низ аз донишмандони илми ҳадис ба монанди Яҳё ибни Саиди Маданӣ, Ҳишом ибни Урвай Маданӣ ва Имом Муҳаммади Боқир касби файз намуд. Як воқеаи аҷибро аз саргузашти Имом Абӯҳанифа бо Имом Боқир аллома Шиблии Нӯъмонӣ дар китобаш овардааст: «Ҳангоме ки Имом Абӯҳанифа барои бори дувум ба Мадинаи Мунаввара ташриф бурд, дар маҳзари Имом Боқир ҳозир шуд. Имом Боқир ба тарафи Имом Абӯҳанифа мутаваҷҷеҳ шуда, фармуд: «Шумоед, ки бинобар қиёси худ ба аҳодиси ҷаддам муҳолафат мекунед ва бар ҳилофи аҳодиси ҷаддам амал мекунед?». Имом Абӯҳанифа бо одоб ва эҳтироми зиёде дар ҷавоб фармуд: «Паноҳ бар Худо! Чӣ касе метавонад бо ҳадис муҳолафат кунад. Шумо ташриф дошта бошед, то бо Шумо микдоре гуфтугӯ кунам». Имом Абӯҳанифа аз Имом Боқир пурсид: «Мард заиф аст ё зан?» Имом Муҳаммади Боқир гуфтанд: «Зан». Имом Абӯҳанифа пурсиданд: «Саҳми мард дар мерос бештар аст ё зан?» Имом Муҳаммади Боқир гуфтанд: «Саҳми мард». Сипас, Имом Абӯҳанифа фармуданд: «Агар ман бар қиёс амал мекардам, қиёс мегӯяд, саҳми зан бояд бештар бошад, чун ӯ заъиф аст». Боз Имом Абӯҳанифа пурсиданд: «Намоз афзал аст ё рӯза?» Имом Муҳаммади Боқир гуфтанд: «Намоз». Имом Абӯҳанифа гуфтанд: «Бинобар ин, бояд бар зани ҳоиз қазои намоз фарз мебуд, на рӯза, дар ҳоле, ки ман фатвои қазои намозро

бар ӯ намедихам». Имом Муҳаммади Боқир чунон хушҳол шуданд, ки пешонии Имом Абӯҳанифаро бӯсиданд. Имом Абӯҳанифа то муддате дар маҳзари эшон монда, аз эшон истифода намуд. Ҳатто масоили нодиреро аз илми фикҳу ҳадис аз эшон омӯхтанд» [7,59-60; 8,120-121].

Имом Абӯҳанифа бо доштани устои зиёд байни донишмандон мушхур гардидааст. Чуноне ки Аҳмад ибни Ҳаҷар ал-Ҳайтамӣ ал-Маккӣ дар китоби «ал-Хайрот ал-ҳисон фӣ манокӣб ал-Имом ал-Аъзам Абиханифа ан-Нуъмон» чунин менигорад: «Имом (р.х.) аз маҳзари чаҳор ҳазор шайх аз аймаи тобиъин ва ғайри эшон аҳзи ҳадис намудаанд. Ба ҳамин далел Заҳабӣ ва ғайри он Имомро дар табақаи ҳуффузу муҳаддисин баршумурдаанд» [6,139]. Аллома Шиблии Нуъмонӣ бошад дар китоби худ роҷеъ ба ин масъала мегӯяд: «Инсофан бояд гуфт, ки тибқи усули муҳаддисон ин иддио дар ҳаққи Имом Абӯҳанифа собит нест, агарчи бешак Имом Абӯҳанифа аз гурӯҳи зиёде аз муҳаддисон ривоят кардааст, ки худ муҳаддисон ба он эътироф кардаанд. Имом Заҳабӣ дар китоби «Тазкират ал-ҳуффуз» шайхҳои ӯро ном мебарад ва дар поён менависад: «Мардуми зиёданд дар номгӯи шайхҳои (устодони) ӯ»» [7,65; 8,131].

Шиблии Нуъмонӣ дар китобаш чунин менигорад: «Бо таҳқиқоте, ки аз китобҳои «Мухтасари таърихи Бағдод», «Таҳзиб ал-камол», «Таҳзиб-ал-асмо ва-л-луғот», «Тазкират ал-фароиз», «Таҳзиб ат-таҳзиб», «Ансоб»-и ас-Самъонӣ, «Муватта»-и Имом Муҳаммад, китоби Осори Имом Муҳаммад» ба амал омада, номҳои баъзе устодонаш ба таври зайл аст: Ато ибни Абирабоҳи Маккӣ, Осим ибни Абинаҷвади Куфӣ, Алқамал ибни Мурсиди Куфӣ, Ҳакам ибни Утбаи Куфӣ, Салама ибни Қуҳайли Куфӣ, Имом Муҳаммади Боқирӣ Маданӣ, Алӣ ибни Ақмари Куфӣ, Зиёд ибни Алқамал Куфӣ, Саид ибни Масруқи Куфӣ, Ади ибни Собити Ансории Куфӣ, Атия ибни Саиди Куфӣ, Абусуфёни Саъдӣ, Абдулкарим ибни Умайяи Басрӣ, Яҳё ибни Саиди Маданӣ, Ҳишом ибни Урвай Маданӣ» [7,66; 8,132-133].

Аш-Шайх Муҳаммад Абдуррашид ан-Нуъмонӣ дар китоби «Мақоми Имом Абӯҳанифа дар ҳадис» роҷеъ ба қадру манзалати Ато назди Имом, ки яке аз устодони ӯ буд сухан намуда, аз китоби «Манокӣб ал-Имом Абиханифа ва соҳибайҳ»-и Заҳабӣ чунин меорад: «Ҳадисро аз Ато ибни Абирабоҳ дар Макка шунидааст». Боз илова менамояд, ки «Бехтар аз Ато донишманде надидаам» [3,11].

Инчунин ӯ дар ҷои дигаре аз китоби устои ал-Бағдодӣ, қозӣ Абӯабдуллоҳ Ҳусайн ибни Алӣ ас-Саймарӣ «Ахбор Абиханифа ва асҳобиҳи», нақл намуда, дар бораи мақому ҷойгоҳи Имом Абӯҳанифа аз дидгоҳи Ато ибни Абирабоҳ чунин менависад: «... Абдуррахмон нақл карда гуфт: «Дар назди Ато пушти якдигар нишастем, чун Абӯҳанифа

меомад, барои ӯ чой холӣ мекард ва наздикаш меовард». Ман гуфтам: «Ин кардаи ӯ далолат бар он мекунад, ки Имом Абӯҳанифа аз некутарин шогирдони ӯ дар илми ҳадис будааст» [3,12]. Устои дигари Имом Абӯҳанифа Имом Шаъбӣ буд, ки аз панҷсад саҳоба илми ҳадис омӯхтааст ва устои дигараш Ҳаммод ибни Сулаймон буд, ки ба иттифоқи донишмандон имоми ҳадису фикҳ будааст. Ин шахсият назди аҳли илм, ҳамчун ҳофизи улуми ҳазрати Абдуллоҳ ибни Масъуд шинохта шудааст.

Аз номгӯи ин ҳама устодони барҷастаи Имом маълум мегардад, ки Имом Абӯҳанифа чӣ мақоми олӣ ва шоистае дар илми ҳадис доштааст.

Чи тавре, ки аш-Шайх Муҳаммад Абдуррашид ан-Нуъмонӣ аз «Таърих»-и Хатиб Бағдодӣ нақл намуда, чунин мегӯяд: «...Илм аз Худованди бузург ба Муҳаммад (дуруди Худо ва саломаш бар ӯ бод!) гузаштааст, пас аз ӯ ба ёронаш гузаштааст, сипас аз онҳо ба тобиъин ва аз тобиъин ба Абӯҳанифа ва ёрони ӯ гузаштааст, ҳар кӣ хоҳад, бигзор инкор кунад ва ҳар кӣ хоҳад, бигзор оташин шавад» [3,27].

Имом Абӯҳанифа дар илми ҳадис шогирдони барҷастае доштааст. Албатта, дар як мақола наметавон номҳои ҳамаи шогирдони Имомро зикр намуд, бад-ин сабаб мо танҳо бархе аз машҳуртарини онҳоро мухтасаран баён хоҳем кард. Аз ҷумлаи муҳаддисоне, ки шогирди Имом буданд, ин бузургонро метавон ном бурд: Яҳё ибни Саиди Қаттон, Абдуллоҳ ибни Муборак, Яҳё ибни Закариё ибни Абизоида, Вакиъ ибни Ҷарроҳ, Язид ибни Ҳорун, Ҳафс ибни Ғиёс, Абуосими Набил, Абдурразок ибни Ҳумом, Маккӣ ибни Иброҳим, Зайд ибни Ҳорун, Масъуд ибни Қудом, Қосим ибни Маан, Алӣ ибни Муҳир ва Фазл ибни Дакин ва баъзеи дигарон.

Яке аз шогирдони барҷастаи Имом Яҳё ибни Саиди Қаттон аст, ки Шиблии Нуъмонӣ дар бораи чойгоҳи ӯ байни донишмандони ҳадис аз «Мизон ал-эътидол»-и Заҳабӣ нақл карда, чунин менависад: «Аввалин касе, ки дар фанни риҷол даст бар қалам бурд, Яҳё ибни Саиди Қаттон буд. Баъд аз вай шогирдони вай, яъне, Яҳё ибни Маъин, Алӣ ибни Маданӣ, Имом ибни Ҳанбал, Амр ибни Алии Фаллос ва Абуҳайсама дар ин фан баҳс кардаанд ва матолиберо навиштаанд ва баъд аз онҳо шогирдони онҳо, яъне, Имом Бухорӣ ва Имом Муслим ва ғайра ин корро идома додаанд» [7,279; 8,532]. Аз ин матлаб низ ба хубӣ муайян мегардад, ки Имом Аҳмад ибни Ҳанбал, Имом Бухорӣ ва Имом Муслим низ шогирдони Имом Абӯҳанифа будаанд.

Дигаре аз шогирдони Имом Абӯҳанифа Абдуллоҳ ибни Муборак буд. Ин муҳаддиси бузургро Имом Нававӣ дар китоби «Таҳзиб ал-асмо ва-л-

луғот» бо ин калимот васф мекунад: «Имоме, ки бар имомат ва бузургиаш дар ҳар боб иҷмоан иттифоқ шудааст, аз зикри вай раҳмати Худо фуруд меояд. Умед аст, ки Парвардигор аз муҳаббат бо вай гуноҳонро биомӯрзад» [7,280; 8,534]. Аз ин ҷост, ки муҳаддисон ӯро бо лақаби «Амир ал-муъминин» дар илми ҳадис садо мезананд. Дар китоби «Таҳзиб ал-камол» нақл шудааст, ки Абдуллоҳ ибни Муборак мегӯяд: «Ман аз ҷаҳор ҳазор шайх ҳадис гирифтаам, ки аз ҳазор нафари онон ривоят кардаам» [7,280; 8,534].

Дигар аз шогирдони Имом Вакиъ ибни Ҷарроҳ буд. Чуноне, ки аллома Нававӣ дар китоби «Таҳзиб ал-асмо ва-л-луғот» васф намудааст, вақте ки Имом Аҳмад ибни Ҳанбал ҳадисро аз эшон ривоят мекард, бо ин калимот шурӯъ мекард, ки «ин ҳадисро барои ман касе баён кардааст, ки дидагони шумо то ба ҳол касеро мисли ӯ надидааст» [7,283; 8,539].

Шогирдони дигари Имом Абӯҳанифа Язид ибни Ҳорун буд, ки аз машхуртарин пешвоёни илми ҳадис ба ҳисоб мерафт. Шиблии Нӯъмонӣ аз китоби «Таҳзиб ал-асмо ва-л-луғот»-и Имом Нававӣ нақл намуда чунин мефармояд: «Пешвоёни илми ҳадис шогирдони вай буданд, мисли Имом Аҳмад ибни Ҳанбал, Алии Маданӣ, Яҳё ибни Маъин, Ибни Абишайба ва дигарон. Мардум тахмин мезананд, ки шумораи шогирдони ӯ ба ҳафтод ҳазор мерасанд» [7,284; 8,540].

Аз зикри асомии ин ҳама шогирдони Имом Абӯҳанифа ӯ метавон чунин хулоса кард, ӯ чӣ қадар илми фаровон дар илми ҳадис доштааст, ки бо тарбияву таълимоти мухлисонаи хеш тавонистааст шогирдони барҷастаеро ба воя расонад.

Баъзе аз эътирозот алайҳи Имом Абӯҳанифа ва посухи он: Дар хотимаи ин мақола, мо ба баъзе аз эътирозоте, ки алайҳи Имом Абӯҳанифа дар ҷодаи илми ҳадис гирифта шудааст, аз диди донишмандони мунсифи ин соҳа, ба назири Мустафо ас-Сибоъӣ ва Муҳаммадтақии Усмонӣ, ки дар ин самт таҳқиқоти дақиқе анҷом додаанд, мухтасаран посух хоҳем гардонид, то заррае шак ба илми вофир доштани Имом Абӯҳанифа ба ҳадис ва улуми он дар дили пайравони мазҳаби ҳанафӣ намонад.

Эътирози аввал: Имом Насоӣ дар китобаш «аз-Зуафо» дар зикри Имом Абӯҳанифа менависад: «Нӯъмон ибни Собит Абӯҳанифа дар ҳадис қавӣ нест» [5,123].

Ба ин эътироз Муҳаммадтақии Усмонӣ дар китоби машҳури хеш «Дарси Тирмизӣ» чунин посух гардонидаст: «Уламо барои ҷарҳ (айбдор хондани ровӣ) ва таъдил (одил хондани ровӣ) яксари муқаррарот ва қавоидеро вазъ намудаанд, ки ҳангоми ҷарҳу таъдили ровиён дар назар гирифтани он қавоид ва муқаррарот бисёр зарурӣ аст. Дар ғайри ин сурат,

адолат ва васоқати ҳеч муҳаддиси бузурге собит нахоҳад шуд. Зеро ки аксари аиммаи бузург қатъан аз тарафи афроде мавриди чарх қарор гирифтаанд. Чунон ки бар Имом Шофиъӣ Яҳё ибни Маъин, бар Имом Аҳмад ибни Ҳанбал, Имом Каробисӣ, бар Имом Бухорӣ, Имом Зухалӣ ва бар Имом Авзоӣ, Имом Аҳмад ибни Ҳанбал чарх намудаанд. Агар ҳамаи ин ақвол муътабар доништа шаванд, аз ин маҷмуа ҳеч кадом сикқа боқӣ нахоҳанд монд. Ҳамчунин, Ибни Ҳазм, Имом Тирмизӣ ва Имом ибни Мочаро маҷхул қарор додааст ва бархе аз уламо Имом Насоиро ба ташайюъ будан муттаҳам намудаанд. Бар ин асос эшон низ маҷруҳ қарор мегирад.

Ҳамон гунае, ки қаблан ишора шуд, уламо барои чарх ва таъдил усул ва завобите муқаррар кардаанд. Аввалин асл ин аст, ки ҳар шахсе, ки имомат ва адолаташ ба ҳадди тавотур бирасад, дар бораи чунин фарде чарҳи як ё ду нафар муътабар нахоҳад буд.

Адолат ва имомати Имом Абӯҳанифа низ ба ҳадди тавотур расидааст ва аиммаи бузурги ҳадис тақвои эшонро мавриди таҳсин қарор додаанд. Аз ин рӯ, чарҳи оҳод (як нафар) дар ҳаққи Имом ҳаргиз муътабар нест» [5,123].

Эътирози дувум: Имом Абӯҳанифа гӯё ба ҷуз шонздаҳ ё дусаду чанд ҳадис беш ҳифз намедоништааст.

Мустафо ас-Сибоӣ дар китоби «ас-Суннат ва маконатуҳо фӣ ташриъ ал-исломӣ» ба ин эътироз чунин посух гардонидааст: «Оё месазад имомеро, ки ҳама ба мучтаҳид будани ӯ иттифоқ дошта бошанд, ва ӯ ба ҷуз 16 ҳадис ё зиёдтар ҳифз намедоништа бошад? Мо низ аз кутуби муътабари усули фикҳ хондаем, ки яке аз шурути шахси мучтаҳид ин аст, ки бояд аҳодисе, ки дар он масоили фикҳист, азбар карда бошад. Бинобар-ин ин, эътироз ҳам алайҳи Имом Абӯҳанифа бемаъниву беасос аст» [4,372].

Далели дигаре бар беасл будани ин эътироз сухани Муҳаммад Алӣ Шафиқ ан-Надвӣ аз шогирди Имом Абӯҳанифа Ҳасан ибни Зиёд дар китоби «ал-Фикҳ ал-муяссар ало мазаҳб ал-Имом Абиханифа (р)» аст, ки гуфтааст: «Имом Абӯҳанифа чаҳор ҳазор ҳадис ривоят менамуд, ду ҳазори онро аз Ҳаммод ва ду ҳазори дигарашро аз дигар донишмандони илми ҳадис» [2,411].

Эътирози сеюм: Ҳофиз Шамсиддини Заҳабӣ дар «Мизон ал-эътидол фӣ асмо ар-риҷол» тазкираи ҳазрати Имом Абӯҳанифаро бо ин алфоз зикр намудаанд: «Нӯъмон ибни Собити Кӯфӣ - имоми аҳли раъй аст. Имом Насоӣ, Ибни Адӣ, Дорақутнӣ ва дигарон ўро заъиф гуфтаанд» [5,126].

Дар посух ба ин эътироз Муҳаммадтақии Усмонӣ чунин фармудааст: «Ҷавоби ишколи фавқ он аст, ки бетардид иборати мазкур дар «Мизон ал-

эътидол» илҳокӣ мебошад, яъне мусанниф онро нанавиштаанд, балки шахси дигар онро ба сурати хошия бар он афзуда ва бо мурури замон амдан ё сахван тавассути котиб дар матни китоб гунҷонида шудааст. Далоили ин посух ба шарҳи зер аст:

1. Ҳофизӣ Заҳабӣ дар муқаддимаи «Мизон ал-эътидол» тасрех намудаанд, ки «дар ин китоб тазкираи он даста аз аймаи бузургворе, ки рифъат ва манзилати илмиашон ба ҳадди тавотур расида, оварда шудааст. Агарчи афроде дар мавриди он айма сухан гуфта бошанд». Сипас эшон сароҳатан Имом Абӯҳанифаро ба унвони намунаи аймаи бузург ёд мекунад. Пас, чӣ гуна имкон дорад Заҳабӣ бар ҳилофи таахҳуде, ки супурда, номи Имомро дар китоб зикр намояд.

2. Шайх Абдулфаттоҳи Абуғӯдаи Ҳалабӣ дар саҳифаи 101-и хошия «ар-Рафъу ва-т-такмил» менависад: «Дар китобхонаи «Зоҳирия»-и Димашқ нусхае аз «Мизон ал-эътидол»-ро таҳти (рақами 368 ҳадис) дидам, ки ба қалами аллома Шарафуддини Алвонӣ аз шогирдони барҷастаи Ҳофиз Заҳабӣ нигошта шуда буд. Эшон дар он ҷо тасрех намуданд, ки ман ин нусхаро се мартаба хидмати устодам ҳофизӣ Заҳабӣ кироат намуда, онро бо мусаввадаи ӯ татбиқ низ додаам. Дар ин нусхаи (мӯътабар) зикре аз Имом Абӯҳанифа мушоҳида намешавад. Ҳамчунин, ман ҳам дар Работ, пойтахти Марокаш, дар китобхонаи машҳур «ал-Хизонат ал-омира» таҳти шумораи радифи 139 қ, нусхаи қаламии «Мизон ал-эътидол»-ро дидам, ки дар он таърихи хондани бисёре аз шогирдони Ҳофизӣ Заҳабӣ сабт буд ва дар он тасрех шуда буд, ки яке аз шогирдон дар маҳзари эшон як сол қабл аз вафот онро назди вай хондааст. Дар ин нусха ҳам тазкираи Имом Абӯҳанифа вучуд надошт» [5,126-127].

Ин ҳама таҳқиқот баёнқунандаи он аст, ибораи дар «Мизон ал-эътидол» омада, ҳеҷ асоси илмӣ надошта, дар асли он нусха вучуд надорад. Аз ин рӯ, собит шуд, ки домани Имом Заҳабӣ аз тухмати тазъифи Имом Абӯҳанифа пок аст. Имом Заҳабӣ чӣ гуна метавонад чунин суханеро бингорад, дар ҳоле, ки вай худ китоби мустақиле дар маноқиби Имом Абӯҳанифа таълиф намудааст.

Эътирози ҷаҳорум: Оё Имом Абӯҳанифа қиёсро бар нусуси шаръӣ муқаддам медонист?

Дар посух ба ин эътироз Муҳаммад Абдуррашид ан-Нуъмонӣ аз Имом Абӯҷаъфари Шийзомарӣ (насабаш ба деҳае аз деҳаҳои Балх тааллуқ дорад) бо санаде, ки ба Имом Абӯҳанифа мерасад, ривоят мекунад, ки Имом гуфтааст: «Ба Худо қасам, гуфтаи онҳо, ки мо қиёсро аз ҳадис муқаддам медонем, тухмат ва дурӯғ аст. Оё баъд аз будани ҳадис ба қиёс

эхтиёҷ мемонад? Имом (Худованд аз ӯ хушнуд бод!) мегуфт: «Мо қиёс намекунем, магар хангоми зарурати саҳт. Мо аввал далелҳои ин масъаларо аз китобу суннат ва гуфтаҳои саҳобагон ҷустуҷӯ мекунем, агар далеле пайдо накунем, он гоҳ масъалаеро, ки аз хусусаш сукут кардаанд, бо он масъалае, ки дар борааш сухан гуфтаанд, бо иттифоқи оро қиёс мекунем» [3,175].

Муҳаммадтақии Усмони низ дар ҷавоб ба ин эътироз чунин ибрози андеша намудааст: «Ин гуна изҳорот комилан ғалат ва хилофи воқеият аст, балки баръакс Имом дар баъзе маворид ба хоҳири вучуди ҳадиси мутакалламун фиҳи (ҳадиси заъиф) қиёсро низ раҳо намудаанд. Ба таври мисол эшон дар масъалаи шикастани вузу бо хандаи қаҳ-қаҳа қиёсро тарк мекунанд, дар ҳоле, ки дар ин боб ҳама аҳодис мутакалламун фиҳи ҳастанд. Аз ин рӯ, соири аимма онҳоро раҳо намуда, бар қиёс амал кардаанд. Дар ин бора Шайх Абдулваҳҳоби Шаъронӣ аз пайравони мазҳаби Имом Шофиъӣ дар китоби «ал-Мизон ал-кубро»-и худ дар фасли мустақилле таҳти унвони «Заъиф будани сухани шахсе, ки нисбат медиҳад ба Имом Абӯҳанифа ин ки гӯё ӯ қиёсро ба ҳадиси Пайғамбар (с) муқаддам мекардааст», дарҷ намудааст» [5,134].

Эътирози панҷум: Ривоёти Имом Абӯҳанифа дар кутуби Сихоҳи ситта вучуд надоранд. Лизо чунин бармеояд, ки марвиёти эшон назди аимма қобили истидлол нест [5,133].

Ба ин эътирози Муҳаммадтақии Усмони чунин посух мегардонад: «Ин эътироз бисёр сатҳӣ ва омиёна аст, зеро агар соҳибони Сихоҳи ситта ривояти имоми бузургвореро дар китобҳояшон зикр накунанд, мусталзими таъйифи он нахоҳад буд. Ин матлаб комилан равшан ва ошкор аст, ки Имом Бухорӣ ҳеҷ ривояте аз Имом Шофиъӣ дар китобаш наёвардааст. Ҳамин тавр, аз Имом Аҳмад ибни Ҳанбал, ки устои Имом Бухорӣ буда ва муддати мадидеро бо ҳам сипарӣ кардаанд. Фақат ду ривоят дар «Саҳеҳ»-и Бухорӣ вучуд дорад, ки Имом Бухорӣ якеро ба сурати таълиқ ва дигареро ба восита аз эшон нақл намудааст. Ҳамчунин, Имом Муслим дар «Саҳеҳ»-и худ аз Имом Бухорӣ ҳеҷ ривояте нақл намекунад бо ин ҳол, ки Имом Бухорӣ устои эшон ҳастанд. Имом Аҳмад ибни Ҳанбал дар муснадашон аз Имом Молик фақат се ривоят зикр намудаанд. Дар ҳоле, ки санади Имом Молик асаҳҳ-ул-асонид маҳсуб мегардад.

Оё аз он чӣ нақл кардем, метавон гуфт, ки Имом Шофиъӣ, Имом Молик ва Имом Аҳмад ҳамашон заъифанд?! Дар ин бора воқеияти амр ҳамон чизест, ки аллома Зоҳиди Кавсарӣ бар ҳошияи «Шурут ал-аиммат ал-хамса ли-л-Ҳозимӣ» тасреҳ намудаанд, ки он чи ҳамвора мавриди таваҷҷуҳи муҳаддисон қарор гирифта, ҳиммат гумоштан ба ҷамъоварӣ ва ҳифозати он

бахше аз аҳодиси Паёмбари Худо (с) буда, ки эҳтимоли тазйиъашон мерафт. Вале Имом Абӯҳанифа, Имом Молик, Имом Шофиъӣ ва Имом Аҳмад ибни Ҳанбал шогирдони фаровоне тарбият карда буданд, ки андешаи аз байн рафтани ривоёташон вучуд надошт. Лизо аиммаи ҳадис зарурати чандоне барои ҳифозати марвиёти ин бузургворон эҳсос накарданд» [5,133].

Имом Абӯҳанифа пас аз омӯхтани илми ҳадис назди олимони муътабари асри хеш ба дараҷаи муҳаддиси барҷаста ва ҷирадаст расидааст. Инчунин баъди посухи донишмандон бар он ҳама эътирозот ва тухматҳое, ки бар Имом Абӯҳанифа намудаанд, бори дигар барҷаста будани Имом дар соҳаи фикҳ ва ҳадис дар ҷаҳони ислом комилан равшан гардид.

Китобнома:

1. Зайдон, Абдулкарим. ал-Вачиз фӣ усул ал-фикҳ. ат-Таъбат ал-хомиса.-Бейрут: ар-Рисола,1996.-432 саҳ.
2. ан-Надвӣ, Муҳаммад Алӣ Шафиқ. ал-Фикҳ ал-муяссар ало мазҳаб ал-Имом Абиханифа (р). ат-Таъбат ал-уло. Ҷидда, 2013.- 448 саҳ.
3. ан-Нӯмонӣ, Аш-Шайх Муҳаммад Абдуррашид. Мақоми Имом Абӯҳанифа дар ҳадис. Тарҷумаи Асрориддин Эмомов.- Душанбе: Ирфон, 2009. -208 саҳ.
4. ас-Сибоъӣ, Мустафо ас-Суннат ва маконатуҳо фи-т-ташриъ ал-исломӣ. ат-Таъбат ас-солиса. ал-Қоҳира: Дор ас-Салом, 2006.- 433 саҳ.
5. Усмонӣ, Муҳаммадтақӣ. Дарси Тирмизӣ. Тарҷумаи Муҳаммад Ризо Раҳшонӣ. Чопи аввал. Ҷ.1. Зоҳидон, 1386//2007.- 671 саҳ.
6. ал-Ҳайтамӣ ал-Маккӣ, Шаҳобиддин Аҳмад ибни Ҳаҷар. ал-Хайрот ал-ҳисон фӣ манокӣб ал-Имом ал-Аъзам Абиханифа ан-Нӯмон. Тарҷумаи Абдуррауф Мухлис. Интишороти Аҳмади Ҷом, 1377//1998.- 164 саҳ.
7. Шиблии Нӯмонӣ. Симои имоми Аъзам Абӯҳанифа (р.х). Тарҷумаи Абдулваҳҳоб Муллозоӣ (Сарбозӣ). Чопи аввал. - Овои Ислом, 1386//2007.-304 саҳ.
8. Шиблии Нӯмонӣ. Тӯҳфат ал-амон фӣ сират ан-Нӯмон. Таҳия, таҳшия, муқобала ва тавзеҳоту луғоти Нурмуҳаммади Амиршоҳӣ. -Душанбе: ЭР-граф, 2009.-627 саҳ.

МЕСТО ИМАМ АБУХАНИФИ В ЗНАНИЕ ХАДИСА

После углубленного изучения хадисов (пророческих преданий) у выдающихся знатоков хадиса своей эпохи, Имам Абуханифа сам стал крупным мухаддисом.

Знающие его люди и последователи отвергли все наветы и злонамеренные вымыслы недругов, направленные на то, чтобы очернить Абуханифу, после чего еще ярче вырисовался его образ как талантливого богослова и мухаддиса исламского мира в ту эпоху.

Ключевые слова: Пророк, Абуханифа, хадис, мазхаб, имам, муджтахид, мухаддис, учёный, факих, протест.

PLACE OF IMAM ABU HANIFA IN THE KNOWLEDGE OF HADITH

After in-depth study of Hadith (prophetic Tradition) from outstanding connoisseurs of hadith of his era, Imam Abu Hanifa became himself a major Muhadith. People who knew him and the followers rejected all the answers and malicious designs of the enemies which directed on to vilify of Abu Hanifa, and after then its paint brighter his image as a talented theologian and Muhadith in the Islamic world in this era.

Key words: Prophet, Abu Hanifa, hadith, mazhab, imam, mujtahid, muhadith, scientist, faqih, protest.

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатов Илхомиддин Саҳобиддинович, корманди илмии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Тоҷикистон; тел.: +992 918-43-02-88; e-mail: anas_293@mail.ru;

Сведения об авторе: Давлатов Илхомиддин Саҳобиддинович – научный сотрудник Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН Республики Таджикистан; тел.: +992 918-43-02-88; e-mail: anas_293@mail.ru;

Information about the author: Davlatov Ilhomiddin Sahobiddinovich – senior researcher, Rudaki Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage of the Academy of Sciences of Tajikistan; Phone: +992 918 43 02 88; e-mail: anas_293@mail.ru.

ФОЛКЛОРШИНОСӢ

**УДК: 61 (584.5) (092)
Н-56**

АБӮАЛӢ ИБНИ СИНО ҲАМЧУН ТАБИБИ ҲОЗИҚ ДАР РИВОЯТҲОИ ХАЛҚӢ

Маҳина Ниёзова

Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Симои Абӯалӣ Сино дар ҳама даври замон ҳамчун табиби ҳозиқ, маълуму машҳур аст. Аз маълумоти сарчашмаҳо, асару рисолаҳои илмӣ муҳаққиқон, нақлу ривоятҳои мардумӣ ва китобу асарҳои таълифнамудаи худӣ ӯ бармеояд, ки Ибни Синоро бештар фаъолияти табибии ӯ машҳури ҷаҳон гардонидаст. Ибни Сино ба омӯзиши илмӣ тиб хеле барвақт - аз сини 13-солагӣ оғоз менамояд ва дар як муддати кӯтоҳ ба муолиҷаи беморон машғул мешавад. Дар сарчашмаҳо ва ривоятҳои мардумӣ гуфта мешавад, ки Сино бори нахуст дар сини 17-солагӣ дар муолиҷаи подшоҳ, Нуҳи Сомонӣ, ки табибони дарбор, барои табобаташ очиз монда буданд, муваффақ гардидааст. Сино бар ивази ин кори худ, аз Амири Сомонӣ хоҳиш менамояд, то аз китобхонаи нодири дарбор истифода намояд. Мутобиқи гуфтаи Сино китобхонае, ки ӯ дар ин китобхона диду аз онҳо истифода кард, дар ҳеҷ кучо надида буд ва аслан вучуд надошт ва ҳамаи ин китобҳо дар вақти ҳуҷуми Султон Маҳмуди Ғазнавӣ дар натиҷаи сухтор аз байн рафтаанд. Вале мутобиқи баъзе маъхазҳо бошад, дар муолиҷаи шоҳ бо табибони дарбор ҳамроҳ будааст. Дар бораи сухтори китобхона бошад, гуфта мешавад, ки гӯё Сино китобҳои нодирро аз худ карда, барои дар оянда аз номи ҳудаи навиштани китобҳо китобхонаро оташ зада боша два сабаби аз Бухоро ҳиҷрат карданиш ҳам дар ҳамин будааст. Вале чи тавре ҳангоми омӯзиши асару мақолаҳо ва нақлу ривоятҳои нисбат ба Сино эҷодшуда маълум шуд, Сино ҳамчун инсонӣ комилаъзо, он чиро дарк карда дида ва мешунидааст фикру андеша карда ба ҳубӣ дар ҳифз нигоҳ медоштааст, боҳуш ва зиррак, дӯстдори таълим, дӯстдори дӯстӣ ва душмани дурӯғ, бузургҳиммат ва дӯстдори бахшандагӣ, дур аз ҳирсу моли дунё, дӯстдори одилон ва душмани золимон, додгару нарма, қавиירוҷа ва шуҷоъ дар баробари ҳақ будааст. Оё инсонӣ дорои чунин хислатҳо метавонад ба чунин кори зишт даст зада бошад.

Бояд тазаққур дод, ки мазмуни нақлу ривоятҳои мардумӣ нисбати қору фаъолият ва зиндагии ин абадмарди ҷаҳонӣ самтҳои гуногун дорад. Аз ин рӯ, мо тасмим гирифтаем, дар ин мақола як қисмати ривоятҳои дар бораи табибии ӯ гуфташударо мавриди омӯзиш қарор диҳем.

Мақсади мо дар ин мақола пеш аз ҳама аз таҳқиқи ривоятҳои мазкур аз нишон додани саҳми бузурги Ибни Сино дар ташаккул ва пешрафти илмҳои гуногун аз он ҷумла илмӣ тиб аст, ки аз асару китобҳои беҳамтои худӣ ӯ ва дар тасвири мардум таҷассум гаштааст мебошад.

Ӯ дар тасвири мардум ҳамчун шахсияти ҷўяндаву ихтироъкор ва табиби беҳамтои фидокор, ки дар ҳар навбат бо роҳу усули нав дардмандону бечорагонро табобат менамояд эътироф гардидааст. Ҳамчунин бад-ин васила кашфиёти илмӣ беназири ҳешро сайқал дода, ба ҷаҳониён ҳамчун мероси пурарзиш ва гаронбаҳо боқӣ гузоштааст.

Ривоятҳои, ки ба мавзӯи табибии Ибни Сино иртибот мегиранд, бо муҳтавои пурғановату рангини худ аз ривоятҳои паҳлуҳои дигар доштаи қору фаъолияти ӯ фарқ мекунанд. Онҳо собит менамоянд, ки Ибни Сино ҳанӯз ҳазор сол муқаддам бо вучуди ҳуҷумҳои пай дар пайи ошкорою

ниҳонии уламои мутаассиб ва пешвоёну пайравони тариқатҳои тасаввуф ва тӯҳмату дасисаҳои онҳо, инчунин сарфи назар аз ночизу бебақо будани асбобҳои табобатнаш пурарзиштарин дастовардҳои илми тибби Шаркро ба ганҷинаи тамаддуни умумиҷаҳонӣ барои наслҳои баъдӣ ба армуғон оварда, бо ҳамин номи табиби шуҳратманди ҷаҳониро сазовор гардидааст. Мегӯянд: *«Абӯалӣ Сино ба табибӣ ном баровардагӣ буд. Ҳар рӯз ба назди ӯ одамони бисёр барои табобат меомаданд. Ҳамаи онҳо қатор менишастанд ва Абӯалӣ ҳар кадомро дида, касалашро мегуфт ва табобаташро ҳам нишон меод. Як рӯз вай аз ҷумлаи беморон як касро намебинад ва ба ӯ чизе намегӯяд. Он бемор бо димоғи сӯхта ба хонааш меояду ба занаш мегӯяд:*

- Умри ман ба охир расидааст, ҳатто Абӯалӣ ҳам ба ман чизе нагуфт.

Бемор дар ҳуҷрааш парӯ зада, бо табъи хира меҳобид. Як вақте бедор мешавад, як мор аз шикофии девор баромада ба тарафи чамбараки шир рафт. Мор рафта ширро хӯрду гардонда қайъ кард. Ҷавонмард фикр мекунад, ки мор ба косаи шир захр андохт, агар ҳозир ҳамон ширро хӯрад кораи тамои мешавад ва дигар маргро поида азоб кашида намеҳобад. Ҷавонмард ширро хӯрду дере нагузашта дар баданаи гармӣ пайдо шуд. То бегоҳ аҳволи ӯ беҳ шуда ва то рӯзи дигар сиҳат меёбад. Ҳафтаи дигар ӯ боз ҳамроҳи беморон ба назди Абӯалӣ Сино меравад. Абӯалӣ Сино ӯро дида:

- Шумо захри мор хӯрдед? - гуфта мепурсад.

Ҷавонмард воқеаи шударо нақл мекунад.

- Дуруст аст, касалии туро захри мор дуруст мекард, чун ёфтани он мушкил буд, ман чизе нагуфтам. Ба ту толеъат мадад кардааст мегӯяд Абӯалӣ.

Бемор ба дониши Абӯалӣ аҳсан меҳонад» [5, 100].

Мутобиқи муҳтавои ривояти мазкур чунин хулоса бояд кард, ки симои Абӯалӣ ибни Сино дар ин ривоят ҳамчун табиби заки, ботаҷриба ва рамузфаҳм тасвир шудааст. Бо як маротиба аз назар гузаронидани ҷавони ба ӯ муроҷиаткарда, ба кадом беморӣ гирифта будани ӯ ва давои дарди ӯро дарк менамояд, вале аз сабабе, ки пайдо намудани чунин даво, ки захри мор аст, мушкил ва номумкин буд, ба ҷавон чизе гуфта наметавонад. Бояд гуфт, ки аз як тараф ҳамин безътиноии Сино буд ки ҷавонро ба нӯшидани шири захрдор водор месозад. Агар Сино ба ҷавон давои дардашро мегуфт, ӯ ба хусусияти давоӣ доштани захри мор боварӣ ҳосил накарда, ё ба нушидани чунин нӯшдору ҷурат ҳам намекард. Аз тарафи дигар ин як муваффақияти дигари Ибни Сино буд, ки ҳам ҷавонро аз марг наҷот дод ва ҳам эътиқоди халқро нисбат ба табиби беҳамто будани ӯ зиёда гардонд. Гуфтан ба маврид аст, ки рамзи соҳаи илми тиб низ дар асоси ривояти мазкур арзи ҳастӣ намудааст. Ҳамзамон имрӯзҳо муҳтавои ин ривоят тавассути наворҳои рекламавии телевизионӣ оид ба тибб пайваста намоиш дода шуда, бори дигар миёни халқ густариш доштани ин ривоят ва табиби беҳамто будани Синоро тасдиқ мекунад. Ҳамин хусусият ва қобилияти ғавқулуддаи Бӯалӣ Сино

дар дигар ривоятҳо бо андаке дигаргунӣ низ ба назар мерасанд, ки мухтасар мисол меорем:

«Як вақтҳо дар тамоми шаҳри Бухоро касалии вабо паҳн мешавад. ...Подшоҳи Бухоро барои пеши ин касалиро гирифтани ҳамаи уламою донимандони мамлакаташро ҷамъ карда, ба онҳо супориш медиҳад, ки илоҷи аз ин бало халос кардани мардумро ёбанд. Аммо ҳеҷ кас дар ин бобат чорае андешида наметавонад. ...Одам монда Абӯалиро ба пеши подшоҳ гирифта меоянд.

-Агар дар ҳақиқат табиб бошад, чораи ин касалиро бинед! – мегӯяд Подшоҳ.

Абӯалӣ хоҳиш мекунад, ки барои ӯ ҳазорсипанди бисёре ҷамъ карда биёранд. ...Абӯалӣ ҳазорсипандро дар мобайни шаҳр гун карда, онро дуд мекунонад.Баъд аз ин ба тани одамони касал оҳиста-оҳиста ҷон медарояду касалӣ дар шаҳр барҳам меҳӯрад.

Подшоҳ ба ақлу дониши Абӯалӣ қоиш шуда, ба ӯ пулу чизи бисёр медиҳад ва сад аҳсану офарин мегӯяд. Аз ин кори Абӯалӣ одамон мефаҳманд, ки ҳазориспанд ба касалии вабо даво будааст» [5, 31].

Дар ривояти мазкур ба дониши гиёҳшиносии Сино ишора шудааст. Яъне халқ дар ҳар ривоят зарра-зарра образи ин олими забардастро бо тасвири маҳорату дониш ва ақли нозукбинаш эҷод кардааст. Ҳамин тариқ, дар кулли ривоятҳо як образи комили Бӯалӣ Синоӣ мардумӣ офарида шудааст. Чаро мо ин ҷо, «образии мардумӣ» меномем, чунки дар ҳар ривоят талабот, зарурат ва ҷаҳонбинию дониши гӯяндагон низ ифода мегардад.

Гуфтан ба маврид аст, ки тибқи ривоятҳо хусусияти давогии ин гиёхро бори аввал Абӯалӣ Сино кашф намуда, баҳри беҳбуд бахшидани саломатии инсоният ва дастоварди беназири илми тиб аз худ мерос гузоштааст. Аз ин рӯ, халқ то ба имрӯз ин гиёҳи шифобахшро дар зиндагии рӯзмарраи худ ба таври фаровон истифода мебаранд.

Дар ривояти дигар омадааст, ки Абӯалӣ Сино дар асоси таҷрибаҳо ҳулосаҳои илмӣ баровардааст. Масалан:

«Як вақт писари Абӯалӣ Сино касал шудааст. Ибни Сино дорую дармон кардааст, аммо бемор сиҳат нашудааст. Баъд писараш вафот кардааст. Сино шиками ӯро кафонда, аз пеши ҷигараи халтачаи заҳрро гирифтааст. Дар халтача як чизи санг барин сахт будааст. «Ин чӣ бошад?» гуфта, халтачаро гирифта, ба лаби об рафтааст ва онро ба болои ҳулбӯй монда, дасташро дар об шустааст. Дасташро шуста омада дидааст, ки ҳамон санги дар халтачаи заҳр будагӣ об шудааст. Абӯалӣ Сино аз дилаш гузаронидааст, ки «давои санги дар халтачаи заҳр будагӣ ҳулбӯй будааст. Агар инро нештар мефаҳмидам, фарзандамро аз ҷанголи марг халос мекардам» [5, 30].

Аз муҳтавои ин ривоят бармеояд, ки гарчанде Абӯалӣ Сино бо вучуди дар авҷи аъло донишани илми тиб ва кашфиётҳои беназири худ дар ин соҳа, натавонистааст фарзанди хешро аз марг наҷот диҳад, вале марги писари ӯ боиси як кашфиёти дигари олий дар илми тиб ва дорусозӣ

гардидааст. Ин гиёҳ дар илми тиб ҷойгоҳи муайяни худро дошта, то ба ханӯз халқ аз ин гиёҳ бо эътиқоди тамои васеъ истифода мебарад.

Ҳамчунин вобаста ба ин мавзӯ бояд қайд намоем, ки дар миёни ривоятҳои оид ба Лукмони Ҳаким ҷамъоваришуда, ривояти мазкур бо варианти дигар вучуд дорад, ки ба таври мухтасар онро нақл мекунем: *«Баъд аз фаҳмидани сабаби марги писари Лукмони Ҳаким нисфи он сипурҷи санг барин саҳтишударо гирифта аз он дастӣ корд сохт. Аз миён чанд вақт гузашт. Рӯзе барои ҷамъ кардани гиёҳҳо вай ба саҳро баромад. Пас аз итмоми кор кордашро дар байни пудиназор фаромӯш кард. Баъди 2-3 рӯз барои кофтуков ба пудиназор баргашт. Кордашро пайдо намуд вале дид, ки дасташ корд тамоман об шудааст. Чунин ҳолатро дида, Лукмони Ҳаким хеле афсӯс меҳӯрад ва бо худ мегӯяд:*

- Акнун фаҳмидам, ки давои он дарди марговари писарам пудина будааст. Сад дарег, ки то ҳол ман аз ин беҳабар будам» [4, 60-61].

Чуноне ки маълум гашт аз ҷиҳати муҳтавои ин ду ривоят бо ҳам ҳаммазмун буда, танҳо қаҳрамонҳо бо номҳои Ибни Сино ва Лукмони Ҳаким сабт карда шудаанд. Халқ дар вақти эҷоди ин ривоят бо офаридани образҳои таърихӣ худ Сино ва ӯ Лукмон дар ҷеҳраи онҳо танҳо табиби беҳамторо мебинанд, яъне қаҳрамон ҷи Сино бошад ҷи Лукмон ба асари илмӣ будани ин ривоят халале ворид намегардад.

Инчунин ду ривояте, ки мо ба тозагӣ навишта гирифтём, вариантҳои дигари ривояти «Ҳулбӯй» аст. Аммо гӯяндаи аввали мо Ибни Синоро ба ҳайси «як мардак» ва гӯяндаи дуюмӣ бараъки гӯяндаи аввала қаҳрамонро Ибни Сино ном мебарад, вале мазмуни матни ин ду ривоят ба ҳам хеле монанд буда, аз доштани вариантҳои дигар низ дарак медиҳад. Мисол:

1. *«Дар давра(ҳ)ои пеш дар давра(ҳ)ои қадим як мардак будааст. Писари касали санг доштаст. Рӯзе ба пуштиба мерад, (ҳ)амон ҷо-ба пудинаи лалмӣ будааст. Баъд кордаш дар даруни ғилофаки дар мобайни пудина мондаст. Мардак хоб мебарад, ай хоб меҳезад, ки нӯги ғилофаке, ки аз нӯст сохта шудааст об шудааст. Мардак баъд мефаҳмад, ки (ҳ)амин пудинаи лалмӣ дору будааст.*

Афсӯс меҳӯрад, ки(ҳ)амин пудинаи писариш ба надодаст, агане вай сиҳат мешуд»⁹.

2. *«Ибни Сино пас аз марги писариш шиками писаришро кушода санге, ки дар меъдаи писариш буд мегирад. Ӯ аз ғами фироқи писариш ба боғе рафта, дар лаби ҷӯйи миёни пудиназор ғия мекунад. Чунон ғия мекунад, ки хобаи мебарад. Баъде, ки аз хоб бедор мешавад мебинанд, ки санге, ки аз меъдаи писариш гирифта буд, дар болои пудина об шудааст. Баъд мефаҳмад, ки пудина ба санги меъда дору будааст»¹⁰.*

Маълум аст, ки дар илми фолклоршиносӣ пеш аз ҳама ҳар як асар аз ҷиҳати вариантҳои дорои арзиши илмӣ буда, муҳтавои омӯзишу таҳқиқ

⁹Чалолиева А. соли таваллуд 1954, маълумот оид, Хоруғ. (гӯянда)

¹⁰Содиқов Ф. соли таваллуд 1982, маълумот оид Рашт (гӯянда).

аз ҳамин нуқтаи назар баҳо дода мешавад. Вобаста ба ин мо наметавонем ба гӯиши ягон минтақа иловае ё таҳрире ворид созем. Аз ин рӯ, дар ривояти якум аз сабаби он ки гӯянда бо лаҳҷаи минтақаи худ нақл мекунад ба маънои ривоят як каме костагӣ ворид сохтааст, вале ин боиси аз миён бурдани муҳтавои ривоят нашуда, ба арзиши илмӣ доштани он низ халале намерасонад.

Ҳамчунон ки маълум гашт ривояти дуум бо вучуди тағйиру иловаҳо ба Ибни Сино нисбат дода шуда, бори дигар тасдиқ менамояд, ки бори аввал хусусияти давоӣ доштани (хулбӯ) пудинаро барои нест кардани санги меъда Ибни Сино кашф кардааст.

Инчунин вобаста ба ин мавзӯ ривояте бо номи «Чойи куҳӣ» вучуд дорад, ки дар ин ривоят низ хусусияти давоӣ доштани ин чой дарҷ карда шудааст: *«Рӯзе як зан касал шуда ба назди Ибни Сино рафтааст. Ибни Сино ӯро дида гуфтааст:*

- Кучои шумо дард мекунад?

- Дилам, - ҷавоб додаст зан.

Абӯалӣ ибни Сино як хел алафро ба зан дода фармудааст:

- Ҳамин алафро ҷӯшонда, обаширо чор-панҷ бор хӯред, ин чойи куҳӣ аст, аз ҳамин аҷаб не, ки нағз шуда равед.

Зан алафро гирифта ба хонааш рафтааст ва онро ҷӯшонда обаширо хӯрдан гирифтааст. Дидааст, ки дар ҳақиқат дарди дилаш гум шудааст. Баъд зан ба назди Ибни Сино омада дар ҳаққи вай дуои бисёр кардааст» [6, 33].

Чуноне тибқи маълумоти сарчашаҳо маълум аст, симои Сино дар нақлу ривоятҳо гуногун офарида шудааст. Масалан, дар ривояти «Заҳри мор» Сино ба як нигоҳ фаҳмидааст, ки ҷавон ба кадом беморӣ гирифтор асту давои дарди ӯ заҳри мор аст, вале дар ривояти «чойи кӯҳӣ» баръакс Сино аз зани бемор пурсидааст, *«Кучои шумо дард мекунад?»* ё дар мавриди он ки оё аз тарзи табобате, ки ӯ фармуд, ба бемории ин зан даво мебахшад ё не *«аз ҳамин аҷаб не, ки нағз шуда равед»* гуфта шудааст. Дар мавриди ин масъала гуфтан ба маврид аст, ки аз сабабе, ки бемор зан аст ва дар он давра замон занҳо рӯйи худро аз мардони бегона паноҳ мепоштанд, Сино ин занро ба таври дуруст тахлис карда натавониста аз худ ӯ савол мекунад, ки кучояш дард мекунад ва аз суханони ӯ мефаҳмад, ки зан ба кадом беморӣ гирифтор ва ба дардаш кадом намуди гиёҳ дору аст.

Ҳамзамон, сарчашмаҳо шаҳодат медиҳанд, ки Ибни Сино на танҳо дар миёни оммаи мардуми тоҷик, балки дар миёни тамоми халқҳои форсиабон соҳиби обрӯву эътибор аст. Аз ин ҷост, ки мардум нисбати ин нобигаи ҷаҳонӣ эҳтиром гузошта, барои пос доштани номи неки ӯ, нақлу ривоятҳо эҷод намудаанд, ки ривояти зерин мисоли онҳост.

«Як рӯзе Абӯалӣ ибни Сино бо шогирдаш аз роҳе мегузашт. Писареро дид, ки як хӯша ангур дар даст гирифта ва дар роҳ овоз мехонад ва донаҳои ангурро ба даҳон меандозад. Абӯалӣ Сино ба шогирдаш дастур дод дунболи ин писар биравад ва ҳар чӣ ки ӯ ба замин афтод, ӯро бихобонад ва бо даст рӯйи сина ва шикамаш бимолад, то хуб шавад.

*Шогирди Бӯалӣ дунболи он писар ба роҳ афтод. Чанд дақиқа нагузаист, ки бача ба замин афтод ва наздик буд, бимирад. Шогирди Бӯалӣ ба дастури устод ўро хобонид ва бо даст он қадар рӯйи сина ва шика-
маширо молиш дод, то хуб шуд. Ҳама аз ин кор ба тааҷҷуб афтода ва аз Бӯалӣ пурсиданд: - Аз куҷо донистед, ки ин бача чанд дақиқа баъд мариз хоҳад шуд.*

Бӯалӣ дар ҷавоб гуфт: Чун ин писар дар байни роҳ овоз меҳонд ва ангур ҳам меҳўрд, донистам фурсати хоидани ангурро надорад ва фаҳмидам, ки ба зудӣ он донаҳои дурушти ангур рӯйи дили ў гир мекунанд ва ўро бемор мекунанд. Ин буд, ки ба шогирдам дастур додам, ки фавран ин бачаро таъқиб кунад ва пеш аз он ки талаф шавад, ўро наҷот диҳад» [7, 74].

Чунон ки аз матни ривояти мазкур бармеояд, Ибни Сино тавассути он таҷрибае, ки дар илми тиб дошт, натанҳо беморонро табобат менамудааст, балки дар баъзе мавридҳо маризиро низ пешгӯӣ карда, тавассути ҳиссиёти тезу некбини худ боиси аз беморӣ наҷот додани беморон мегаштааст. Аз тарафи дигар муҳтавои ин ривоят хусусияти тарбиявиرو низ доро буда, симои Ибни Сино ҳамчун шахси тарбиятгар тасвир ёфтааст. Инчунин одоби ошомидан ва дар ҷойи ҷамъиятӣ чигуна рафтор намудани шахсро бозтоб менамояд. Ҳамзамон муҳтавои ин ривоят аз он дарак медиҳад, ки нақлу ривоятҳои дар бораи рӯзгор ва шахсияту фаъолиятҳои гуногунпахлуи Ибни Сино эҷодшуда, дар фолклори кишварҳои форсизабон – Эрон низ густариши васеъ дорад.

Маълум аст, ки мутобиқи таълимоти илми тиб риоя кардан ба қоидаҳои маъмули покию озодагӣ (гигиена), яъне тоза нигоҳ доштани узвҳои бадан, табдили саривактӣ сару либос, шуғл варзидан ба тарбияи ҷисмонӣ, дар вақту замони муайян бачо овардани сарфи таом ва амсоли инҳо аз шартҳои зарурии таъмини саломатии одамон дар ҳаёти онҳо доништа мешавад. Дар чанде аз ривоятҳои халқӣ таъкид гардидааст, ки Ибни Сино ба ин масъала низ тавачҷуҳи махсус зоҳир намудааст. Бозтоби ин мавзӯё хусусан дар ривояти «Чаҳор шартӣ саломатӣ» хеле назаррас аст, ки мухтасар ишора менамоем:

«...Барон он, ки, - гуфт Сино, - онҳо мунтазам бо кори ҷисмонӣ машғуланд, ҳафтае як бор ба ҳаммом мераванд ва ноҳуни дасту поро мегиранд, ҳар рӯз дар вақташ хӯрок меҳўранд, ҳафтае ду бор либоси тоза мепӯшанд, ки ин гавари саломатии одам аст. Шахсе, ки ин қоидаҳоро риоя мекунад, умри дароз мебинад.» [6, 26].

Дар ривояти мазкур низ симои Ибни Сино ҳамчун шахси бозаковат ва донандаи соҳаи илми тиб тасвир шудааст. Аз рӯи гуфтаҳои ў агар инсон чаҳор шартӣ саломатиро мунтазам риоя намояд дар ин маврид ниёз ба табиб надорад ва чуноне, ки Сино фармудааст, бо риояи ин қоидаҳо ҳатто инсон умри дароз мебинад.

Масъалаи аҳамияти покию озодагӣ ва зарурати тоза нигоҳ доштани узвҳои бадан дар бобати таъмини сихатмандии одамон дар ривояти «Табобати дарди гулӯ» низ бозтоби амиқе дорад. Дар ин ривоят Ибни Сино ба касалии дарди гулӯ гирифтӣ шудани шахси корафтадашро аз

риоя накардани ӯ ба қоидаҳои тозагӣ медонад ва ба бемор маслиҳат медиҳад, ки барои ин, ки аз ин беморӣ раҳо ёбад, ҳар рӯз пеш аз сарфи таъом дастонашро бишӯяд:

«Бачае ба назди Абӯалӣ Сино омада гуфт:

-Табиби муҳтарам, чанд вақт аст, ки гулӯям дард мекунад.

-Пеш аз хӯрок хӯрдан дастатро шӯй,-гуфт Ибни Сино гулӯи беморро дида.

-Охир ман ба шумо «дастам дард мекунад»-нагуфтам ку? Норозигӣ баён кард бачаи бемор.

-Медонам, гулӯят дард мекунад,-ҷавоб дод Ибни Сино.

-Ин тавр бошад, даст бо гулӯ чӣ алоқа дорад?-пурсид бача.

-Алоқааш ҳамин аст, ки ту хӯрокро доимо ба даст меҳӯрӣ.» [6, 22].

Муҳтавои ривояти мавриди таҳқиқ қарордошта, аз он шаҳодат медиҳад, ки симои Сино дар ҳар ривояте ки ба бахши табибии ӯ тааллуқ дорад ҳамчун табиби донову меҳрубон ва ботаҷриба ба тасвир омадааст.

Ҳамчунин ҳикояте, ки аз китоби «Татимаи сивон-ул-ҳикмат»¹¹ -и Абулҳасан Байҳақӣ дастрас намудем, симои Ибни Сино ҳамчун табиб тасвир ёфтааст, ки бемор низ худӣ ўст: *«Рӯзе судое сахт бо Абӯалӣ Сино рӯй намуд ва чанд рӯзе ба он ҳолат буд. Бидонист, ки моддаи ин сардари дар сар аст. Дастур дод то барфи зиёд оварданд, онҳоро дар ҳирқаи катоне печида ва сарро дар миёни он бипӯшонид. Муддате сарро дар миёни он нигоҳ дошт то мавзӯи сар қавӣ шуд ва ин корро муқаррар кард то он маҳал неру гирифт ва аз қабули модда мутанеъ шуд ва аз он сардари халосӣ ёфт» [1, 118].*

Чӣ тавре ки аз муҳтавои ривояти мазкур маълум шуд Ибни Сино хусусияти давоӣ доштани барфро, ки сард аст, кашф намудааст. Чуноне гуфта мешавад сардӣ ба дарди сар даво бахшидааст. Инчунин дар илми тиб исбот шудааст, ки сардӣ хуни ғафсшуда ва лалбастаро тунук намуда, равон мекунад. Агар дарди сар ҳам аз сабаби ғафс шудани хун пайдо шуда бошад, ин тарзи табобат мувофиқ меояд. Зеро ба мушоҳида мерасад, ки табибон ин усули табобатро истифода мекунанд. Ин кашфиёти Абӯалӣ ҳам беасос нест, зеро бештари ривоятҳои халқӣ дар асоси китобу рисолаҳои худӣ Сино ба вучуд омадаанд ва аз сабаби аз даҳон ба даҳон интиқол ёфтанишон дар таи чандин асрҳо ба асарҳои шифохӣ табдил ёфтаанд. Инчунин дар байни халқ табobati дарди сар, ё таскин бахшидан ба дарди сар бо ин усули дар оби хунук тар кардани матоъ ва ё барги гиёҳи зуф, ки сард аст ба таври васеъ истифода мегардад.

Симои Абӯалӣ ибни Сино дар ривоятҳои «Табибии Абӯалӣ Сино», «Дар он дунё», «Усули хос», «Табобати дарди чашм», «Узр», «Гурбаи бемор», «Сино ва ҷавони дардманд», «Табобат аз рӯи фаросат», «Табиб ва Абӯалӣ Сино», «Гиёҳи шифобахш» ва ғайра низ ба сифати

¹¹ «Татимаи сивон-ул-ҳикмат» - ба қалами донишманд ва муаррихи хуросонӣ Абулҳасани Байҳақӣ (вафоташ соли 1169-70 м) тааллуқ дошта, дар асри XII ба забони арабӣ навишта шудааст. Ин асар дар асри XIII ба забони тоҷикӣ бо номи «Дуррат-ут-тоҷ» тарҷума карда шудааст.

донишманди тавонои соҳаи илми тиб ва табиби беҳамтои бемориҳои гуногун тасвир гардидааст.

Чунон ки устод Д.Обидов Гуфтааст: «Дар ин ривоятҳо низ симои Абӯалӣ Сино бо як ихлосу эҳтироми махсус ёдрас шудааст, ки Ибни Сино дар бобати беморон ва истифодаи роҳу усулҳои мухталифи таъхису муолиҷаи бемориҳои гуногун чӣ комёбиҳои чашмгирро насиб гардида аст» [5, 107].

Ҳамин тавр, Абӯалӣ ибни Сино дар бобати аз бемориҳои гуногун наҷот бахшидани одамон ва аз неъматҳои судманди табиат ба манфиати онҳо истифода намудан, хизмати ниҳоят бузурге кардааст. Ин олими олимон бештарини умри нисбатан кӯтоҳ вале бобаракати худро маҳз, сарфи ҳамин кор кардааст. Аз ин ҷост, ки ӯ дар байни мардум пеш аз ҳама ҳамчун табиб шуҳрат ёфтааст. Метавон гуфт, ки ин гурӯҳ ривоятҳо заминаи мустаҳками ҳаёти доранд ва аксаран дар асоси таҷрибаю кашфиётҳои аниқу доманадори илмии ҳуди Ибни Сино ба вуҷуд омадаанд.

Ривояте, ки ин ҷо мавриди таҳқиқ қарор медиҳем «Табобати шахси говшуда» ном гирифтааст, ки дар ин ривоят Ибни Сино аз усули ҳоси ақлонӣ, ки сабаби аз марг ва мариҷӣ наҷот ёфтани бемор мегардад истифода бурдааст. Бояд гуфт, ки ривояти мазкур аз ҷиҳати мӯҳтаво ва тарзи истифодаи усул ба гурӯҳи ривоятҳои «Абӯалӣ ибни Сино ҳамчун равоншинос» низ тааллуқ дорад:

«Манқул аст, ки дар Бухоро шахсоро мариҷе воқеъ шуд, ки фарёд мекарду зорӣ менамуд, ман гов шудаам, маро бикӯшед ва бихӯред. Ёро ба пеши Абӯалӣ оварданд, фармуд, ки дасту пойи вайро барбастанд ва корде талабид ва онро санг кашид, тез сохт ва баъд аз он ба пеши вай омаду гуфт:

-Ғам маҳӯр, ки ман туро мекушам. Ё зорӣ менамуд, ки «зуд бишав ва дар ин кор таъхир макун». Абӯалӣ даст бар паҳлӯи вай расонид ва эҳтиёт карду гуфт, ки ин гов бисёр лоғар аст ва хӯрдани он намешояд, чанд рӯзе ёро тарбият кард ва гуфт:

- Агар меҳохӣ, ки ба мақсуд расӣ, бояд, ки ҳар гизо ва шарбате, ки ба ту фармоям ихтиёр кунӣ. Гуфт:

- Миннатдорам, - ва қабул намуд.

Абӯалӣ шарбатҳо ва гизоҳое, ки тақвияти димоғ кунад, барои вай таъин намуд. Баъд аз чанд рӯз он мариҷ мундафе гардид. Абӯалӣ пеши вай рафту гуфт, ки чун аст, ки фарбеҳ гаштаӣ, ки туро фармоям, ки бикӯшанд. Вай музтариб гашта, гуфт, ки ин чӣ сухан аст, ки ту мегӯӣ? Ҳар ки қасди ман намояд, ман ёро пора-пора созам. Ҳосил, ки Абӯалӣ ёро бо ин тадбир аз он мариҷ халос кард» [2, 113-114].

Аз муҳтавои ривоят маълум мешавад, ки ин бемор аз ҷиҳати танқисии рӯҳӣ ба чунин беморӣ гирифта гардида будааст. Усуле, ки Ибни Сино дар табобати ин шахс истифода бурдааст, гарчанде дар назар содда намояд, ҳам вале ӯ тавонистааст тавассути ақли расо ва ботадбирии хеш бори дигар собит намояд, ки агар ҳар як инсон ақли худро дуруст истифода намояд корҳои бузурге карда метавонад. Чуноне

ки Р. Ҳошим дар китоби «Ибни Сино» қайд намудааст: «Ба ҳамин тарик гуфта метавонем, ки Сино дар муолиҷа аз усули таъсири рӯҳӣ ва талқин истифода бурда, дар ҳар мавриди чудоғона тариқаҳои хос ба кор мебурдааст. Ў ба асари бузурги худ «Қонун» борҳо баргашта ва онро такмил додаст. Шогирдаш Ҷузҷонӣ ба ин ишора карда мегӯяд: «Шайх ёддоштҳои гаронбаҳое аз таҷрибаҳои худ дар зимни муолиҷаҳо дошт, ки меҳост ба «Қонун» илова кунад ва онро мураттаб намояд, вале он ёддоштҳо гум шуда аз байн рафтанд» [7, 64].

Инчунин ривояте, ки ба тозагӣ навишта кардем, дар бораи чигуна барои сохтани беморхона тадбир намудани Сино сухан рафтааст. Аз муои ривояти мазкур хулоса кардан мумкин аст, ки Сино дар ҳақиқат табиб ва ҳакими доно будааст. Инчунин дар кадом маҳал ва дар чигуна обу ҳаво сохтани беморхона низ барои беморон аҳамияти хоса дорост ва Сино дар ин ҷода ҳам мавқеи муайяни худро дорад. Инчунин дар ин ривоят ба назди подшоҳ соҳиби иззату эҳтиром қарор доштани Сино низ ишора шудааст.

Ривоят мекунанд, ки як подшоҳ барои сохтани беморхона аз Ибни Сино маслиҳат меурсад, ки кадом минтақаи шаҳр барои сохтани беморхона мусоид аст. Сино мефармояд, ки дар чор тарафи шаҳр дар як вақту соат гушти хомро то як шабонарӯз овезон карда монанд. Бо супориши подшоҳ ин гуфтаи Синоро иҷро мекунанд. Рӯзи дигар дар ҳамин вақту соат гуштҳоро ба назди Сино меоранд. Сино пас аз таҳлил ба подшоҳ мегӯяд, ки беморхонаро дар ҳамон тарафи шаҳр бояд сохт, ки гушти дар он минтақа овезон буда вайрон нашудааст. Яъне ин тарафи шаҳр дорои обу ҳавои тоза асту барои сохтани беморхона ва беморон муфид аст¹².

Хулоса чунон ки қайд намудем, ривоятҳои марудмие, ки нисбат ба Ибни Сино офарида шудаанд, мисли дигар жанрҳои фолклорӣ аз ҷиҳати вариантнокии худ хеле бою рангин ва пурмуҳтаво мебошанд. Як чизи дигари ҷолиби диққат он аст, ки нақлу ривоятҳои мардумӣ, умуман, осори нобиғаи ҷаҳонӣ Абӯалӣ ибни Сино бо чанд забон тарҷума гардида тавассути шабакаи Интернет пешкаши тамоми дӯстдорон ва хаводоронаш гардидааст. Аз тарафи дигар ин як воситаи ба ҷаҳониён муаррифӣ намудани фарҳангу тамаддуни тоҷикон, аз ҷумла бузургону нобиғагони тоҷик мебошад.

Китобнома:

1. Алимардонов А., Додалишоев Ҷ. Сураат ва сирати Ибни Сино./ А. Алимардонов.—Душанбе: Ирфон, 1980. -118 с.
2. Восифӣ Зайниддин. Бадоеъ-ул-вақоеъ./ Зайниддин Восифӣ. — Душанбе: Адиб, 2006. -214 с.
3. Низомӣ, Арӯзии Самарқандӣ. Ҷаҳор мақола./ Низомӣ Арӯзии Самарқандӣ. -Душанбе: Ирфон, 1986. -157 с.

¹² Раҳимов И. с.т. 1968, сокини д. Муъминободи ноҳияи Ҳисор.

4. Нуралиев Ю. Лукмони Ҳаким. / Ю. Нуралиев. -Душанбе: Ирфон, 1991. -84 с.
5. Обидов Д. Ҳафт пири суҳансаро дар нақлу ривоятҳо./ Д. Обидов. - Душанбе, 2010. -238 с.
6. Обидов Д. Ҳакими мумтоз дар қиссаҳои дилнавоз. / Д. Обидов. - Душанбе, 2005. -85 с.
7. Сафо З. Ибни Сино дар афсонаҳои оммиёнаи Эрон // Ҳазору як ҳикояти таърихӣ. Гирдоварӣ ва тадвини Муҳаммад Ҳакимӣ. Техрон: Қалам, 1373.
8. Ҳошим Р. Ибни Сино. / Р. Ҳошим. -Душанбе, 1977. -92 с.

Гӯяндагон:

1. Раҳимов И. с.т. 1968, сокини д. Муъминободи ноҳияи Ҳисор.
2. Содиқов Ф. с.т.1982, сокини ноҳияи Рашт.
3. Чалолиева А. с.т. 1954, сокини шаҳри Хоруғ, ВМКБ.

АБУАЛИ ИБН СИНО КАК ИСКУСНЫЙ ВРАЧ В НАРОДНЫХ ПРЕДАНИЯХ

В этой статье рассматриваются народные легенды и предания о врачебной деятельности Ибн Сино. Основной целью данной статьи и исследование легенд и преданий является выказывание об огромном вкладе Ибн Сино в формировании и развитии различных наук, в том числе медицины, которые представлены в его бесподобных работах и в описании народа.

Ключевые слова: Абуалӣ ибн Сина, предания, легенда, таджикский фольклор, образ Ибн Сино, врач, философ.

ABUALI IBN SINO AS A PRACTICED HEALER IN FOLK LEGENDS

The article considers folk legends about the medical activities of Ibn Sino. The main aim of this article is to indicate Ibn Sino's immense contribution in formation and development of various sciences, including medicine, which are represented in his incomparable works and in people's description.

Keywords: Avicenna, legends, Tajik folklore, image of Avicenna, physician, philosopher.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ниёзова Махина- ходими хурди илмӣи шуъбаи фолклори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ; тел.: (+992) 93 511 91 51; e-mail: mahin_n@mail. ru.

Сведения об авторе: Ниязова Махина- младший научный сотрудник отдела фолклора Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ; тел.: (+992) 93 511 91 51; e-mail: mahin_n@mail. ru.

About the author: Niyazova Mahina – is senior researcher at the Department of Folklore, of the Rudaki Institute of Language, Literature, Oriental studies and Written Heritage of the Academy of Sciences of Tajikistan: Phone: (+992) 93 511 91 51; e-mail: mahin_n@mail. ru.

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияти Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.

Дар маҷалла мақолаю тақризҳо ва ахбор дар баҳши филология ва шарқшиносӣ ба табъ мерасанд.

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд. Ҳамроҳи мақола фишурдаи он низ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод шавад.

Муаллиф дар мақолаи ба чоп пешниҳодкадааш бояд мубрамии мавзӯ ва ҳадафу мақсади таҳқиқро бо истидлоли илмӣ асоснок карда, хулосаҳое гирад, ки бо навоарӣ ва аҳамияти илмӣю амалии худ қобили таваҷҷуҳ бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО

1. Муаллиф дастнависро ба забонҳои тоҷикӣ ва ё русӣ пешниҳод мекунад. Фишурдаи мақолаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод гардад, ки ҳаҷми он набояд аз 1 саҳифа беш бошад.

Матни мақола бояд дар принтер бо ҳуруфи андозаи 12 дар як рӯи қоғози сафеди андозаи стандартӣ (А4) чоп шуда, ҳар саҳифаи навишта бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва ҳошияҳо), зиёд набошад. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз чап ва рост – 3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 0,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷои кор, вазифа, нишони ҷои зист, шохис (индекс)-и шуъбаи почта, шумораҳои телефони хона ва кор, нишони почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

б) Мақола дар компютер чоп шуда, ҳамроҳ бо CD пешниҳод мешавад, ки дар он маводди муаллиф ба сурати парванда дар вожапардозии Word анҷом шудааст; агар

хуруфи лотинӣ ё дигар аломатҳо истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

4. Ҳадди ниҳоии дастнавис:

- мақола – 16 саҳифа, фишурдаи мақола - 1 саҳифа;

- ахбор - 8 саҳифа, натиҷаи он - 0,5 саҳифа;

- тақриз - 4 саҳифа;

- рӯзномаи рӯйдодҳои илмӣ - 4 саҳифа;

5. Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои хурд ва аз матн бо фосилаи се сатр ҷудо карда мешавад.

6. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

7. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба хатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:

а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо мисли:

1. Айни С. Кулӣёт. Ҷ. 1. / С. Айни – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. -555 сах.

2. Пугачев В. П. Введение в политологию : учеб. для студ. вузов / В. П. Пугачев, И. Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмӯаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

1. Айни С. Маъноӣ калимаи тоҷик / С. Айни // Садои Шарк. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ Н.А.Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Дар дохили матн истинод ба манбаъ дар дохили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул ҷудо карда мешавад, мисол: [1, 272]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [2, 272-280].

7. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.

Дастнавис бояд бодикқат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.

Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда ризоияти худро барои ҷоп ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Шарифҷон Ҳусейнзода, 35, Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуҷраи 27, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 ноябри соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Словесность» издается Институтом языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки Академии наук Республики Таджикистан (г. Душанбе).

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии и востоковедению.

Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

1. Автор представляет рукопись на таджикском или русском языке. Резюме к статье должно быть представлено на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

2. Текст должен быть отпечатан на принтере - размер шрифта 12 - с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (А4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам). Поля рукописи: верхнее и нижнее - 2,5 см, левое и правое - 3 см. Размер абзацного отступа - 0,5 см.

3. К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии - адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

4. Предельный объем рукописей:

- статья - 16 страниц, резюме - 1 страница;
- сообщение - 8 страниц, резюме - 0,5 страницы;
- рецензия - 4 страницы;
- хроника научной жизни - 4 страниц.

5. Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

6. Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы.

7. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках;

произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) **для книг** - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общая число страниц например:

3. Айни С. Куллиёт. Ҷ. 1. / С. Айни– Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. -555 сах.

4. Пугачев В. П. Введение в политологию : учеб. для студ. вузов / В. П. Пугачев, И. Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **для статей** - фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

1. Айни С. Маънои калимаи тоҷик / С. Айни // Садои Шарк. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ Н.А.Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятой, например: [3, 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [4, 272-280].

7.Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток.

Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать авторам на доработку.

Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Шарифджана Хусейнзаде, 35, Институт языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, комн. 27, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи тоҷик» -77755

Наш веб-сайт: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мч

Address: 734025, Dushanbe, street. Sharifjan Huseynzade, 35, Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage named. Rudaki Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, room. 27, the editors of "Literature", tel .: (+992 37) 221-22-40.

Index in the Tajik catalog "Pochtai Tojik" -77755

Our website: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

The magazine was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on November 12, 2015, № 0095 /мч

SUKHANSHINOSI

Academic Journal

№ 4.

2015

**Rudaki Institute of Language, Literature, Oriental Studies and
Written Heritage of the Academy of Sciences of Tajikistan**

Established in 2010
published quarterly

**Quarterly journal established in 2010 by
the Rudaki Institute of Language,
Literature, Oriental Studies and
Written Heritage of the Academy of
Sciences of the Republic of Tajikistan**

Editorial team:

A. Rahmonzoda (Academician of the Academy of
Sciences of the Republic of Tajikistan)

M. Imomzoda (Academician of the Academy of
Sciences of the Republic of Tajikistan)

Chief Editor

Rahmatullozoda Sakhidod, Ph.D

N. Salimi (Academician of the Academy of
Sciences of the Republic of Tajikistan)

H. Atakhonova (Academician of Academy of
Sciences of the Republic of Tajikistan)

Deputy Chief Editor

Askar Hakim, Ph.D

M. Mulloahmadov (Corresponding member of the
Academy of Science of the Republic of Tajikistan)

J. Nazriev (Corresponding member of the Academy
of Science of the Republic of Tajikistan)

Executive Secretary

Shamsiddin Muhammadiev, Ph.D

D. Saymiddinov (Corresponding member of the
Academy of Science of the Republic of Tajikistan)

A. Sattorzoda (Doctor of Philological Sciences,
professor)

G. Juraev (Doctor of Philological Sciences,

professor)

Address: Attn. Sukhanshinosi editor,
Rudaki Institute of Language,
Literature, Oriental Studies and
Written Heritage of the Academy of
Sciences of the Republic of Tajikistan,
office 27, Huseynzoda St. 35,
Dushanbe city, 734025. Phone.: (+992
372) 21-22-40; E-mail:
iza_rudaki@mail.ru; www.iza.tj.

Subscription Index in “Pochtai Tojik”
77755

Journal was re-registered by the
Ministry of Culture of the Republic of
Tajikistan on November 12, 2015, №
0095.

H.Rajabov (Doctor of Philological Sciences,
professor)

O.Hojamurodov (Doctor of Philological Sciences,
professor).

P. Jamshed (Doctor of Philological Sciences,
professor)

K. Iskandarov (Doctor of Historical Sciences)

O. Qosimov (Doctor of Philological Sciences)

T. Mardoni (Doctor of Philological Sciences)

Kh.Kalandarov (Doctor of Philological Sciences)

Dushanbe © Rudaki Institute of Language,
Literature, Oriental Studies and Written
Heritage of the Academy of Sciences of the
Republic of Tajikistan , 2015